

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ҲУҚУҚ, БИЗНЕС ВА СИЁСАТИ
ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ: 343.1
ТКБ 67.402
X – 19**

ХУСАИНОВА ШАХНУРА МАНОНОВНА

**ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МАҚОМОТҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ
ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 1924-1937**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
аз рӯйи ихтисоси 5.5.1. Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат;
таърихи таълимот оид ба ҳуқуқ ва давлат

РОҲБАРИ ИЛМӢ:

Кенҷазода Ш.Ю.

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

ХУҶАНД – 2026

МУНДАРИЧА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТЀ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4-20
БОБИ I. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ҶУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ ҶИФЗИ ҶУҚУҚ ВА НИЗОМИ МАҚОМОТЕ, КИ ОНРО АМАЛЀ МЕНАМОЯНД.....	21-48
1.1. Мафҳум ва аҳаммияти илмии фаъолияти ҷиғзи ҳуқуқ ва мақомоти ҷиғзи ҳуқуқ.....	21-32
1.2. Тавсифи умумии низоми ҷиғзи ҳуқуқ.....	32-48
БОБИ II. ТАШКИЛЁБИИ НИЗОМИ МАҚОМОТИ ҶИФЗИ ҶУҚУҚИ ҶУМҶУРИИ ШЀРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҶОИ 1924-1930.....	49-105
2.1. АсосҶои ҳуқуқии ташкилЁбии мақомоти ҷиғзи ҳуқуқ.....	49-69
2.2. ТашкилЁбиии низоми мақомоти ҷиғзи ҳуқуқ.....	69-105
БОБИ III. ТАШАККУЛЁБИИ НИЗОМИ МАҚОМОТИ ҶИФЗИ ҶУҚУҚ ДАР ҶУМҶУРЀ ДАР СОЛҶОИ 1930-1937.....	106-135
3.1. АсосҶои ҳуқуқии ташаккули мақомоти ҷиғзи ҳуқуқ.....	106-123
3.2. Такмил ва таҳкими низоми мақомоти ҷиғзи ҳуқуқ.....	123-135
ҶУЛОСА.....	136-139
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ.....	140-141
РЀЙҶАТИ АДАБИЁТ (МАЪҶАЗҶО).....	142-161
РЀЙҶАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМЀ.....	162-164

НОМГЀИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ:

ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҚШФСР – Ҷумҳурии Шуравии Федеративии Сотсиалистии Россия

ҚМШС Тоҷикистон – Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон

ҚШС Тоҷикистон – Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон

ИҚШС – Иттиҳоди Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ

КИМ – Кумитаи Иҷроияи Марказӣ

ҚХШ Бухоро – Ҷумҳурии Халқии Шуравии Бухоро

ҚМШС Туркистон – Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Туркистон

ҚМШС Қазоқистон – Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Қазоқистон

АМО ҚТ – Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ФР – Федератсияи Россия

ғ. – ғайра

с. – сол

с. – саҳифа

С. – саҳифа

қ. – қисм

қ.қ. – қисмҳо

б – боб

б. – банд

м. – модда

м.м. – моддаҳо

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи (предмети) таҳқиқот. Ҷаҳонишавӣ ва ихтилофи тағйироти ҷамъиятию сиёсӣ, ташаккулёбии амалишавии принципи қонуният, инкишофи нуфузи ҳокимият ва қонун дар даврони шуравӣ, хусусан дар Тоҷикистон, моро водор месозад, ки ба омӯзиши таърихи ташаккул ва рушди низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ шуруъ намоем. Мавриди зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин низом набояд танҳо аз лиҳози назариявӣ, балки дар амал низ кафили воқеии рушди соҳаҳои ҳуқуқии кишвар гардад.

Ҳамзамон, пайваста эҳсос мегардад, ки масъалаҳои муҳимми ҳуқуқӣ, хусусан дар фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳанӯз ба таври комил танзим нагардидаанд. Аз ин лиҳоз, дар давраи нави ислоҳоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили назарияҳои қаблӣ нисбат ба таърихи давлат ва ҳуқуқ муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳарчанд муҳаққиқон ба таърихи ин омил воқеъбинона назар намоянд ҳам, онҳо наметавонанд онро бидуни баррасии воқеияти имрӯза ба таври комил таҳлил намоянд. Масоили мазкур, хусусан, дар шароити навсозии комили ҷомеа ва аз байн рафтани бисёр анъанаҳои суннатӣ, аз ҷумла дар илмҳои ҳуқуқшиносию ҷомеашиносӣ аҳаммияти бештар пайдо мекунад.

Чӣ хеле ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Муассисаи давлатии омодаسازی кадрҳои баландихтисоси низомӣ (29.10.2024 сол) қайд намуданд: «Кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳамчун ҳомиёни ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ва муҳофизони тартиботи ҷамъиятӣ дар мушкилтарин лаҳзаҳои таърихи кишварамон ба хоҳири ҳимояи суботи ҷомеа, оромии мардум, мубориза бар зидди дастаҳои мусаллаҳи ҷинояткор ва муҳимтар аз ҳама, барқарор кардани сохти конститутсионӣ дар сафи пеш қарор доштанд»[2].

Ҳамаи омилҳои зикршуда, зарурати муайян кардани шакли ояндаи низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён меоранд. Натиҷаи мазкур боиси он мегардад, ки робитаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо дигар мақомот давлатӣ ба таври густурда ба роҳ монда шавад.

Омӯзиши таърихи фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ ва низоми он имкон медиҳад, ки ташаккул ва рушди заминаҳои сохтори ташкилии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ таҳлил гардида, самтҳои асосӣ, шаклҳо ва усулҳои фаъолияти минбаъдаи он муайян карда шаванд. Ҳамзамон, омилҳои мусбати ташкилию сохтории, он ки аз нигоҳи таҷрибаи муосир аҳаммияти муҳим доранд, ошкор карда мешаванд. Омӯзиши амиқ ва дурусти ин падидаҳо дорои нерӯи бузурги тарбиявӣ буда, анъанаҳои беҳтарини онҳо ҳамчун таҷрибаи иҷтимоии мустақил махсуб меёбанд, ки дар шароити имрӯза муҳим арзёбӣ мегарданд [72, с. 78-82].

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот на танҳо дар мазмуну муҳтавои ғанӣ доштани он аз нигоҳи илмӣ-назариявӣ ва амалӣ ифода мегардад, балки он то имрӯз ба таври комил омӯхта нашудааст. Агар масъалаҳои таърихӣ-ҳуқуқии низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар давраи ташаккули давлатдорӣ шуравӣ танҳо аз мавқеи синфӣ баррасӣ гардида бошанд, пас, имрӯз ин муносибат дар таҳқиқоти илмӣ ба яке аз мушкилоти методологии илми таърих ва ҳуқуқ табдил ёфтааст ва муаллиф кӯшиш кардааст, онро дар таҳқиқоти диссертатсионии худ ба таври муфассал баррасӣ намояд.

Дар раванди таҳқиқоти диссертатсионӣ бояд ёдовар шавем, ки таърихи ташаккул ва рушди ҳар як мақомоти давлатӣ, бахусус, низоми ташаккули мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, дар маҷмӯъ, барои дарк намудани масоили муҳим кӯмак мерасонад:

➤ аввалан, барои дарки амиқи таърихи ташаккули низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мавқеъ ва нақши он дар сохтори мақомоти давлатии замони муосир;

➤ баъдан, танҳо бо пуррагӣ, ҳамаҷониба ва дар муқоиса омӯхтани таърихи низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвари худ, мо метавонем дар шароити муосир тадбирҳои ташкиливу қонунгузориро такмил диҳем, то ки ба баланд бардоштани самаранокии он ноил гардем.

Аҳамияти илмӣ таҳқиқотро, инчунин ҳалли масъалаҳо дар таъмини эҳтиёҷоти шаҳрвандон ва роҳҳои рушди низоми сиёсӣ, такмили сохторҳои давлатӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил менамояд. Омӯзиши ислоҳот дар низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлат, ки солҳои 1924-1937, яъне давраҳои ҳассоси таърихи давлатдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад, имконият медиҳад, ки аз таҷрибаи андӯхташуда хулосаҳои мушаххас бароварда шаванд. Таҳлили масъалаҳои давлатдорӣ то имрӯз низ аҳамияти муҳими илмӣ амалӣ дорад, зеро кишвари мо дар он замон ба мушкилоти зиёде дучор гардида буд, ки баррасӣ ва ҳалли онҳо ҳамеша барои ҷомеа ва давлат муҳим махсуб меёбанд. Бо назардошти он ки бартарафсозии бухрон дар ҳамаи соҳаҳо на танҳо омӯзиши вазъи кунунӣ он, балки истифодаи таҷрибаи таърихиро низ талаб менамояд, ҷавобҳои мантиқӣ ба саволҳо оид ба самаранокии фаъолияти низоми ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд аз ҷиҳати илмӣ ҳуқуқи муосир дар мероси таърихӣ масоили ҳуқуқии Тоҷикистон ҷустуҷӯ карда шаванд. Илова бар ин, дар шароити кунунӣ, ки масъалаҳои риояи қонун, таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ ва такмили низоми ҳифзи ҳуқуқ ва низоми қонунгузорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дигар дар мадди аввал қарор гирифтаанд мавзӯи мазкур дар замонҳои муосир мубрам буда, муҳаққиқони соҳаи таърих ва ҳуқуқро вазифадор месозад, ки таҳқиқоти илмӣ худро дар ин самт таҳким бахшанд.

Ҳамин тариқ, паҳлуҳои таърихӣ-ҳуқуқии низоми ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти илмӣ ва амалиро соҳиб гардида, вазифаи он такмилдиҳӣ ва омӯзиши таҷрибаи таърихи низоми мазкур ба ҳисоб меравад. Таҳқиқи таърихӣ қонунгузорӣ солҳои 1924-1937

Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки он ҷойҳои холие, ки дар давраи мазкур дар фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба мушоҳида мерасиданд, дар қонунгузорию муосир тақрор наштаванд ва ба ҳамон оқибатҳои манфие, ки дар Тоҷикистони шӯравӣ мавҷуд буданд, ҷиҳати бартаарафкунии онҳо таъсир расонад.

Гуфтаҳои болозикр, гувоҳи он мебошанд, ки мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар шароити муосир барои илми ҳуқуқшиносии ватанӣ саривақтӣ буда, ҳалли масъалаҳои гузошташуда баҳри мустаҳкам намудани пояҳои илмӣ хизмат менамоянд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масоили диссертатсионӣ вобаста ба вазифаҳои гузошташуда диққати олимони соҳаҳои гуногун, аз ҷумла ҳуқуқшиносон, таърихшиносон, ғайласуфон ва сиёсатшиносонро ба худ ҷалб менамоянд.

Масъалаҳои умуминзариявӣ ва амалӣ оид ба ташаққул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва низомии ҳифзи ҳуқуқ мавриди таҳқиқи як қатор олимони хориҷӣ қарор гирифтааст, ба монанди В.И. Басков [15], С.Г. Березовская [17], А.Г. Братко [25; 26; 139], С.Н. Братус [27], В.А. Болдырев [22], С.В. Биленко [18], В.А. Буков [28], К.Д. Бурмистров [30], Т.У. Воробейкова [32], М.И. Еропкин [39], Н.В. Жогин [41], М.П. Киссис [57], М.Г. Кириченко [56], В.В. Лазарев [61, 62], В.Д. Ломовский [63], Ю.Ф. Лубшев [64], М.П. Маляров [67], Р.С. Мулукаев [72, 73, 74, 75, 76] ва дигарон.

Аз ҳамин лиҳоз, дар рисолаи диссертатсионӣ бештар фаъолияти мақомоти милитсия, прокуратура, суд ва баргузорию тафтишоти пешакӣ мавриди таҳлили амиқ қарор гирифта, масъалаҳои марбут ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва муассисаҳои ислоҳи меҳнатӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар самти таҳқиқи ин масъала дар кишварҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Ўзбекистон низ корҳои илмӣ муайян анҷом дода шудаанд. Пеш аз ҳама, метавон таҳқиқоти Г.А.

Абдумаджидов [6, с. 616], М.С. Васикова [140], В.Р. Маннанов[144, с. 19] ва дигаронро дар ҳамин радиф зикр намуд.

Метавон ёдоварӣ кард, ки дар мавриди таърихи ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон, бори аввал дар мақолаи алоҳидаи олими соҳа И.Б. Стерник қайд шудааст, ки он давраи то таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро баррасӣ кардааст [98, с. 143]. Баъдан, ин масъала дар таҳқиқоти Р.С. Гимпелевич [33, с. 149-174] ва М.М. Муллаев [71] дар робита ба таҳқиқи таърихи бахшҳои алоҳидаи илми ҳуқуқ, мавриди тадқиқ қарор гирифтааст [71, с. 225]. Инчунин, Ш.К. Розиков ин масъаларо дар мисоли ташаккули мақомоти судӣ таҳлил намудааст [94, с. 114]. В.Г. Мелкумов бошад, онро аз лиҳози назариявӣ дар доираи таҳлили эволютсияи мақомоти прокуратураи Иттиҳоди Шӯравӣ [69, с. 232] баррасӣ намудааст. С.А. Раҷабов [92, с. 105] ва Ф.Т. Тахиров [101, 102, 103, 104, 106], Н.Ҷ. Назарзода [79, 80], И.Б. Буризода [29] И.С. Муҳаммадиев [78, 146], А.А. Қаҳҳоров [122], А.Ш. Розикзода [93], таърихи мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар алоқамандӣ бо диққати махсус додан ба сохторҳои алоҳидаи низоми ҳифзи ҳуқуқ, дар шакли умумӣ дар алоҳидагӣ аз нигоҳи таърихӣ-ҳуқуқӣ таҳлил намудаанд [102, с. 192].

Аз он давраи муҳимми мавриди таҳқиқ дар хусуси масъалаи таҳқиқшаванда як қатор таҳқиқоти илмӣ ба нашр расидаанд, ки ба қалами, А.Ш. Розикзода [93, с. 108], Н.Ҷ. Назарзода [79, 80], И.С. Муҳаммадиев [78; 146], Х. Хушвахтзода [110] ва дигар олимони самти таҳқиқ тааллуқ доранд. Бо вучуди ин, таҳқиқот, ки ба давраҳои алоҳидаи таърихи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон бахшида шудаанд, масъалаи ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, махсусан, низом ва сохтори институционалӣ, аз нигоҳи концептуалии замони муайянро баррасӣ намудаанд.

Дар давраи муосир, дар қаламрави пасошӯравӣ тадқиқоти диссертатсионие ба анҷом расонида шудаанд, ки масъалаҳои ташаккул

ва рушди низоми ҳифзи ҳуқуқро дар асрҳои XIX - XX, аз ҷумла дар Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар ин раванд асарҳои олимони ватанӣ, ба монанди Ф.Т. Таҳиров [101, 102, 103, 104, 106], И.Б. Буризода [29], А.Ш. Розикзода [93], Н.Ҷ. Назарзода [79, 80], И.С. Мухаммадиев [78, 146], А.А. Қаҳҳоров [122, с. 192]-ро метавон қайд кард, ки тадқиқоти фундаменталии самти мазкур ҳисоб меёбанд. Яъне солҳои охир, асосан дар Тоҷикистон таҳқиқоти илмие нашр шудаанд, ки фаъолияти мухталифи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давраи нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX-ро дар дараҷаи муайяни илмӣ то андозае ҷамъбаст мекунанд. Бо вучуди ин, вобаста ба тақмили қонунгузорию замони муосир таҳқиқоти қомиле, ки раванди ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва низоми ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистонро дар давраи мавриди назар, дар маҷмӯъ фаро гирад, ҳадафи тақмили соҳаи мазкур аст. Масалан, дар асари илмӣ А.А. Қаҳҳоров, ки бо унвони «Низоми ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» солҳои 1924-1929-ро фаро мегирад, баъзе масъалаҳои назариявии фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ё низоми ҳифзи ҳуқуқро ба риштаи тадқиқ қашидааст.

Дар се фасли рисолаи зикршуда, ки ба муттаҳид намудани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар ҳудуди Тоҷикистон то таъсиси ҚШС [122, с. 19-69] Тоҷикистон нигаронида шудааст, ба таъсис ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва мавқеи ҳуқуқии низом ва шаклҳои ҳуқуқии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҚШС Тоҷикистон диққати ҷамъагирона дода шудааст.

Ҳар фасли рисолаи номбаршуда аз се зерқисмат иборат аст, ки зерқисмати аввал ба мақомоти адлия, зерқисмати дувум ба мақомоти прокуратура ва зерқисмати сеюм ба мақомоти қорғҳои дохилӣ нигаронида шуда, дар ин самт тадқиқоти муфассал иҷро гардидааст.

Таърихи ташаккул ва рушди мақомоти тафтишоти пешакии ҳуқуқи Тоҷикистон дар байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон бештар

омӯзиш ёфтааст ва як қатор корҳои илмӣ ба ташаккули адвокатура бахшида шудаанд. Айни замон, таърихи ташаккулёбӣ ва инкишофи мақомоти нотариатро М. Ҳасанов таҳқиқ намуда истодааст. Бо назардошти ин, мо ба асосҳои ҳуқуқии ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, вазъи ҳуқуқии низоми мақомоти суд, адлия, прокуратура ва муассисаҳои ислохотӣ таваҷҷуҳи махсус намудем.

Аз ҳамин сабаб, диссертатсияи мазкур аввалин таҳқиқоти комплексӣ дар Тоҷикистон мебошад, ки дар он кӯшиш рафтааст, як асари комилу алоҳида бо таҳлили илмии мукамал ба раванди ташаккул, рушд ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳамчун низом дар солҳои 1929-1937 дар Тоҷикистон пешниҳод гардад. Вақте ки ҳамаи омилҳои мазкур ба назари эътибор гирифта шуданд, интиҳоб намудани мавзӯи таҳқиқоти мазкур то дараҷае мантиқи илмии худро дарёфт менамояд.

Доираи хронологӣ барои таҳқиқот бо сабабҳои берунӣ ва дохилии рушди давлат ва бо таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҶМШС Тоҷикистон) дар соли 1924 дар ҳаёти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон алоқаманд аст. Табдили ҶШС Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Иттиҳоди Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон 1929, муайяннамоии ҳуқуқӣ ва такмил додани низоми ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар давраи 1924-1937 имконият доданд, ки ташаккул ва такмили мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар давраҳои мухталиф, ки аз назари мавқеъ ва раванди рушд фарқ доранд, намоён шаванд. Сеюмин конституатсияи ин мамлакат, ки 1-уми марти 1937 дар Конгресси Ҷавкулодаи 6-ум дар Тоҷикистон қабул шуд, аз ин лиҳоз, омӯзиши масъалаи мазкур дар соли 1937 барои таҳқиқот асоснок аст.

Аз ҳамин лиҳоз, мантиқи илмии чунин таҳқиқоти амиқ, бидуни шубҳа, талаб мекунад, ки таҳқиқот бо омӯзиши солҳои аввалини фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар давраи таъсис ва рушди минбаъда оғоз ёбад, бо истифода аз таҳаввули ташкилӣ-ҳуқуқии онҳо ва тағйироти вобаста ба он, ҷустуҷӯи ташкилоти беҳтарин ва

фаъолияти ин мақомот дар солҳои 1924-1937 мавқеи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар дастгоҳи давлат ва асосҳои ҳуқуқӣ ва функционалии тақмили фаъолияти онҳо ба риштаи тадқиқ қашида шудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсияи мазкур дар доираи барномаи дурнамои корҳои илмӣ таҳқиқоти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 дар мавзӯи «Мавқеи омилҳои фарҳангӣ-таърихӣ, таълимот оид ба ҳуқуқ, адолат ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар рушди механизми татбиқи ҳуқуқи миллии давлати ҳуқуқбунёду демократӣ» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ баррасӣ намудани таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии принципҳои ташкилӣ, мундариҷа ва ҳадафи функционалии низоми ҳифзи ҳуқуқ, ҷанбаи меъёрии фаъолияти муассисаҳои дохилии он дар давраи солҳои 1929-1937-ро дар Тоҷикистони Шӯравӣ фарогир мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар заминаи мақсади гузошташуда, дар рисолаи диссертатсионӣ вазифаҳои илмӣ зерин муайян карда мешаванд:

- таҳлили муфассали таносуби мафҳумҳои «фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ» ва «мақомоти ҳифзи ҳуқуқ» мувофиқи давраи 1924-1937 дар Тоҷикистон ва дар давраи мазкур тарҳрезӣ намудани тафсири муаллифии ин маъниҳо;

- муайян кардани принципҳои сиёсати ҳифзи ҳуқуқ, ки Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар давраи мазкур дар Тоҷикистон амалӣ кардааст;

- дар натиҷаи таҳқиқ ошкор кардани омилҳои арзишӣ, ки ба фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи суд, прокуратура, мақомоти корҳои дохилӣ, адвокатура дар давраи мазкур асос гузоштаанд;

- тавсифи самаранокии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;
- барои истифодаи таҷрибаи ҳосилшуда дар сиёсати ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияҳо пешниҳод карда шудаанд.

Объекти таҳқиқотро сиёсати давлатӣ, сиёсати ҳуқуқӣ ва принципҳои онҳо ташкил медиҳанд, ки барои ташаккули низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар давраи солҳои 1924-1937 равона шудаанд.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқоти диссертатсиониро асосҳои меъёрӣ ва ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба монанди ҳокимияти судӣ, прокуратура, мақомоти адлия, қорҳои дохилӣ, муассисаҳои иттиҳотӣ, адвокатура ва вазорати ҳамадавраи онҳо, натиҷаҳои тағдилот дар рағанди иҷрои сиёсати ҳифзи ҳуқуқи давлати Шӯравӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 1924-1937 ташкил додаанд.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур марҳилаҳои тағдиқ, омоданамӯй, тағвиб ва муҳокимаро дар кафедра сипарӣ намудааст. Мақони таҳқиқот кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ҷабҳаҳои таърихӣ-ҳуқуқии таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар давраҳои таҳқиқот инъикос шуда, дар марҳилаҳои муайян омода шудаанд. Ҳамзамон, дар доираи таҳқиқоти анҷомдода, ҳулосаҳои назариявӣ ва амалӣ пешниҳод карда шудаанд. Марҳилаи анҷоми таҳқиқот соли 2025 маҳсуб меёбад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро, пеш аз ҳама, дастовардҳои илмии муосир дар соҳаҳои фалсафа, таърих, таърихи ҳуқуқ, ҳуқуқшиносӣ, баҳусус, қорҳои муаллифоне, ки дар омӯзиши масъалаи мазкур дар боло зикр шуданд, дар бар мегиранд. Таҳқиқоти ин муаллифон дар феҳристи манбаъҳои истифодашуда ва адабиёт оварда шудаанд, манбаъҳои дигар, низ ки нуқтаи назарҳои муҳталифи ин масъаларо инъикос мекунанд, баррасӣ гардидаанд.

Дар ҳалли вазифаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва илмӣ-амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ, тадқиқоти як қатор олимон, ба монанди М.И. Байтин [14, с. 305], И.А. Иванников [42, с. 97], А.П. Коситсин [59, с. 485], А.С. Мордовец [70, с. 131], Р.С. Мулукаев [72, с. 78-72; 73, 74, 75, 76], В.С. Нерсисян [82, 83, с. 382, 94], Л.П. Рассказов [91], Ф.Т. Тоҳиров [106, с. 108], И.С. Мухаммадиев [78, 146], А.Ш. Розикзода [93], Н.Ҷ.Назарзода [79, 80], И.Б. Буризода [29], Х. Хушвахтзода [110], ва дигарон ҳамчун сарчашма ба кор бурда шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертатсионӣ. Дар диссертатсия усулҳои умумиилмӣ ва махсуси илмӣ, ба мисли усулҳои диалектикӣ, мантиқӣ-забонӣ, оморӣ, таҳлили низомнок, таҳлил ва синтез, шаклӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот дар асоси тафсири объективии фактҳо ва умумияти онҳо, истифодаи аниқи иртиботи диалектикий ягона, махсус ва умумӣ, бо зарурияти ҳисоботи дурусти истифодаи онҳо ба назар гирифта шудаанд. Ҳангоми таҳияи диссертатсия, принципҳои илмии таърихшиносӣ, объективизм, ки бар асоси фактҳо ва ҳуҷҷатҳои мушаххас асоснок мебошанд, истифода гардиданд. Ин омил аз муаллифи рисола талаб мекунад, ки доираи васеи манбаъҳои ҳуқуқӣ ва меъёрӣ ҳангоми баррасӣ ба назар гирифта шаванд. Ҳамчунин, истифодаи усули диалектикӣ, ки имкон медиҳад, то объектҳои таҳқиқот бо назардошти гуногунӣ ва дар динамикаи худ омӯзиш ёбанд, васеъ истифода бурда шудааст.

Дар диссертатсия барои омӯзиши ҳама гуна масъалаҳо дар раванди тадқиқот усулҳои зерин истифода шудаанд:

➤ усули таърихӣ - тарзи омӯзиши рӯйдодҳо бо тартиби хронологӣ, мутобиқи шароити воқеии таърихӣ ва хусусиятҳои ташаккул ва рушди унсурҳои сохтории низоми ҳифзи ҳуқуқ дар солҳои 1924-1937;

➤ усули систематикӣ - мақомоти мухталифи низоми ҳифзи ҳуқуқ ҳамчун як механизми якпорчагӣ нигоҳ дошта мешаванд, ки сиёсати ҳуқуқии Тоҷикистонро дар давраи таҳқиқот амалӣ мекунанд;

➤ усули формалӣ-ҳуқуқӣ - тафсири дастгоҳи мафҳумии низоми ҳифзи ҳуқуқ ва таърифҳои муаллифони онҳо;

➤ Усули таҳлилӣ-систематикӣ имкон медиҳад, ки низоми ҳифзи ҳуқуқ ҳамчун сохтори ягона бо бунёди муайяни ташкилӣ ва маҷмуи алоқаҳои берунӣ муҳокима карда шавад. Ин сохтор вазифаҳои ҳифзи ҳуқуқро иҷро мекунад ва муносибатҳои иҷтимоиро ба танзим мебарорад, дар таҳлил кардани шакл, усул ва натиҷаҳои фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар шароити таърихӣ муайян кӯмак мерасонад.

Заминаҳои эмпирикӣ. Дар раванди кори таҳқиқотӣ усулҳои заминаи эмпирикӣ истифода шудаанд, ки он аз ҷониби таҳқиқотчиёни зиёд дар масъалаҳои ташкилӣ ва фаъолияти низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ санҷида шудаанд.

Ин усулҳо аз омӯختану муайян кардани:

а) қонунгузорӣ дар бораи фаъолияти алоҳидаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;

б) маводи меъёрӣ дар соҳаи фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;

в) маводи амалкунанда (судӣ, прокурорӣ, тафтишотӣ, юрисдиксионӣ ва ғ.) санадҳо, фаъолияти мақомоти қонунгузорӣ ва иҷроия, ки ба онҳо асос ёфтаанд;

г) ҳуҷҷатҳо ва маводи бойгонӣ;

д) маводи омӯрӣ ва таҳлилӣ, ки фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро инъикос менамоянд;

е) истифодаи шахсони мусоҳибашуда, ки дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ кор кардаанд, хусусан дар робита бо арзёбии фаъолияти ин мақомот дар даврае, ки таҳқиқот фаро гирифтааст;

ж) адабиёти ёддоштӣ ва маводи расонаҳо иборатанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот - дар он ифода меёбанд, ки диссертатсияи мазкур нахустин пажӯҳиши мукаммали илмӣ оид ба ташаккулёбӣ ва рушди қонунгузории мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, давраҳои инкишофи қонунгузории мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистонро фаро мегирад. Дар раванди таҳқиқот якҷанд масъалаҳои зерин баррасӣ гардидаанд, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳамчун навгонӣ махсуб меёбанд:

✓ дар диссертатсия сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии замони шуравӣ, ки дар худ мазмун ва моҳияти меёрҳои ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро доранд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд;

✓ низоми асосҳои ҳуқуқии рушди давлатии шуравӣ ва муайян гардидани нақшу аҳаммияти он дар ташаккули марҳилаҳои баъдинаи қонунгузории дар самти фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифтаанд;

✓ рушди низоми қонунгузорӣ оид ба фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар ҚМШС Тоҷикистон таҳлил шуда, махсусияти онҳо амиқан муайян гардидааст;

✓ рушди қонунгузорӣ ҷиҳати ҳимояи ҳуқуқ дар ҚШС Тоҷикистон таҳлил шуда, давраҳои ташаккулёбӣ ва хусусиятҳои онҳо нишон дода шудаанд;

✓ тамоюлҳои муосири инкишофи қонунгузорӣ оид ба ташаккул ва инкишофи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, мушкилоти мураттабсозӣ (кодификатсияи) қонунгузории соҳа ба таври илмӣ асоснок гардидааст;

✓ нақши санадҳои байналмилалӣ оид ба фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ратификатсияи онҳо дар рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мазкур, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории давлатҳои аъзои ИДМ анҷом дода шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Дар таҳқиқоти мазкур таърихи ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон аз

давраи таъсиси он то ҳамроҳ шудан ба низоми ягонаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Иттиҳоди Шӯравӣ дар нимаи солҳои 30-юм таҳқиқ гардида, пас аз тадқиқот баъзе марҳилаҳо чунин муайян шудаанд:

1. Аз таъсиси Ҷумҳурии Туркистони Шӯравӣ (Тоҷикистони шимолӣ) ва инқилоби сентябри 1920 дар Бухоро (Тоҷикистони Марказӣ ва Ҷанубӣ) то таъсиси ҶМШС Тоҷикистон;

2. Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (1924-1929);

3. Табдили Тоҷикистон ба ҷумҳурии алоҳидаи шӯравӣ ва ҳамроҳ кардани мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон ба низоми ягонаи Иттиҳоди Шӯравӣ (1929-1937).

Дар пасманзари истифодаи васеи ҳуҷҷатҳои қонунгузорӣ, маводи амалӣ ва бойгонӣ, қонуният ва хусусиятҳои сиёсати давлат дар соҳаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар ин давра нишон дода шудаанд (боби 2,3), ки ба принципи сохтани давлати нав ва ҳуқуқи мувофиқи он вобаста аст. Инчунин, муваффақият ва норасоӣҳо дар амалисозии ин фаъолият муайян шудаанд.

Хусусиятҳои ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон то таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон, ҳам дар ҷаҳорҷӯбаи Ҷумҳурии Туркистони Шӯравӣ ва ҳам дар давраи Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро, ки оғози таърихи Тоҷикистонро ҳамчун ҷумҳурӣ гузошт, таҳқиқ гардидаанд (параграфи 1, боби 2). Хусусан, яке аз ин хусусиятҳо дар он аст, ки бар асари тафовут дар мафҳумҳо, низомҳои судӣ ва муассисаҳои ислоҳӣ ва меҳнатӣ наметавонистанд ба категорияи «маълумоти ҳифзи ҳуқуқ» ворид шаванд.

4. Дар кори мазкур хусусияти байналмилалӣ ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон, бо иштироки намоёндагони миллатҳои дигар дар фаъолиятҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон, ҳамчунин бо сиёсати кадрӣ, ки барои таъмини кадрҳои баландихтисос дар мақомоти адлия равона шуда буд, нишон дода шудааст.

Дар рисола оид ба соҳа ва самтҳои танзими ҳуқуқӣ, ки дар доираи онҳо фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, махсусан, суд, прокуратура ва мақомоти қорҳои дохилӣ дар Тоҷикистон дар давраи мазкур ба амал омада буданд, маълумоти пурра дода шудааст.

Барои мукамал гардонидани қонунгузорӣ ворид намудани тағйири иловаҳои зерин ба мақсад мувофиқ аст:

1. Ба моддаи 2-юми Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» тағйирот дохил карда шуда, мафҳумҳои бунёдии фарогирандаи қонунгузорӣ оид ба фаъолияти прокуратура ба таври мушаххас муқаррар карда шаванд, зеро мафҳумҳои дар моддаи мазкур овардашуда, вобаста ба ҳаҷм ва доираи танзими қонуни конституционии мазкур кифоягӣ намеkunанд.

2. Қисми 2-юми моддаи 5-уми Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» [4] чунин муқаррар карда шавад: «Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Конституция, Қонуни конституционӣ ва қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар доираи ваколатҳои худ метавонад дар дигар самтҳои, ки даҳлати назорати прокурорӣ зарур аст, фаъолият намояд». Мақсади дар чунин шакл тағйирот ворид намудан ба муқаррароти моддаи 3-юми Қонуни конституционӣ мутобиқ намудани муқаррарот ба қисми 2-юми моддаи 5-уми қонуни зикргардида мебошад.

3. Ҷиҳати фаҳмо ва аз назари техникаи ҳуқуқҷодкунӣ дуруст будани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» [5] зарур шуморида мешавад, ки дар моддаи алоҳида «Мафҳумҳои асосӣ» муқаррар карда шавад. Барои он ки, дар ҳақиқат ҳам, фаъолияти милитсия яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатиро ташкил менамояд, ки аз ҳар ҷиҳат фаҳмо ва дастрас будани падидаҳои марказии қонуни соҳавӣ метавонанд дар баамалбарории мақсади қонунгузориҳои мазкур самарайи дилхоҳро ба амал оваранд. Аз нуқтаи назари фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва талабот ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ воридсозии тағйироти мазкур ба

мукаммалии илмӣ, мазмунӣ ва низомнокиву оммафаҳмии қонун оварда мерасонад.

4. Барои боз ҳам ба талаботи замони муосир мутобиқ гардонидани фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ташаккул ва рушд додани низоми ҳамоҳангии он, ба стандартҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ҷавобгӯӣ намудани он бо ҷалби олимон, коршиносон ва кормандони собиқадори мақомҳои мухталифи ҳифзи ҳуқуқи мамлакат бояд «Стратегияи дурнамои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия карда шавад. Албатта, омили мазкур метавонад дар худ асосҳои илмӣ, амалӣ ва таҷрибавӣ оид ба муайян намудани муаммоҳо, роҳҳои ҳалли муаммоҳо ва дурнамои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мамлакатро мустаҳкам карда бошад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф аз ҷиҳати назариявӣ ба рушди ғояҳои муосири илмӣ роҷеъ ба ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ асос гардида, барои боз ҳам рушд додани донишҳои мукаммали илмӣ оид ба раванди болозикр замина мегарданд. Хулоса, пешниҳод ва дастовардҳои муаллиф барои тақмили қонунгузорӣ, фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва рушди соҳа заминаи хубе ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон, онҳо метавонанд ҳангоми таҳия ва татбиқи ҳуҷҷатҳои барномавии давлатӣ истифода шаванд. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳангоми таълими фанҳои таълимии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон, ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ, назорати прокурорӣ, инчунин, ҳангоми иҷрои корҳои мустақилона, навиштани рисолаҳои дипломӣ, магистрӣ, диссертатсияҳо метавонад ба таври васеъ мавриди истифода қарор дода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар воқеъ будани дониши ҳосилшуда, мантиқӣ будани он, робитаи он бо асарҳои муҳаққиқони дигар, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот оид ба мавзӯ, инъикоси объективии мушкилоти ба риштаи таҳқиқ фаро

гирифтани ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, таҳлили маводи илмию амалии соҳавӣ, усулҳои гузарондани таҳқиқот, инчунин, мутобиқати диссертатсия ба талаботи муқарраршуда ифода мегардад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур аз рӯйи ихтисоси 5.5.1. Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот оид ба ҳуқуқ ва давлат анҷом дода шудааст, ки ба шиносномаи ихтисосҳои муқаррарнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия бо сатҳи нафгонии илмии диссертатсионӣ, нуктаҳои илмии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои сатҳи ғуноғуни илмӣ-амалӣ тасдиқ карда мешавад. Ҳамзамон, тарзи навишт, масъалағузори ва услуби диссертатсия саҳми шахсии муаллифи диссертатсияро нишон медиҳад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон иҷро, муҳокима ва ба ҳимоя тавсия шудааст. Оид ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ унвонҷӯ дар чандин конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ бо маърузаҳо баромад намудааст. Аз ҷумла:

а) байналмилалӣ:

- Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Проблемы и перспективы современных гуманитарных, экономических и правовых исследований», дар мавзӯи «Организация системы правоохранительных органов Таджикистана в первые годы советской власти» ш. Айя-Напа (Кипр), 14-21 октябрии соли 2012;

- Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ бахшида ба эълон ғаштани солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва

инноватсия” дар мавзуи «Перспективы применения цифровых технологий в сфере правового регулирования» (28 март соли 2025, ш. Хучанд).

б) ҷумҳуриявӣ:

- Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба 28-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти унвони «Конститутсия - бахтномаи миллат» дар мавзуи «Ҳифзи ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтидори мудофиавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд» (4 ноябри соли 2022, ш. Хучанд).

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Вобаста ба масъалаҳои алоҳидаи мавзуи таҳқиқот аз ҷониби муаллиф 13 мақолаҳои илмӣ таҳия ва интишор карда шудаанд, ки аз онҳо 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 7 мақола дар маҷаллаҳои дигар нашр гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Сохтори диссертатсия бо ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот аз ҷумла ба талаботи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ карда шудааст. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб ва шаш зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 164 саҳифаи чопиро ташкил медиҳад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚ ВА НИЗОМИ МАҚОМОТЕ, КИ ОНРО АМАЛӢ МЕНАМОЯНД

1.1. Мафҳум ва аҳаммияти илмӣ фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ

Мафҳуми концептуалии фаъолияти ҳуқуқӣ ва мақомоти ҳуқуқ яке аз масъалаҳои муҳимест, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ то ҳол ба таври густурда таҳлил нагардидааст [87, с. 7]. Маълум аст, ки ҳар як давлати мустақил низоми конунгузории худро ташкил менамояд, то муносибатҳои муҳимми ҳуқуқии байни одамонро танзим кунад, яъне давлат як низоми мақомоти махсусро таъсис медиҳад, ки фаъолияти он ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон равона карда мешавад. Ба ин тартиб, ташкил ва фаъолияти низоми ҳуқуқӣ инъикоскунандаи сохти давлат аст, ки он метавонад ҳислати демократӣ ё баръакс, тоталитарӣ дошта бошад. Роҳ ва методҳои ҳифз метавонад ба саволи «оё ин давлат ҳуқуқӣ аст ё не?» ҷавоби дурусту саҳеҳро пешниҳод намояд.

Агар ба ин масъала боз чуқуртар назар афканем, мумкин аст, ки фаъолияти ҳуқуқиро дар ҳошияи амал кардани низоми ҳуқуқии давлат мушоҳида созем. Дар ин самт, солҳои охир як қатор таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла, рисолаҳои диссертатсионӣ ва мақолаҳои алоҳидаи И.Б. Буризода [29], Ф.Т. Тоҳиров [106, с. 110], И.С. Муҳаммадиев [146, с. 26], Н.Ҷ. Назарзода [79, 80], Х. Хушвақтзода [110], ва дигарон нашр гардиданд. Онҳо дуруст қайд мекунанд, ки сохтори низоми ҳуқуқии давлат ҳамчун як масъалаи илмӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ба таври муфасссал инъикос нагардидааст [84, с. 5]. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бевосита ва беишора ба он ки ҳар дуи онҳо дар давлати муайян ва давраи элементҳои сохторӣ ва функционалии низоми ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд, инкишоф ёфтаанд [7, с. 318].

Дар таҳқиқоти муаллифон Ю.Е. Аврутин [8], И.Н. Зубов [8; с. 11-16], Т.Г. Матвеев [145, с. 24] ба мафҳум, сохтор ва фаъолияти низоми ҳуқуқӣ дар шароити муосир диққати хоса равона карда шудааст. Хусусан, Н.С. Нижник [84], хулоса барвардааст, ки таҳлили сохтори низоми ҳуқуқии давлат бояд бо дарназардошти тафовути ҳуқуқ байни ҳуқуқи ҷамъиятӣ ва ҳуқуқи хусусӣ анҷом дода шавад, зеро фаъолияти ҳуқуқӣ на танҳо кафили ҳуқуқ аст, балки барои маҳдуд кардани он воситаи қонунӣ низ ба ҳисоб равад. Дар сохтори низомҳои ҳуқуқӣ бояд ду зернизом муқаррар карда шавад: ҳифзи ҳуқуқи ҷамъиятӣ ва ҳифзи ҳуқуқи хусусӣ [84, с. 6].

Бояд тазаққур дод, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ таҳқиқи масъалаи мазмун ва сохтори фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ аз солҳои 80-уми асри ХХ оғоз ёфтааст [87, с. 7] А.Г. Братко [26; с. 40-97] яке аз аввалин таҳқиқотчиёне маҳсуб меёбад, ки усули низомнокиро дар баррасии фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ истифода намуда, зарурати таҳқиқи ҳамаҷонибаи онро баррасӣ кардааст. Дар зербоби дуюми боби мазкур, ба таври васеъ аз ҳамин усул барои тавсифи низоми ҳифзи ҳуқуқӣ истифода бурда шудааст. Таҳқиқи вазифаҳои низомҳои ҳифзи ҳуқуқӣ, ки дар заминаи таҳлили табиати функционалии низоми «давлати шуравӣ» сурат гирифтааст. Масоили баррасишаванда аввал аз ҷониби Г.А. Туманова ва баъдан аз тарафи Н.В. Черноголовкин [111, с. 134-135] мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Н.В. Черноголовкин ба чунин хулоса омадааст, ки яке аз вазифаҳои асосии объективӣ [149, с. 7] ва зарурии фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, вазифаи муҳофизатӣ аст, ки он тавассути низоми мураккаби сохторҳои ҳуқуқӣ амалӣ мегардад.

В.С. Афанасев ба таълимоти дигаре пайравӣ мекунад, ки дар он вазифаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва идеологии давлатро ҷудо карда мешаванд. Ин вазифаҳо хусусияти муҳофизатиро доро буда, ҳифзи шаклҳои мавҷудаи моликият, таъмин кардани амният ва беҳатарии давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои тамоми аҳоли ё як қисме

аз онро дар бар мегирад [62, с. 285]. Ў, инчунин, иброз менамояд, ки вазифаҳои давлат чунин нестанд, ки як маротиба ва ё мунтазам иҷро гарданд, бетараф ва тағйирнаёбанда бошанд. Онҳо вобаста ба шароити таърихӣ муайян, унсурҳои худ, метавонанд маънои мустақил пайдо кунанд ва бо сабаби аҳаммияти вижа, аз вазифаҳои мустақили давлат қарар ёбанд. Ин вазифаҳо метавонанд аз ҷузъиёти зерин иборат бошанд: ташкил кардани қорҳои ҷамъиятӣ (сохтмони сохторҳои ирригатсионӣ дар кишварҳои Осиё), таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон (кишварҳои муосири тараққиқарда, ки ба давлатҳои ҳуқуқӣ мегузаранд), ҳифзи табиат (дар кишварҳои, ки барҳам хӯрдани мизони мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ҷиддӣ доранд) ва ғайра бошанд.

Ҳамзамон, бояд таъкид кард, ки давлате, ки бар принципҳои ҳуқуқӣ асос ёфтааст, аз ҷиҳати мазмун, дар он тамоми санъати идоракунии давлат инъикос ёфта, мавқеи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд баръало намоён мебошад. Вобаста ба масоили ҳуқуқи табиӣ инсон бошад, олимон ва муҳаққиқони муосири ватанӣ ибрази андеша намудаанд. Ба ақидаи Ф.Т. Тоҳиров, Р.Ш. Шарофзода, А.Ғ, Холиқзода, И.Б. Буризода қонунҳое, ки аз ҷониби давлат қабул мешаванд, бояд ба ҳуқуқи табиӣ инсон мувофиқат кунанд, ки аз воқеияти инсон бармеоянд. Давлат набояд чунин қонунҳо ва ҳатто амалҳои ҳуқуқиро қабул кунад, ки ба ҳуқуқҳои табиӣ инсон муҳолиф бошанд [95, с. 21-22].

Давлати ҳуқуқӣ бо ҳуқуқ алоқамандии зич дорад. Ин алоқамандӣ натиҷаи эҳтироми ҳуқуқи табиӣ инсон аст, ки барои ташкил ва амал кардани дурусти меъёрии низоми ҳуқуқӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Давлати ҳуқуқӣ на танҳо арзиш, балки воситаи муҳофизат аз ҳар гуна намуди зӯроварӣ аст. Эҳтиром ба шахсият, ҳуқуқу озодиҳои он, манфиатҳо, шараф ва қадри он бояд ҳамчун роҳнамо барои сохторҳои ҳуқуқӣ хизмат намояд [65, с. 64]. Дар ҳама кишварҳои мутамаддин, қонунгузорӣ на танҳо ҳуқуқҳои шахсиятро муайян мекунад, балки

кафили ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд махсуб меёбад. Иқтидори давлатӣ бо механизмҳои ҳуқуқӣ маҳдуд мегардад.

Дар ин росто, истилоҳи низоми ҳифзи ҳуқуқӣ ба миён меояд. Низоми ҳифзи ҳуқуқӣ маҷмуи воситаҳои давлатӣ-ҳуқуқиро дар бар мегирад, ки ба муҳофизат кардани ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд, манфиати давлат, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва тиҷоратӣ рағбона карда шудааст [140, с.33]. Аз мафҳуми ин истилоҳи ҳуқуқӣ дарк намудан мумкин аст, ки барои ба вуҷуд овардани алоқаи давлат бо ҳуқуқ, дуруст ба роҳ мондани фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ зарур аст, то ки аз ҷониби давлат тақсимоати нодурусти салоҳият ва ваколати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ё қабули қарорҳои бемаврид, ки ба мақсад ва моҳияти давлат мувофиқ нестанд, қабул карда нашаванд. Бо назардошти омили зикршуда, давлат ба ҳуқуқ таъя менамояд, то ки фаъолияти муътадили ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти онро густурда роҳандозӣ намояд.

Дар солҳои охир, дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ доир ба масъалаи давлате, ки бо принсипи ҳуқуқӣ асос ёфтааст, тадқиқоти зиёд анҷом дода шуданд. Дар онҳо аҳаммияти алоқаи ҷомеау давлат бо ҳуқуқ, волияти қонун ва асоси ҳуқуқии муносибатҳои байни шахсияту давлат таъкид шудаанд [20, с. 237].

Ҳамчунин масъалаи давлате, ки бар принсипи ҳуқуқӣ асос ёфтааст, барои омӯзиши функцияҳои ҳуқуқии он, мафҳуми фаъолияти ҳуқуқӣ, сохторҳои ҳуқуқӣ ва низоми ҳуқуқӣ ҳамчун роҳнамо хизмат мекунад. Функсияи ҳуқуқӣ бояд дар фаъолияти тамоми низоми давлат ва ҳамаи сохторҳои он инъикос ёбад [83, с. 170].

Моҳияти давлат ва моҳияти ҳуқуқ ба ҳамдигар алоқаи ногузастанӣ доранд, бе ҳамдигар вуҷуд дошта наметавонанд ва онҳо ҳамдигарро пурра месозанд [58, с. 74]. Бинобар ин, моҳияти меъёрҳое, ки давлат муқаррар менамояд, усулҳорои воситаҳои ҳифзи ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва сатҳи ҳукуку озодие, ки дар давлати алоҳида қабул мегардад, бештар ба моҳияти давлат вобаста аст [105; с. 72].

Дар давлати демократии ташкилшуда, муаммои таносуби самаранок ва аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи иҷозат ва манъкуниҳо аҳаммияти калон пайдо мекунад [95, с. 16-17]. Худи мафҳумҳои иҷозат ё манъкунӣ, агар онҳо ба таври абстрактӣ, берун аз иртиботи муносибатҳои танзимшуда ё ҷамъиятӣ ба назар гирифта шаванд, арзише ҳосил намекунанд. Масалан, иҷозат метавонад барои захролуд кардани муҳити атроф бо партовҳои саноатӣ истифода гардад.

Мақсади манъкунӣ гуногун мебошад. Он метавонад барои ҳифзи манфиатҳои ҷамъияту шахс, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд бошад, ё баръакс, метавонад баҳри маҳдудсозии онҳо замина эҷод намояд. Таҷрибаи муносибат ба манъкунии бемасъулият на танҳо ғайридемократӣ аст, балки метавонад муносибати манфӣ ба манъкунии ҳуқуқиро ба вучуд орад. Ҳар як манъкунӣ одатан бо норасоии озодӣ алоқаманд аст.

Иҷозатдиҳӣ бошад, боиси ташаккул ва рушди озодӣ мегардад. Гоҳо мувофиқ меояд, ки дар дастурҳои минбаъда тавсеаи озодии инсонро қарори оянда созмон диҳем.

Дар ҳар ҳолат, дар тамоми шароитҳои дигар, иҷозат додан ин васеъ кардани имкониятҳои инсон дар рафтор, озодиҳои демократии ӯ маҳсуб меёбад [10; с. 286].

Аз ин рӯ, ҳулосаи умумиро дар ин замина чунин маънидод кардан мумкин аст: дар ҷомеа ва давлате, ки роҳи демократияро пеш мегиранд, иҷозатдиҳӣ бояд дар маркази диққат қарор гирад ва манъкунӣ танҳо он гоҳ бояд ба амал бароварда шавад, ки барои таъмини ҳуқуқу озодиҳои дигарон равона шуда бошад.

Дар давлате, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд арҷ гузошта мешавад, муносибати муътадили илмӣ байни иҷозатдиҳӣ ва манъкунӣ вучуд дорад. Манъкунӣ ҳуқуқест, ки озодиро аз худсарӣ, аз даҳолат ба ҳаёти шахсӣ ҷудо мекунад ва барои ҳифзи ҳуқуқи ӯ аз инсон, обрӯю эътибори он, ҳуқуқ ва озодиҳо лозим аст, ки ин марз дуруст

муайян карда шавад. Ин шарти муҳим барои ташкилот ва фаъолияти дурусти низоми ҳифзи ҳуқуқ дар давлат заруранд, ки ба қонун эҳтиром мегузорад.

Муносибати байни иҷозат ва манъқуниро метавон ба ду принципи асосии танзими ҳуқуқӣ ифода кард: 1) ҳамаи он чизе, ки манъ нашудааст, иҷозат аст; 2) танҳо ба он чизе, ки қонун бевосита иҷозат додааст, иҷозат дода мешавад.

Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ А. Г. Братко ҳанӯз дар соли 1979 дар бораи принципҳои мазкур чунин нуқтаи назари худро баён карда буд, ки барои таъмини ҳуқуқи озодиҳои муносибатҳо бо шарҳвандон аз муносибаҳои хизматчиёни давлатӣ бояд тафовут дошта бошанд. Рафтори шарҳвандон бояд бо принципи «ҳама чизе, ки манъ нашудааст, иҷозат аст» танзим карда шавад, вале фаъолияти сохтори давлат ва хизматчиёни давлатӣ, бояд дар асоси принципи «иҷозат дода мешавад танҳо ба он чиз, ки қонун муқаррар мекунад» ба роҳ монда шавад. Дар давраи шӯравӣ, ин ақида навгонии илмӣ махсуб меёфт, зеро дар адабиёти илмӣ нуқтаҳои назари дигаре, ки ба ин ақидаҳо муҳолиф буданд, ҷой доштанд. Раванди андешаҳои А. Г. Братко аз эҳтиром гузоштан ба Конститутсия ва қонунҳои дигар, ки аз ҷониби давлат ва сохторҳои он ҳифз карда мешуд, нигаронида шуда буд. Аз ин лиҳоз, давлат ва сохторҳои он бояд танҳо дар ҷаҳорҷӯбаи қонун амал кунанд [25, с. 11-16].

Мавқеи олими мазкурро, баъдан, ҳуқуқшиноси маъруф С.С. Алексеев низ эътироф кард [11; с. 112-125]. Дар раванди ислоҳоти ҳуқуқӣ дар Русия, олимони ба ин принцип диққати махсус медоданд ва онро ҳамчун ганҷинаи асосӣ дар рушди муносибатҳои иқтисодии нави кишварашон мебинанд [124, с. 3-9]. Дар ин замина, ақидаи Ф.Т. Тоҳиров низ чунин аст.

Ҳангоми пурра таҳлил сохтани ин принцип дар шароити давлате, ки бар қонун асос ёфтааст, лозим аст, ки ишора ба он кунем, ки инсон бояд қомилан бидонад, ки чӣ чиз иҷозат дода мешавад ва чӣ чиз манъ аст.

Вақте ки сухан дар бораи инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ меравад, набояд ҳеҷ гуна номаълумии ҳуқуқӣ ба вучуд ояд.

Чӣ тавре ки дар боло қайд кардем, принсипи «ичозат дода мешавад, танҳо он ки қонун муқаррар мекунад» бояд танҳо барои сохторҳои давлатӣ дахл дошта бошад. Дар давраи шуравӣ мансабдорон танҳо бо ҷаҳорҷӯбаи қонун маҳдуд намешуданд. Ин боиси пайдоиши бисёр мушкилиҳо, хусусан, дар соҳаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ гардид. Бе таваҷҷуҳӣ ба эътирозҳои аҳоли ва сохторҳои маҳаллӣ, масъалаи сохтмони комбинати коғазбарорӣ дар дарёи Байкал, гардиш кардани дарёҳои шимолӣ, сохтмони нодурусти гидротехникӣ, ки боиси обёрии заминҳои ҳосилхез ва нобудшавии ҷангалҳо гардид. Аз ин рӯ, бояд марзҳои аниқи иҷроӣ ҳокимият, ҳуқуқу вазифаҳои афроде, ки ин ҳокимиятро намояндагӣ мекунанд, бояд аз ҷиҳати илмӣ муайян карда шаванд.

Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ наметавонанд аз доираи ҷаҳорҷӯбаи қонун берун амал кунанд. Онҳо бояд танҳо мувофиқи нишондоди қонун амал намоянд. Масалан, судҳо наметавонанд берун аз талаботе, ки дар қонун муқаррар шудааст, амал кунанд. Дар асоси талаботи Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2014), дуруст таъкид шудааст, ки адолати судӣ ба таври аниқ ва мувофиқи қонун иҷро мешавад. Судҳо дар асоси принсипи «он чӣ ки қонун манъ накардааст, иҷозат аст» фаъолият менамоянд. Судҳо вазифаҳои муҳимро дар ба амал баровардани адолати судӣ иҷро мекунанд ва барои ҳамин, берун шудан аз ин принсип боиси даҳлат ба манфиатҳои муҳофизатшаванда, ҳуқуқҳо ва озодиҳои шаҳрвандон мешавад.

Муносибати мансабдорон ва сохторҳои давлатӣ ба вазифаҳои худ, ки ба ҳифзи ҳуқуқ алоқаманд аст, аслан аз мавҷудияти масъулият, ки давлат ба ҷомеа дорад, муайян мешавад. Ба монанди субъектони дигари муносибатҳои ҳуқуқӣ (шаҳрвандон, муассисаҳо, корхонаҳо ва ғайра),

давлат низ аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, ҳамчун субъекти муносибати ҳуқуқӣ баромад менамояд, ки ҳам соҳиби ҳуқуқ ва уҳдадориҳо аст ва вазифаҳои давлат компонентест, ки дар мақоми ҳуқуқии он ҷойгоҳи махсус дорад [48, с. 80-81]. Ин ҳуқуқҳо ва вазифаҳо мантиқан аз мақсад ва вазифаҳои давлат, ки дар қонунгузорию конституционӣ таъкид шудаанд, бармеоянд.

Моҳияти давлати бар қонун асосёфта, дар он зоҳир мегардад, ки масъулияти давлат дар назди ҷомеа бо ғояҳои маҳдудсозияш алоқаманд мебошад. Ба андешаи файласуфи классикии олмон Эммануил Кант дар концепсияи асосии давлате, ки бар қонун асос ёфтааст, шахрванд бояд бо он имконияти маҷбур кардани ҳокимиятро барои иҷро ё эҳтиром гузоштан ба қонунро дошта бошад, ки ҳокимият дар муносибат бо шахрванд дорад [117, с. 62].

Дар адабиёти илмӣ ҳуқуқӣ мафҳуми «масъулияти ҳуқуқӣ» вучуд дорад, ки бо давлат алоқамандии зич дорад.

Вобаста ба ин, профессор Р.Ш. Шарофзода чунин ибрози ақида намудааст: «Масъулияти ҳуқуқӣ вазифаи шахс аст, ки барои амалҳои ҳуқуқвайронкунӣ аз ҷониби давлат дар шакли ҷабс ё маҳрумиятҳои махсуси ҳуқуқӣ таҳаммул кунад». Ин яке аз таърифҳои маъмул аст.

Масъулияти ҳуқуқӣ, ба ақидаи муҳаққиқ, ҷораи маҷбуркунии давлат буда, барои ҳуқуқвайронкунии содиршуда, нисбати гунаҳгорон дар намуди маҳрумиятҳои шахсӣ, молумулкӣ ё ташкилӣ татбиқ карда мешавад.

Мувофиқи назарияи И.Кант давлат ин иттиҳоди якҷанд одамон аст, ки дар зери ҳокимияти қонун муттаҳид мешаванд. Ҳамзамон, ӯ муносибати давлат ва шахравандро ба шартнома шабеҳ месозад. Мувофиқи он одамон дар якҷоягӣ ва танҳо озодии берунаи худро ба давлат вогузор мекунанд. Пас, аз он озодӣ ба ҳар як шахрванде, ки бо кӯмаки ҳокимияти давлатӣ ба тариқи асоси қонунӣ бармегардад, дода мешавад [21, с. 26-28].

Дар давлати ҳукукии идеалӣ ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз ҷониби давлат муҳофизат мегарданд, аммо дар ҳаёти воқеӣ, давлат дар аксари ҳолатҳо озодиро барнамегардонад.

Ф. Энгелс навиштаст, ки таъсири муқаррари ҳокимияти давлатӣ ба рушди иқтисодӣ метавонад се намуди мухталиф дошта бошад. Он метавонад дар ҳар се самт амал кунад. Дар ин ҳолат, рушди идея зудтар ба миён меояд; он метавонад бо рушди иқтисодӣ зиддият кунад. Дар ин ҳолат, дар ҳар як миллате, ки бузург аст, он пас аз як фосилаи муайян шикаст меҳӯрад, ё метавонад монеаҳоро ба рушди иқтисодӣ дар самтҳои муайян эҷод кунад ва онро ба самтҳои дигар ҳам равона созад. Ин ҳолат, ба яке аз ҳолатҳои қаблӣ монанд аст, аммо аён аст, ки дар ҳолатҳои дуҷум ва сеҷум ҳокимияти сиёсӣ метавонад ба рушди иқтисодӣ зарари бузург расонад ва метавонад ба қисми зиёди аҳолии худ чунин миқдор зарарро расонад» [68, с. 417].

Чӣ тавре ки ба мо маълум аст, таъсири муқаррари ҳокимияти давлатӣ метавонад, на танҳо аз даст додани мавод дар миқдори оммавӣ, балки дар шахсҳои алоҳида низ баён карда шаванд ва таъсири муқаррари давлат метавонад на танҳо зарар дар рушди иқтисодӣ, балки дар муносибатҳои иҷтимоӣ низ дида шавад [43, с. 461]. Кофӣ аст, ки оқибатҳои таъсиррасонии манфӣ ба шахсиятро ба ёд орем, ки низомҳои ҳифзи ҳуқуқро дар муқобили манфиатҳои ҷомеа ва зидди он қарор дода шуда буданд [91, с. 465].

Вақте ки амалҳои давлат бо манфиатҳои ҷомеа муҳолифат мекунанд, бояд масъулияти воқеии давлат ба миён ояд. Ин масъулият дар ягон қонунҳои дохилидавлатии кишвар пешбинӣ намегардад. Давлат, табиист, ки соҳиби ягон шакли соҳибхотирӣ мебошад, бинобар ин, масъулияти дохилидавлатӣ ва масъулияти байналмилалӣ дар сохтори он мавҷуд аст, аммо он танҳо ҳоси ҳуди вай буда, дар муносибатҳои байнидавлатӣ ва дар асоси иродаи мувофиқшудаи давлатҳо амалӣ мегардад. Бинобар ин, мо на дар бораи он, балки дар бораи масъулияти

давлат дар назди ҷомеа сухан меронем. Дар дохили ҷомеаи он замон ягон сохторе, ки метавонист ин масъулиятро тағйир диҳад, вучуд надошт. Дар моддаи 6 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Раёйпурсӣ ва интиҳоботи озод шакли олии иштироки халқ дар идоракунии давлат мебошад». Имконияте ҷой дорад, ки дар оянда чунин масъулият тавассути овоздиҳӣ амалӣ гардад. Овоздиҳӣ на танҳо барои муайян кардани иродаи мардум дар масъалаҳои алоҳидаи ҷамъиятӣ буда, балки барои масъалаҳои ҷаҳонӣ низ истифода бурда мешавад. Шиносоии ҷамъиятӣ низ як навъи таҳдид ҳисоб меёбад. Афсус, ки дар шароити ҷой надоштани анъанаҳои мустақами демократӣ, сохторҳои ҳокимияти давлатӣ метавонанд ба ҳуқуқҳои конститусионии шаҳрвандон мухолифат кунанд. Масалан, дар соли 2002 Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун қабул кард, ки гузаронидани овоздиҳиро дар давраи пешазинтиҳобот манъ мекунад, ки он талаботи конституциониро пурра дар бар намегирифт.

Дар замони муосир, воқеан, механизми масъулияти воқеӣ ҷой дорад, ки тавассути таърих, шиносоии ҷамъиятии наслҳои фарқкунанда амалӣ мегарданд, чунки баҳодиҳии нисбии таърихӣ зараре мебошад, ки расонида шудааст. Ин тарзи баҳодиҳӣ ба манфиати шахсиятҳои ҷомеа набуда, оқибатҳои хуб надорад [23, с. 228-303].

Аз ин рӯ, вақте ки дар ҷамъият масъулияти ретроспективӣ, воқеан, рӯй медиҳад, он ҳамеша ҳоси воқеият ба ҳисоб меравад [66, с. 203]. Таърих муайян намудааст, ки давлатҳоро ба масъулият ҷалб кардаанд, аммо ин танҳо тибқи меъёрҳои байналмилалӣ аз тарафи кишварҳои ғолиб амалӣ гардонида мешавад [100, с. 303].

Агар дар бораи масъулияти ретроспективии давлат, дар маҷмӯъ, сухан ронем, на танҳо дар хусуси шахсони расмӣ гуфтугӯ мекунем, балки дар ин ҷо масъулияти воқеии ҷамъият низ дар назар дошта мешавад. Ҳадаф он аст, ки давлат ба мақсад ва ҳадафи муайян мерасад, ки дар натиҷа барои ҷомеа он қадар оқибатҳои номатлуб ба вучуд намеояд, ки

барои давлат низ зарари иқтисодӣ, идеологӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ногузир намерасонад [84, с. 25-29].

Дар илмҳои ҳуқуқӣ вақтҳои охир масъулияти ҳуқуқӣ баробар аз нигоҳи анъанавии ретроспективӣ таҳлил мегардад, ки он дар заминаи «позитивӣ» пешгӯӣ кардан барои амалҳои ояндаи масъулият низ баррасӣ мегардад.

Мо дар бораи масъулияти ахлоқии наслии оянда ва муносибатҳои бомасъулиятна инсон ба рафтори худӣ ӯ муфассал андеша намекунем, балки дар бораи масъулияти ҳуқуқии ӯ сухан меронем [81, с. 29-38]. Тафсири анъанавии мафҳуми масъулияти ҳуқуқӣ дар илм, танҳо бо масъулияти ретроспективӣ маҳдуд намегардад. Маҳз масъулияти ретроспективӣ чунин шакли масъулият аст, ки барои ҳуқуқвайронкунӣ имконият намедиҳад ва механизми маҷбуркунӣ барои давлатро ҷаъол мегардонад. Онро метавон ҳамчун муносибати субъекти ҳуқуқӣ ба ҷаъолияти худ ва натиҷаи ниҳии ин гуна ҷаъолият, ки бар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ мувофиқ аст, баробар кард. Чунин масъулиятро дар худ доштан маънои пешгӯии пайомадҳои амалҳои худ ва мутобиқ кардани онҳо ба меъёрҳои иҷтимоии амалкунанда дар ҷомеа, аз ҷумла меъёрҳои ҳуқуқиро дорад.

Масъулияти позитивӣ, гуфтааст П.Е. Нейдбайло дар инсон вақте ба амал меояд, ки ӯ ба иҷрои вазифаҳои худ оғоз мекунад, вақте ки онҳоро иҷро намекунад ё бар хилофи онҳо амал мекунад [127, с. 50-62].

С. Н. Кожевников дуруст қайд менамояд, ки масъулияти позитивӣ як амали муайян аст, ки аз равобити иҷтимоии одамон бармеояд ва равандҳои истифодабарии ҳуқуқҳои додашуда ва иҷрои вазифаҳои вогузошташударо ташкил намуда, дар назар гирифтани манфиатҳои ҷомеаро фаро гирифта, онро интиҳоб ва ё арзёбӣ менамояд [142, с. 19].

Дар асоси ин гуфтаҳо метавон хулоса кард, ки дар иҷрои меъёре, ки аз талаботи зикршуда бармеояд, вазифаҳои вогузошташудаи субъект ё ин ки иҷрои онҳо бо равиши возеҳ ба натиҷаи ниҳой равона карда

шудааст. Давлат низ субъекти ҳуқуқӣ аст ва бинобар ин, он масъулияти позитивӣ субъектиро доро мебошад. Тарзи рушди масъулияти позитивии давлат, ҳамчун субъекти масъул ба қарорҳои қабулшуда фаҳмида шуда, хусусияти хос ва нишонаи ташаккулёбии давлати ҳуқуқиро таҷассум мекунад. Аз ин ҷиҳат, давлате, ки дар он ҳуқуқ арзиши олӣ мебошад, бо мавҷудияти худ маънои чунин ҳолатро дорад, ки тамоми идоракунии давлатӣ ва қудрат дар ҷомеа ба қонунҳо итлоат мекунад. Вақте ки амалҳои давлат ба манфиатҳои ҷомеа муқобил мегарданд, бояд масъулияти воқеии давлат ҷорӣ карда шавад.

1.2. Хусусияти умумии низомии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва низомҳои ҳифзи ҳуқуқ

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, то ба имрӯз, дар Тоҷикистон барои инъикоси пурраи мафҳум ва мазмуни муфассали «фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ», «низомҳои ҳифзи ҳуқуқ» ё «мақомоти ҳифзи ҳуқуқ» ҳеҷ назарияи илмӣ вучуд надорад. Вобаста ба ин, дар кишвар санади меъёрии алоҳида қабул карда шуда, он ба танзими муносибатҳои мазкур равона карда шудааст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се намуди хизмати давлатӣ муайян гардидааст: хизмати давлатии шаҳрвандӣ, хизмати ҳарбӣ ва хизмат дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ. Агар ду намуди аввалии хизмати давлатӣ дар Тоҷикистон дорои танзими аниқ бошанд, аммо ҳеҷ як санади меъёрии ягонае то ба имрӯз мавҷуд намебошад, ки ҷигунагии хусусиятҳои гузаштан аз хизмати ҳифзи ҳуқуқ ба хизмати давлатиро ба пуррагӣ муайян намояд.

То имрӯз барои саволҳои низомҳои ҳифзи ҳуқуқи давлат чӣ гуна аст ва кадом ташкилотҳо ба он шомил мешаванд, ҳамчунин чӣ чизҳоро метавон ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дохил кард, ҷавоби саҳеҳу ягона ҷой надорад.

Дар ибтидо олимони соҳаи ҳуқуқ танҳо суд ва прокуратура ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ шомил мекарданд. Баъдтар, доираи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва кормандони ин соҳа хеле васеъ гардид. Масалан, О.Ф. Мураметс ва Т.М. Шамба, И.С. Муҳаммадиев ба ғайр аз онҳое, ки дар ибтидои фаъолият ҳамчун мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба ҳисоб мерафтанд, инчунин, баъзе комиссияҳои мақомоти маҳаллӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятиро низ ба радифи ҳифзи ҳуқуқ шомил карданд [77, с. 120].

Ба ақидаи баъзе муаллифон, бояд дар байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тафовут гузошта шавад: мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатӣ (маҳкама, прокуратура, адлия, мақомоти корҳои дохилӣ ва ғайра) ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҷамъиятӣ (дружинаҳои ихтиёрии халқӣ, комиссияҳо оид ба корҳои ноболиғон ва ғ.) [138, с. 178-182].

Дар умум, мувофиқи назари мутафаккирони мазкур бояд таъкид кард, ки терминологияи пешниҳоднамудаи онҳо барои дурустии он эҳтиёҷ ба тасҳеҳ дошт. Дар ҳолати дувум, чунон ки М.Н. Сутурина дуруст таъкид менамояд, ба назар мерасад, ки бояд дар бораи мафҳумҳои ташкилотҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷамъиятӣ суҳан ронда шавад [148, с. 5].

Т.М. Шамба чунин мешуморад, ки агар мақомоти давлатиро тибқи аломати функционалӣ, вобаста ба ҳислат ва самти фаъолияташ тасниф кунем, ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд суд, прокуратура, милитсия, мақомоти адлия, амнияти давлатӣ, арбитраж, нотариат, мақомоти назорати мардумӣ, инспексияҳои вазоратӣ ва ғайра шомил гарданд, вале низоми мақомоти ҳифзи тартиби ҳуқуқи сотсиалистӣ берун аз марзҳои мақомоти ҳоси давлатиро дар бар мегирад ва як қатор ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва мақомоти фаъолияти ҷамъиятии мустақилро ба таркиби худ шомил мекунад [114, с. 84]. Муаллифи назарияи мазкур ба он ишора мекунад, ки вазифаи ҳифзи тартиби ҳуқуқи сотсиалистӣ аз тарафи ҳамаи мақомоти давлатӣ ва тамоми дастгоҳи давлатӣ амал мекард, аммо

барои амалӣ кардани ин вазифа, давлати сотсиалистӣ дар ин дастгоҳи худ низоми махсуси мақомоти ҳифзи давлатро созмон дода буд.

Масъалаи аниқтар фарқ кардани мафҳумҳои байни мақомоти махсуси ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти давлатӣ, ки ба ғайр аз дигар функцияҳо, вазифаи ҳифзи ҳуқуқро ҳам иҷро мекунанд, дар шароити ислоҳоти низомҳои ҳуқуқӣ аҳаммияти махсус пайдо кардаанд.

Фаъолияти ҳудудии низоми ҳифзи ҳуқуқ ба таҳқиқ ва баррасии вижагӣ ҳанӯз ҳамон солҳо ниёз дошт. Барои ин амал бояд нишонаҳои асосии ҳар сохторро муайян кард ва хусусиятҳои аслии мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ба пуррагӣ дарк намуд.

Н.Ҷ. Назарзода, И.С. Муҳаммадиев, В.И. Гойман ва В.В. Лазарев чунин андешаро пешниҳод кардаанд: «Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ қисми механизми давлатӣ аст, ки тибқи тақсими қудратҳо дар давлат, барои муҳофизат кардани ҳуқуқ ва озодиҳои конститутсионии шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо аз хуруҷи худсарона ва дигар даъватҳои ғайриқонунӣ, нигоҳ доштани тартиби демократии ҳуқуқӣ ва қонуният дар ҷомеа, бо истифода аз воситаҳои ҳуқуқӣ, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд, аз ҷумла бо воситаҳои маҷбуркунӣ, назорат ва санҷишҳои ҳуқуқӣ мусоидат мекунад» [34, с. 4]. Дар чунин ҳолат, таъкид карда мешавад, ки сухан дар бораи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва мазмуну сохторҳои махсуси он меравад. Муаллифони мазкур пайдоиш ва нишонаҳои хоси аслии мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ин тавр муайян кардаанд:

- ба вуҷуд омадани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо назардошти тақсимои қудратҳо дар давлат;

- ҷудо шудани қисми механизми давлат барои муҳофизат кардани муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсиятҳо аз хуруҷи худсарона;

- иҷро намудани фаъолияти махсуси давлатӣ - фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ;

- истифодаи маҷбурии давлатӣ дар иртибот бо иҷрои фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ дар доираи ваколатҳои худ;

- зери назорат қарор доштани мақсад ва вазифаҳои сиёсати ҳифзи ҳуқуқ;

- мустақилияти ҳамаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ (на фақат суд) дар доираи тахассусоти онҳо, яъне дар мавриди баррасии масъалаҳои ҳуқуқии мушаххас ва иҷрои дигар вазифаҳои хидматӣ. Дар ҳамин ҳол, ҳудуди фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва доираи он ба таври эҳтимолӣ аз тарафи қонун муайян карда мешаванд;

- тафовутҳои дохилӣ байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар соҳаҳои мустақили фаъолият ва сохтор, ки бо ҳосият ва ҳайати кадрӣ худ фарқ мекунанд [34, с. 16].

Ба андешаи мо, қобили қабул ва мавриди назар аст, ки В.И. Гойман ва В.В. Лазарев дар соли 1990 чунин андешаро пешниҳод кардаанд, ки дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ ва се сол пеш аз қабули Конститутсияи нави Федератсияи Русия, махфӣ нигоҳ доштани принципи тақсимои қудратҳоро муқаррар кардааст [3]. Ба андешаи онҳо, дар он давра чунин ба назар мерасид, ки назарияи онҳо, бештар қобили қабул буд ва он як пешниҳоди илмӣ буд, ки дар бисёр ҳолатҳо эзоҳ талаб мекард. Агар мо баъдтар назар намоем, воқеан, чунин андеша ба таври пурра дурустии ҳудро нишон дода буд, аммо дар он замон, ин ақидаи онҳо чандон бешубҳа набуд, гарчанде ки нишонаҳои номбурда, барои муайян кардани хусусияту вазифаҳои махсуси мақомоти ҳифзи ҳуқуқ кӯмак мерасониданд. Дар ин хусус, мо кӯшиш ба харҷ додем, ки нуқтаи назари пешниҳодкардаи ин олимониро бо назардошти хусусияти он замон, яъне, то қабул кардани Конститутсияи нави Русия дар соли 1993 ё Конститутсияи Тоҷикистон дар соли 1994 таҳлил намоем.

Масъалаи таҳқиқи комплекси низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар як давраи тӯлонӣ ба таври умумӣ ё алоҳида ҳанӯз дида намешуд. Масъалаҳое, ки ба мақоми ҳуқуқии чунин мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, чун

суд, прокуратура, мақомоти адлия, мақомоти корҳои дохилӣ марбут буданд, дар алоҳидагӣ ва бе дарназардошти муносибатҳои байни ҳамдигарӣ бо низоми ҳуқуқи умумӣ баҳогузори мешуданд.

Вақтҳои буданд, ки ҳам дар ташкилоти низоми ҳифзи ҳуқуқ ва ҳам дар ҳуди низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки як қисми муҳими он ҳисоб меёфтанд, мушкилоти зиёде ба назар мерасиданд ва ҳалли ҳудро наёфтаанд.

Пурра ҳал нагардидани масъалаҳои умуминазариявӣ боиси он мегардид, ки кӯшишҳои ворид намудани тағйирот дар сохтори ташкилоти фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ бар ҳалли ин масъалаҳо боис гардида, вале натиҷаи интизоршударо намерасиданд. Ба дараҷае, чунин амал ба он оварда мерасонад, ки илмҳои ҳуқуқӣ бисёр вақт ба тариқи амалияи ҷорӣ асос меёфтанд, вале дар ин самт таҳқиқоти намоёни дарозмуддат ва пешгӯикунанда ба анҷом намерасид.

Масъалаи муайян кардани мафҳум ва гурӯҳбандии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар илми назарияи давлат ва ҳуқуқ то ҳадди зарурӣ кофӣ таҳлил нашудааст. Дар китобҳои дарсӣ барои назарияи давлат ва ҳуқуқ ҷузъе, ки ин мавзӯро ба таври илмиву асоснок таҳқиқ кунад, вучуд надоштанд. Таърихи илми мафҳуми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вучуд надошт ва меёриҳое, ки барои гузаронидани гурӯҳбандии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба кор мераванд, таҳия намешуданд.

Профессор В.В. Вандишев бар он ақида аст, ки фаълияти ҳокимияти судӣ аз дигар мақомоти давлатӣ, аз он ҷумла, фаъолияти сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ ва низоми ҳифзи ҳуқуқ ба кулӣ фарқ менамоянд. Суд ҳамчун як самти махсуси фаъолияти давлатӣ, адолатро байни мақомоти қонунгузор ва иҷроия нигоҳ дошта, онро амалӣ мегардонад.

Аз ин рӯ, назарияе, ки судро ҳамчун яке аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маънидод менамояд, нодуруст ҳисоб меёфт. Муассисаҳои судӣ наметавонанд ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дохил шаванд ва дар курсҳои таълимии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Федератсияи Русия» ё мақомоти ҳифзи

хукуки Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзонида шаванд. Ин масъала, албатта, чун масъалаи муҳим нишон дода шуда буд, вале дар назарияи давлат ва ҳуқуқ фаҳмиши умумӣ-методологие, ки онро дар илмҳои нави ҳуқуқӣ истифода бурдан мумкин бошад, вучуд надошт.

Дар солҳои 80-ум тадқиқоти махсус дар бораи мафҳум ва гурӯҳбандии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба вучуд омад [31, с. 120]. Гарчанде ки дар ин давра дар бораи масъалаи мазкур таҳқиқоти комплексӣ вучуд надошт, ҷузъҳои алоҳидаи он дар баъзе қорҳои алоҳида, ки ба таҳқиқи масъалаҳои қонунӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ, идоракунии ва тарбияи ҳуқуқӣ бахшида шуда буданд, баррасӣ мешуданд [114, с. 84].

Маълум аст, ки сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ ҳамеша дар натиҷаи тақсим кардани ҳокимият ба вучуд меомаданд [97, с. 10]. Ин гуна муайянкунӣ танҳо ба низоми судӣ хос буд (суди конституционӣ, суд ва суди арбитражӣ). Дар ин маврид сохторҳои нотариалиро ҳам мисол овардан мумкин аст [36, с. 5]. Оё ин бо ҷудо кардани ҳокимият алоқаманд аст? Ё барои мисол, то чӣ андоза байни сохторҳои ҳокимият ва сохторҳои қорҳои дохилӣ умумият ба назар мерасад? [116, с. 138] Дар Белоруссия мақомоти қорҳои дохилӣ ҳамчун мақомоти ҳифзи ҳуқуқ муайян карда шуда буд.

Пайдоиши намуди принципҳои тақсимоти ҳокимият ҳамчун яке аз принципҳои давлати ҳуқуқӣ [20, с. 71-72] махсуб ёфта, дар бахшҳои гуногуни фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба назар гирифта мешуд.

Дар як ҳолат алоқамандӣ баръало маълум буда, дар дигар ҳолат он маҳдуд мегарданд. Сухан дар ин маврид, дар бораи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дар маънои аслиаш меравад. Масалан, Кодекси гумруки Федератсияи Русия сохторҳои гумрукиро ба таври қонунӣ ҳамчун сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ маънидод менамояд, ки ин бо мазмуни васеи мафҳуми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ фаҳмида мешавад [218]. Яъне ҳамон сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ, функцияи асосии фаъолияти қорӣ онҳо ба ҳисоб

намеравад [37, с. 8], пас дар ин чо алоқамандӣ миёни тақсимооти ҳокимиятҳо ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ муайян гардидааст. Ба ин гурӯҳ метавон Кумитаи қонунгузорӣ ва мубориза бо ҷинояткорӣ, Палатаи назоратӣ ва баъзе сохторҳои дигари шурои олиро дохил кард.

Дар маҳалҳо, дар назди сохторҳои ҳокимият кумитаҳо ва комиссияҳои гуногун вучуд доштанд. Онҳо бо масъалаҳои мубориза бо ҷинояткорӣ машғул буданд.

Фаҳмиши мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар маънои васеаш, дар муқоиса бо фаҳмиши мушаххас, яъне мақомоти ҳифзи ҳуқуқи махсус, як функсияе доранд, ки барои ҳамин онҳо муҳим мебошад, аниқтараш танҳо вазифаи ҳимояи ҳуқуқ ва муносибатҳои ҳуқуқие, ки бар асоси ҳуқуқ пайдо мешаванд, ба ҳисоб меравад. Аз ҷаҳати таъсисёбии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз як тараф, дар муносибат бо давлат, ҳамчун субъекти умумии ҳуқуқӣ ва низомии ҳифзи ҳуқуқ қарор дорад ва аз тарафи дигар, бо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, дигар субъектҳои низомии ҳифзи ҳуқуқ рабт дорад.

Бинобар ин, барои мақомоти махсуси ҳифзи ҳуқуқ шоян таъсисдиҳандаи онҳо муҳим нест, балки муносибатҳои ҳуқуқие, ки онҳо ҳимоя менамоянд, муҳим мебошад. Муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз он сабаб ки онҳоро як шоян ҳокимият таъсис додааст, чунин набуда, балки алоқамандии онҳо дар он мебошад, ки фаъолияти онҳо дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ ба роҳ монда шудааст.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ дар давлати ҳуқуқбунёд аз ҳокимият ва тақсимооти он болотар мебошанд. Ҳуқуқ низомии мантиқии меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳисоб меёбад. Мантиқи ин меъёрҳо аз ҳаёт, аз муносибатҳои иҷтимоии танзим ва ҳифзи ҳуқуқӣ, ки мақоми онҳо аз шакли созмондиҳӣ ва робитаи идеалӣ бармеоянд, иборат мебошад.

Дуҷум, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, воқеан, он қисми механизми давлат, дастгоҳи давлат ҳисобида мешаванд, ки махсусан ба қисмҳо ҷудо шудаанд. Ҳадафи онҳо ҳифзи ҳуқуқ ва ҳимояи озодиҳои инсон, шаҳрванд, манфиатҳои қонунӣ ва ҳуқуқии ӯ мебошад. Низомии ҳифзи

ҳуқуқ ин як қисми низоми ҳуқуқӣ мебошад, ки он бояд бо андеша ва арзишҳои давлатдории ҳуқуқӣ мувофиқат намояд. Бо ин гуна андешаҳо, сохтори мантиқии «дарахт»-и орзуҳо сохта мешавад: мақсади давлати ҳуқуқбунёд, мақсадҳои низоми ҳуқуқӣ, мақсадҳои низоми ҳифзи ҳуқуқ ва мақсадҳои зернизоми - мақомоти ҳифзи ҳуқуқ.

Сеюм, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вазифаи махсуси ҳифзи ҳуқуқиро иҷро мекунад. Ин вазифаи низоми ҳуқуқӣ, дар маҷмӯъ ва дар алоқамандии якдигар фаҳмида мешавад. Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи мақомоти давлатӣ ва бахусус, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, танҳо бо принсипи маҷбурӣ маҳдуд намегардад [21, с. 88-91]. Ҳуқуқ таъсири иттилоотии коммуникатсионӣ ба рафтори одамон маҳсуб шуда, хусусият барои ҳамаи мақомоти давлатӣ, ки вазифаи ҳифзи низоми ҳуқуқиро иҷро мекунанд, хос аст [90, с. 277].

Мафҳумҳои ҳифз ва ҳимоя ба ҳам вобастагӣ доранд, аммо категорияҳои ба ҳам мувофиқ нестанд. Ҳифз тавассути риояи манъкуниҳои ҳуқуқии субъективӣ амалӣ мешавад. Манъкуниҳо ба шуури одамон таъсир мерасонанд, хусусан дар шароити муқаррарии ҷомеа, дар доираи муносибатҳои умумии ҳифзи ҳуқуқ ихтиёран амалӣ мешаванд. Агар манъкуниҳо риоя нашаванд, пас мақомоти ҳифзи ҳуқуқ метавонад ҷазоҳои мувофиқро татбиқ гардонад. Дар ин маврид, албатта, фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба тадбирҳои принсипи маҷбурӣ алоқаманд аст, вале усулҳои дигаре низ ҳастанд, ки фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатӣ, мисли шарҳ додан ба шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ дар бораи ҳуқуқ ва вазифаҳои онҳо дар шароити муайяни ҳифзи ҳуқуқ (ҳолатҳое, ки дар он вақт байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар субъектҳо барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои муҳофизатӣ роҳандозӣ мегарданд), пешгирӣ ва профилактика ва ғайра истифода мешаванд [55, с. 239].

Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ санадҳои ҳуқуқии муайянро муқаррар менамоянд, дар бораи масъалаҳои баҳснок қарорҳо қабул менамоянд (масалан, суд) ва санадҳои ҳуқуқиро тасдиқ менамоянд. Аз ин рӯ, дар фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ истифодаи ҳам усулҳои маҷбуркунӣ,

хам усулҳои тарғиботӣ ба назар мерасанд, вале фарқият дар он аст, ки танҳо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳақ доранд, ки тадбирҳои маҷбуркунии давлатиро истифода намоянд. Ин, воқеан, хусусияти асосии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аст, ки онҳо имконияти истифодаи тадбирҳои маҷбуркуниро бо асосҳое, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд, доро мебошанд. Мухим он аст, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ метавонанд тадбирҳои маҷбуркуниро ба роҳ монанд, дар ҳоле ки дигар мақомоти давлатӣ чунин салоҳиятро надоранд ва набояд дошта бошанд. Танҳо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳуқуқи истифодаи тадбирҳои маҷбуркуниро дар ҳолатҳои мустақиман дар қонун пешбинишуда соҳиб мебошанд. Дар сурати доштани асосҳо, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд, вазифаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аст, ки тадбирҳои маҷбуркунӣ нисбат ба субъекте, ки қоидаҳои ҳуқуқиро вайрон кардааст ва ҷазо барои вайрон кардани онҳоро пешбинӣ мекунад, ба қор баранд. Шахсе, ки аз қонуншиканӣ зарар дидааст, ҳақ дорад барои муҳофизат ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқи дахлдор муроҷиат намояд. Ҳуқуқи мазкур бо вазифаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ барои ба амал овардани муҳофизат, ҳимояи манфиатҳои ҳуқуқӣ ва ҳуқуқҳои шахрвандон ва дигар шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ки бо талаботи қонунии муҳофизат аз ҳуқуқи вайроншуда ё аллакай вайроншудаи худ ба онҳо муроҷиат мекунанд, мувофиқат мекунад. Дар низоми ҳуқуқвайронкунӣ, бо мақсади татбиқи меъёрҳои муайяншуда аз маҷбуркунӣ тарғиботи давлатӣ истифода мешавад, аммо дар ин ҷо як ҷузъи муҳим вучуд дорад. Шахсе, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нисбат ба ӯ таҳримҳоро татбиқ мекунанд, ҳақ дорад талаб кунад, ки таҳримҳо танҳо дар сурати вучуд доштани санадҳои ҳуқуқӣ, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд ва танҳо дар ҳаҷме, ки қонун пешбинӣ мекунад, татбиқ гарданд. Аз ин лиҳоз, чунин шахс ё ташкилоти ҳуқуқӣ ё воқеӣ ҳуқуқи муҳофизат аз амалҳои ғайриқонунии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва истибдодро дорад. Ин фаъолиятро дар ҳамаи кишварҳои муосир адвокатура таъмин мекунад [221].

Адвокатура, ширкатҳои ҳуқуқӣ, ки хизматҳои адвокатиرو пешниҳод мекунад, ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқиро таъмин мекунад. Фаъолияти онҳо, пеш аз ҳама, сатҳи зарурии демократия, қонуният, рақобатпазириро дар низоми ҳифзи ҳуқуқ таъмин мекунад. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, чӣ тавре ки мо дар боло қайд кардем, ҳам маҷбуркунӣ ва ҳам тарғиботро ба таври густурда истифода мебаранд. Адвокатура як ниҳодест, ки фаъолияти ҳифзи ҳуқуқро на ҳамчун мақоми ҳифзи ҳуқуқ, балки ҳамчун ниҳоде, ки ҳуқуқҳои шаҳрвандон, ташкилотҳо ва шахсони ҳуқуқиро муҳофизат менамояд, амалӣ мекунад. Дар ин маънӣ, вазифаи ҳифзи ҳуқуқ ба ташкилотҳои тиҷоратӣ воғузор мешавад, ки барои пешниҳод кардани хизматҳои ҳуқуқӣ ё барои амали дигар фаъолиятҳои мувофиқ дар мақоми ташкилоти худ эҷод ё таъин шудаанд.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки фаъолиятҳои ҳифзи ҳуқуқ ба принципи маҷбуркунӣ аз рӯйи салоҳияташон чандон мутобиқ нестанд. Ҳамчунин, чунин мақомоти ҳифзи ҳуқуқие низ ҳастанд, ки тадбирҳои маҷбуркунии давлатиро умуман истифода намебаранд (масалан, суди конститусионӣ ва нотариат) [222]. Мақомоти ҷамъиятӣ, ки вазифаи ҳифзи ҳуқуқро иҷро мекунад (масалан, адвокатура) тадбирҳои маҷбуркунии давлатиро истифода намебаранд [221].

Дар таърихи ҷомеаи мо даврае буд, ки ташкилотҳои ҷамъиятӣ барои ташкил кардани тартибот дар ҷомеа, бо маънои расмӣ он таъсис дода мешуданд. Инҳоро судҳои ҳамкорӣ меномиданд. Онҳо ҳақ доштанд, ки тадбирҳои маҷбуркунӣ, ки барои ҳолатҳои мушаххас дар қонун пешбинӣ шудаанд, истифода баранд [220]. Судҳои рафӣқона дар шароити давлати ҳуқуқбунёд, як падидаи қомилан ношоиста мебошанд, ҳаллу ғасл менамуданд. Маҷбуркунии давлатӣ метавонад, танҳо тавассути намояндагони давлат ва ба номи давлат татбиқ карда шавад. Дар ҳамин замина, давлат барои дурустӣ ва мутобиқи қонуниятҳои татбиқи маҷбуркунии давлатӣ назди одамон ва дигар субъектҳои ҳуқуқӣ масъул

махсуб мешавад. Дар ҳоле, ки давлат барои фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ масъул намебошад. Судҳои рафיקона ҳақ доштанд, ки танҳо тадбирҳои таъсиррасонеро, ки дар низоми Қоида номбар шуда буданд, нисбат ба гунаҳгорон истифода баранд, вале дар амал, ҳолатҳои ба назар мерасанд, ки «судҳои рафיקона тадбирҳои таъсиррасони ҷамъиятиро, ки дар қонунгузорӣ мавҷуд нестанд, масалан, аз ҷоизаҳо маҳрум кардан, аз қор рондан, аз шаҳр қўчонидан, аз навбат барои гирифтани манзил маҳрум кардан, ҷарима барои вайрон кардани интизоми меҳнат ва ғайра, истифода намоянд. Таъиноти суди ҳамкорӣ ғайриқонунӣ буда, бояд бекор карда шаванд».

Масъалаи масъулияти давлатдорӣ ҳуқуқӣ бевосита бо он марбут аст, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз як тараф, мақоми ҳуқуқиро доро ҳастанд ва аз тарафи дигар, онҳо метавонанд ба соҳаи озодиҳои инфиродӣ даҳлат кунанд. Давлат барои ҳолатҳои қонунгузорӣ ва амалигардонии онҳо, инчунин, барои маърифати ҳокимият масъул аст. Ҳокимияти маҷбуркунӣ танҳо аз номи намояндаи ҳуқуқии ҷомеа - давлат татбиқ карда мешавад. Ҳеҷ як сохтори иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар давлати ҳуқуқбунёд бо ҳокимияти маҷбуркунӣ маҳдуд нест ва набояд ин тавр бошад. Ин ҳолат дар таърихи гузаштаи давлатдорӣ ҳам бори дигар таҳти эътибор қарор гирифта буд [13, с. 148].

Мутаассифона, то имрӯз шаклҳои гуногуни ташкилотҳо бо ҳуқуқи татбиқ кардани принципи маҷбуркунӣ фаъолият мекунанд. Мақомоти қонунгузорӣ ҳокимияти давлатӣ баъзан ба чунин вазъият чандон эътибор намедиханд. Масалан, дар Қонуни Федератсияи Россия «Дар бораи фаъолияти детективи хусусӣ ва муҳофизатӣ дар Федератсияи Россия» дар банди 5, моддаи 3 чунин намуни фаъолият ба қайд гирифта шудааст, ки «таъмини тартибот дар ҷойҳои баргузоршавии ҷорабиниҳои оммавӣ риоя гардад» [213]. Ҳамчунин, дар ҳамин банди қонун омадааст: «Ширкатҳои, ки фаъолияти детективи хусусӣ ва муҳофизатиро иҷро мекунанд, ҳақ доранд, ки дар таъмини тартиботи ҳуқуқӣ ба мақомоти

ҳифзи ҳуқуқ кӯмак кунанд, аз ҷумла дар асоси шартнома». Мо сабабҳои онро, ки ҷаро давлат чунин ваколатҳоро ба сохторҳои тичоратии хусусӣ вогузор мекунад, таҳлил намекунем, вале, танҳо дар таҳлили ин зухуроти зиддидалел, истода мегузарем. Дар асл, ташкилотҳои тичоратии муҳофизатӣ бар асоси тичорат кор мекунанд ва ҷузъе аз ҳокимияти оммавӣ ҳастанд. Аз ин рӯ, ҳар гуна иштирок дар муҳофизати тартиботи ҷамъиятӣ аз ҷониби чунин сохторҳо на танҳо бо идеяҳои давлати ҳуқуқӣ, балки бо давлатдорӣ, дар маҷмӯъ, муҳолифат менамояд.

Дар ҳамаи кишварҳои пешрафта тафовути аниқ байни соҳаи ҳуқуқи ҷамъиятӣ ва ҳуқуқи хусусӣ вучуд дорад. Аз ин рӯ, ҳеҷ гуна фаъолияти маъмурӣ, ҳоса агар он бо имконияти татбиқи принципи маҷбуркунӣ алоқаманд бошад, ба ташкилотҳои тичоратӣ, корхонаҳо ва чунин шаклҳои ташкилотӣ вогузор намегардад. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар доираи ваколатҳое, ки аз ҷониби давлат ба онҳо дода шудаанд ва мувофиқи Конститутсия, қонунҳо ва дигар қонунгузорӣ, ки дар онҳо салоҳият ва вазифаҳои онҳо муайян шудаанд, амал мекунанд.

Дар тӯли солҳо вазифаҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар кишвари мо дар қонунгузорӣ аниқ муайян нашуда буданд. Танҳо аз солҳои 90-ум сар карда, равандҳои таҳияи қонунҳо, ки сохтор ва вазифаҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқро танзим мекарданд, оғоз ёфтанд [141, с. 26].

Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар доираи ваколатҳое, ки дар санадҳои меъёрий муайян гардида, мавқеи ҳуқуқии онҳоро муқаррар менамоянд, амал мекунанд. Онҳо наметавонанд ваколатҳои худро ба дигар мақомоти давлатӣ, ки махсус барои иҷрои вазифаҳои муайян таъин шудаанд, вогузор кунанд, алалхусус, ба ташкилотҳои ғайридавлатӣ. Барои мисол, Қонуни ҶФШСР «Дар бораи милитсия» аз 18-уми апрели соли 1991 сол вазифа ва функсияҳои мақомоти милитсияро танзим кунад, пас, милитсия ҳақ надорад функсияҳои худро ба агентҳои муҳофизатӣ, сохторҳои тичоратӣ ё ташкилотҳои ҷамъиятӣ вогузор кунад. Милитсия

наметавонад ва набояд вазифаҳоеро, ки дар қонун пешбинӣ нашудаанд, иҷро кунад [217].

Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ барои таъмини манфиатҳои шахрвандон таъсис дода мешаванд. Шахрванд, хусусан, дар давлати ҳуқуқӣ, имкониятҳои васеи амалӣ кардани эҳтиёҷоти ҳаётии худ ва худшиносии озодро дорад. Албатта, дар ин самт мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки барои хизмат расонидан ба ин эҳтиёҷот таъсис ёфтаанд, ёрӣ мерасонанд. Агар онҳо бо истифода аз қувва ва воситаҳои мухталиф таъсир нарасонанд, метавонанд зарари ҷиддӣ ба шахс расонанд.

Аз ин рӯ, фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд дар марзҳои гуногун, ки манфиатҳои таъмини ҳуқуқи инсонро ҳифз мекунанд, қарор гирад [44, с. 148, 150, с. 21]. Равиши дуруст аз ҷониби мақомоти қонунгузорӣ ва ҳокимияти ҳуқуқӣ ба он вобастагии калон дорад, ки онҳо чӣ гуна мутобиқ бар принципҳои низоми ҳуқуқӣ, талаботи конституционӣ ва санадҳои меъёрӣ асос ёфта бошанд, ҳамон қадар онҳоро риоя мекунанд [44, с. 148; 150, с. 21]. Марзҳои фаъолияти онҳо бо меъёрҳои ҳуқуқӣ муайян шудаанд, вале ин гуна ҳудудҳои муайянкунӣ на ҳамеша дар шакли санадҳои соҳавӣ мустақкам карда шудаанд [115, с. 228].

Мақомоти давлатӣ қисми низоми ҳуқуқиро дар бар мегиранд. Агар хизматчиёни давлатӣ бо касбomӯзӣ ва малакаи зарурӣ таъмин набошанд, ин ба сифати низоми ҳуқуқӣ ва ба ҷузъҳои он, аз ҷумла ба низоми ҳифзи ҳуқуқ таъсири манфӣ мерасонад. Мақомоти қонунгузорӣ бо салоҳиятҳои худ ба низоми ҳифзи ҳуқуқ ба баъзе ҷораҳои идоракунӣ кӯмак мекунад, вале бо сабаби сатҳи пасти касбияти иҷрокунандагон, мо наметавонем, ба натиҷаҳои самаранок умед бандем. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо дигар мақомоти давлатӣ ҳамкорӣ мекунанд. Мақомоти қонунгузорӣ, ки ин намуди фаъолиятро танзим мекунанд, аксаран дучори номуайяниҳои соҳавӣ мегарданд. Вазифаи асосӣ ин аст, ки ҳамкориҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар доираи танзими дақиқи меъёрӣ ташкил карда шавад.

Низоми ҳифзи ҳуқуқ бояд аз чараёнҳои сиёсӣ, аз тағйири сиёсатмадорон ва дастаҳои онҳо озод бошад мустақилона амал намояд. Он бояд бо мантиқе, ки ба таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи инсон равона шудааст, мутобиқ бошад. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи инсон масъулиятро аз давлат талаб мекунад, то ки қонунҳоро қабул кунад, ки ҳадди ақал мустақилияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро таъмин карда тавонанд.

Мустақилияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар доираи ваколатҳои додан онҳо ба муқовимат вобаста аст, ки чӣ қадар низоми ҳифзи ҳуқуқ, дар маҷмӯъ устувор аст, то чӣ андоза он аз чараёнҳои сиёсӣ ва таъсири ҳукуматҳо мустақил аст. Ин омилҳои номбаршуда бо давлати ҳуқуқбунёд робитаи бевосита дорад. Чуноне ки маълум аст, дар заминаи принципи асосии давлати ҳуқуқбунёд масъулияти риояи талаботи он дар назди шаҳрвандон воғузор мегардад. Ин масъулият, пеш аз ҳама, тавассути қонун ва мустақилияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ таъмин гардонида мешавад. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки танҳо ба қонун тобеъ мебошад, наметавонад бар зидди мардум амал кунад.

Мустақилияти сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ ҳамчун як мафҳуми ҳуқуқӣ, дорои фаҳмишҳои зерин мебошад:

- мустақилияти сохтори ҳифзи ҳуқуқ ва кормандони он, ҳангоми иҷрои вазифаҳои пешбинишудаи онҳо дар татбиқи ҷазо ва ба амал овардани маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ;

- мустақилияти ташкилоти сохтори ҳифзи ҳуқуқ дар доираи қонунгузорӣ;

- мустақилияти дохилии ташкилоти воҳидҳои сохторӣ ва мансабдорони ҳифзи ҳуқуқ.

Татбиқи ҷазо ва амалӣ кардани маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ҳамчун қоида, бо татбиқи маҷбурии давлатӣ, маҳдуд кардани ҳуқуқи субъектҳои ҳуқуқӣ алоқаманд аст. Бинобар ин, чунин амалҳо бо масъулияти махсуси мансабдорон барои қарорҳои қабулкардашон ва муносибати масъулиятноки сохтори ҳифзи ҳуқуқ бо чунин ҳодисаҳои ҳуқуқӣ

алоқаманд мебошанд. Сухан дар бораи мустақилият нисбат ба дигар мақомоти давлатӣ, аз ҷумла сохторҳои ҳуқуқи қонунгузорӣ рафта истодааст. Фаъолияти мансабдорони мувофиқ дар сохторҳои татбиқкунандаи қонунҳо ё сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ метавонад муваққатан таваққуф ё эътироз карда шавад, дар ҳолате ки барои ин қонунгузорӣ пешбинӣ кардааст [118, с. 72-79]. Дар ин ҳолат, сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ дар фаъолиятшон мустақил мебошанд.

Ҳар як сохтори ҳифзи ҳуқуқ дар механизми давлатӣ нақши муайяни ҳудро мебозад. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ байни худ ва бо дигар мақомоти давлат алоқаманд мебошанд. Танҳо сохторҳои судӣ мустақилияти ташкилотии комил доранд [214]. Дар ин маънӣ, дараҷаи мустақилияти сохтори ҳифзи ҳуқуқ вобаста ба ҷудои қудратҳо муайян карда мешавад.

Дараҷаи муайяни мустақилияти ташкилотӣ, ҳамчунин дар ҳуди сохтори дохилии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вучуд дорад, ки дар бисёр маврид бо хусусияти махсуси вазифаҳое, ки ба он вогузор мешаванд, муайян мегардад. Албатта, мустақилияти дохилисозмонии воҳидҳои сохтории мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нисбӣ аст ва бештар онҳоро ҳамчун ташкилоти мустақил метавон баррасӣ кард, вале ҳаракати ҷомеа ба сӯи ислоҳот ва ташкили давлати ҳуқуқбунёд ба таҳаввулоти мустақилияти воҳидҳои сохтории мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба мустақилияти онҳо оварда мерасонад.

Вазифаҳо ва функцияҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мухталиф мебошанд. Ҳамин тариқ, дарки мафҳуми ин раванди тағйирёбӣ, фаҳмиши низомҳои ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқ, ихтилофот, вазифаҳое, ки онҳо иҷро мекунанд, ба ҳайси унсурҳои низоми ҳуқуқӣ мафҳумҳои зарурӣ мебошанд. Масалан, фарҳанги ҳуқуқӣ ва самтҳои касбии он унсурҳои низоми ҳуқуқӣ махсуб меёбанд [219]. Агар онҳо тағйир ёбанд, ин ба тағйири шаклҳои ташкилотии фаъолиятҳои ҳифзи ҳуқуқ оварда мерасонад. Ин муқаррарот ихтилофест, ки миёни рушди фарҳанги

хукукии мансабдорон ва сохторҳои кӯхнаи мавҷудбуда ҷой дошта, дар вазифаҳое, ки онҳо иҷро мекунанд, ба миён меоянд.

Нақшаи методологӣ барои муайян кардани сохтори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ истифода гардида, бояд табиати онҳо ва нақши онҳо механизми давлати ҳуқуқбунёдро ба назар гирад. Дар асоси андешаҳои мазкур, онҳо ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: а) сохторҳои адлия; б) сохторҳои назорати прокурорӣ ва муҳокимаи қонун; в) сохторҳои ҳифзи ҳуқуқи конститутсионӣ ва ҳимояи ҳуқуқи умумӣ.

Мақомоти судӣ мавқеи махсуси худро дар низоми сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ дорад. Мувофиқи моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бар асоси таҷзияи он ба шохҳои қонунгузор, иҷроия ва судӣ тақсим карда шуда, ин шохҳои ҳокимият мустақил мебошанд [1]. Ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо бо суд амалӣ мегардад. Аз ин рӯ, функсияе, ки ба судҳо аз рӯи салоҳияташ дода шудааст, назорати иҷроияш ба адолати судӣ гузошта шудааст. Ин функсия барои дигар сохторҳои давлатӣ, ки ҳамчун сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ фаҳмида мешаванд, хос нест.

Мақомоти махсус дар механизми давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон прокуратура мебошад, ки дар асл як сохтори мустақили давлатӣ буда, ба ягон шохҳои ҳокимият, ки дар моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудаанд, тааллуқ надорад.

Ҳамин тавр, дар бораи дигар сохторҳои давлатӣ, ки онҳоро сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ меноманд, метавон гуфт, ки онҳо, дар асоси табиати ҳуқукии худ, асосан ҳамоҳанг мебошанд. Танҳо онҳо мустақим ё ғайримустақим ҳамчун сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ дар қонунгузорию марбути соҳа, номбар шудаанд. Масалан, сохторҳои андоз дар Тоҷикистон ва Русия, инчунин сохторҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия, мустақиман, ҳамчун сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ фаҳмида мешаванд. Ҳарчанд, ихтилофоте дар мавқеи ҳуқукии ин сохторҳо вуҷуд дорад, суд, прокуратура ва мақомоти қарғонии дохилӣ

фаъолияти якхелаеро оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҷомеа ва давлат анҷом медиҳанд. Ҳамаи сохторҳои давлатӣ ин ё он фаъолиятро анҷом медиҳанд, вале барои суд, прокуратура ва мақомоти қорҳои дохилӣ фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ функцияи асосӣ ба шумор меравад. Мафҳуми «сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ»-ро метавон дар маънои васеъ (назариявӣ) ва дар маънои маҳдуд (қонунгузорӣ) мавриди баррасӣ қарор дод. Дар адабиёти илмӣ барои «сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ» якчанд таърифҳо вучуд дорад.

Олимони ватанӣ ва хориҷӣ мафҳуми «сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ»-ро чунин шарҳу тавзеҳ додаанд: «Онҳо сохторҳои махсуси ваколатдор дар давлат мебошанд, ки вазифаи асосии онҳо ҳимояи қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ, муҳофизат аз ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, мубориза бо ҷинояткорӣ мебошад». Мафҳуме, ки бештар васеъ аст, аз ҷониби Галузо В.Н. пешниҳод шудааст: «Низоми сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ як маҷмуи сохторҳои мураккаби ташкилшуда ва бо якдигар бо муҳит алоқаманд мебошанд, ки барои иҷрои як ё якчанд функцияҳои ҳифзи ҳуқуқ дар тартиби махсус (шакли системавӣ) нигаронида шудаанд ва байни ҳар як унсури онҳо (сохторҳо) хати робитаи муайян гузошта шудааст». Дар асоси ин таъриф, омилҳои муҳим, ки марбут ба тартиботи номгӯи ва таҳаввулоти функционалии сохторҳо мебошанд, зикр гардидаанд.

БОБИ II. ТАШКИЛЁБИИ НИЗОМИ МАҚОМОТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 1924-1930

2.1. Асосҳои ҳуқуқии ташкилӣи мақомоти ҳифзи ҳуқук

Пеш аз ҳама, соли 1917, яъне то Инқилоби Октябр дар Тоҷикистон, ҳамчунин дар тамоми Осиёи Миёна сохторҳои ҳифзи ҳуқук ба маънои аслии худ вучуд надоштанд. Ин бо якчанд омили назаррас алоқаманд буд. Махсусан, то ҳамроҳшавии минтақаи Осиёи Марказӣ ба Русия, дар он ҷо се давлати хонигарӣ ва феодалӣ мавҷуд буд: Аморати Бухоро, Хонигарии Хива [106, с. 110] ва Хонигарии Қўқанд. Хусусан, дар Аморати Бухоро, ки бахши шарқии он дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон қарор мегирифт, на сохторҳои прокуратура, на сохторҳои тафтишоти пешакӣ (пурсиш ва таҳқиқ) ва на нотариат вучуд доштанд ва на низоми додгоҳӣ ва муассисаҳои таълимоти ислохотӣ ва қорӣ, ки онҳоро наметавон ба «сохторҳои ҳифзи ҳуқук» шомил кард.

Пас аз ҳамроҳшавии Осиёи Марказӣ ба Русия, қисми шимолии Тоҷикистон ба таркиби Генерал-губернатории Туркистон, яъне Империяи Русия шомил шуд ва қисмати бузурги Тоҷикистон - Бухорои Шарқӣ ва Помири Ғарбӣ дар таркиби Аморати Бухоро қарор доштанд. Аморати Бухоро ҳарчанд шаклан сохтори давлатии худ ва ҳукумати ҳудро нигоҳ дошта буд, аммо дар асл аз Русияи подшоҳӣ вобаста буд ва ҳамчун протекторат амал мекард ва воқеан, ягон фарқият аз Туркистон, яъне тобеияти «навъи шодмон» надошт.

Дар масъалаҳои идоракунии дохилӣ, амир ҳамчун сарвари давлат ва ҳамчун ҳокими беҳудуд боқӣ монда буд. Ба ӯ идора кардани ҳокимияти олий дар давлат муяссар буд. Ҳокими табақаи руҳонӣ ва маҷбурӣ «қозикалон» унвон дошта буд, ки дар ҳуччатҳо ҳамчун «шариатпаноҳ» (дифоъкунанда ё сутуни адлия) номбар шуда буд [96, с. 74]. Аз ҷиҳати маъмурӣ ва ҷуғрофӣ Аморати Бухоро ба 25 вилоят (бекигари) [136, с. 29]

чудо мешуд, ки дар айни замон ҳамон раванди инқилоби Русия ва губернияҳо махсуб мешуд [85, с. 110]. Аз ин бекигарихо 7 вилоят дар Бухоро шомили худуди муосири Тоҷикистон буданд, аз ҷумла Ҳисор, Балҷувон, Кӯлоб, Қубодиён, Қурғонтеппа, Қаротегин ва Дарвоз [48, с. 211]. Аз ин рӯ, дар нимаи дуюми асри XIX Русия бахши зиёде аз Осиёи Марказиро ишғол ва як колонияи ачиб сохт, ки хусусан, манотиқи шимолӣ Тоҷикистонро дар бар мегирифт, вале манотиқи марказӣ ва ҷанубӣ Тоҷикистон дар таркиби Аморати Бухоро боқӣ монданд. Чуноне ки Ф.Т. Тоҳиров дуруст зикр намудааст: «Ин парокандагии таърихӣ «як халқ»-ро, ки замини онҳо ба таври сунъӣ ба ду қисмат чудо карда шуда буд, он ба илму фарҳанги Осиёи Миёна ва то дараҷае ба шуури мардум хеле таъсири калон гузошт» [101, с. 145]. Ин парокандагӣ ба рушди сатҳи асосҳои ҳуқуқӣ ва амалиёти соҳавӣ сохторҳои ҳифзи ҳуқуқи минтақаҳо, аз ҷумла ташаккул ва амалиёти он то таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1924 таъсир расонд.

Асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва хусусияти барқарор ва инкишофи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ба принципи сохтани давлати нав бо ҳуқуқи нав, ки мавқеи асосиро дар он идеяи шикасти ҳуқуқи кӯҳна ва эҷоди ҳуқуқи нав, ки иҷлосияи шӯроӣ маҳаллии коргарон ва аскарони депутатҳои Туркистон, ки дар шаҳри Тошканд аз 28-уми ноябр то 5-уми декабри соли 1917 баргузор гардид, асос гузошт. Иҷлосияи мазкур дар мамлакати Тоҷикистон ҳокимияти шуравиро эълон дошта, дар он КИМ Туркистон, ки мақомоти муваққатии [9, с. 77-79] ҳокимиятро интиҳоб накард ва ин интиҳобро то давраи иҷлосияи V Шӯроӣ Туркистон мавқуф гузошт. Ба Иҷлосия Шӯроӣ комиссариати Халқии [40, с. 88] ташкилнамуда супориш дод, то ки сари вақт ва бемайлони ҳамаи декретҳои ҳокимияти Шӯро, аз ҷумла самти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар амал татбиқ намояд [210].

Санадҳои қонунгузори ҚФШС, ки аз рӯзҳои аввали ташкилҳои Ҳокимияти Шӯравӣ эҷод шуданд ва Конститутсияи соли 1918 ҚФШС

хамчун сарчашмаи асосии ҳуқуқ [127] дар Ҷумҳурии автономии Туркистони Шӯравии сотсиалистӣ баромад менамуданд. Ин санадҳо инкишофи давлати ҳуқуқии автономиро муайян намуда, барои инкишоф ва азнавсозии иқтисодии муносибатҳои ҷамъиятии сотсиализми нав мусоидат намуданд [101, с. 86].

Дар асоси Конститутсия Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Федеративии Русия 15-уми октябри соли 1919 дар Иҷлосияи V ғайринавбатии умумитуркистонии Шӯравӣ якум Конститутсияи ҷумҳурӣ ва дертар Конститутсияи Ҷумҳурии автономии шуравии сотсиалистии Туркистони соли 1920 қабулгардида, ҳамчун асоси муносибатҳои ҷамъиятӣ-ҳуқуқии Туркистони Шӯравӣ [107, с. 179] аз ҷумла Туркистони Шимоли ғардид [107, с. 179].

Чӣ хеле ки маълум аст, қонунгузории ҚШС Ўзбекистон аз 3 сарчашмаи қонунгузории ташкилҳои давлатӣ сарчашма гирифта, ҚАШС Тоҷикистон бошад аз 2 сарчашма оғоз мегардад [140, с. 16]. Соли 1918 дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Федеративии Русия ҚАШС Туркистон ташкил гардид, ки он дар оянда барои ташкили ҷумҳуриҳои мустақили иттифоқи миллӣ замина гузошт [109, с. 54].

Ҷумҳурии Туркистони автономӣ аз сабаби он ки хусусиятҳои миллӣ-иҷтимоии худро дошт, қонунгузории ҚФШС бо Ҷумҳурии Автономии Сотсиалистии Туркистон ба тариқи механикӣ ворид нагардида, хусусият ва шартҳои маҳаллӣ ва миллӣ ба инобат гирифта шудаанд. Бо қарори КИМ Туркистон аз 21-уми январи соли 1920 [134, с. 76-83] мувофиқи он комиссияи махсус оид ба мувофиқаоварии муқаррароти ҳуқуқи мақомоти ҳукумати ҚФШС дар ҚАШС Туркистон шуури ҳуқуқии шаҳрвандони муқимии таҳҷой ташкил гардид. Комиссияи мазкур бояд ба КИМ Туркистон барои тасдиқ лоиҳаи қарор оид ба мувофиқаоварии қонунҳои ҚФШС ва Ҷумҳурии автономии Шӯравии сотсиалистии Туркистонро пешниҳод менамуд [140, с. 16-17].

Ба андешаи олими ватанӣ Ф.Т. Тоҳиров, шикасти ҳуқуқи тоинкилобӣ дар маркази Русия ва кишварҳои миллии он, аз ҷумла дар шимолии Тоҷикистон, новобаста аз суръати гуногун, ин рафти ягонаи табиӣи санадҳои меъёрӣ ҳамчун манбаи ғалабаи инкилоби бузурги Шӯравӣ мебошад [101, с. 95].

Шикасти ҳуқуқи тоинкилобӣ боиси ба миён омадани дигар мақомоти олий ва марказии ҳокимияти шуравӣ ҳамчун мақомоти олий ва мақомоти марказии ҶФШС, ҷумҳуриҳои Туркистон, шурои маҳаллӣ ва шӯбаҳои он гардид. Ин ҳолат бо ду масъала алоқамандӣ дорад.

Якум, агар бисёр санадҳои ҳуқуқии Комитети умумииттифоқии иҷроияи марказӣ ва Иттифоқи комиссариати халқӣ як қатор муассисаҳои давлатии тоинкилобиро дар маркази Русия якҷоя намуда бошад, дар Туркистон Шӯрои Комиссариати халқӣ бартарафсозии дастгоҳи маъмурӣ-мустамликадориро дар ҷояш, аз ҷумла дар шимоли Тоҷикистон амалӣ намуд.

Дуюм, дар фармонҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҷе хеле ки Т.Е. Новиская қайд мекунад, асосан дар ҳолати умумӣ ба таври мушаххас дар санадҳои меъёрии комиссариатҳои халқӣ нишон дода шудааст [128, с. 37]. Аз дигар тараф, миқдори зиёди санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки аз тарафи шурои маҳаллӣ, ки дар асос ва тақвия ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ҶФШС ва Ҷумҳурии Автономии Шӯравии Сотисоалистии Туркистон аз рӯи ташаббуси худ меъёрҳои навро таҳия менамуданд, қонунҳои кӯҳнаро барҳам дода, муносибатҳои нави ҷамъиятиро дар самти адлия, қонунан мустаҳкам менамуданд.

Ҳамаи ин хусусият ва падидаҳо ба принсипи таъсиси давлат ва ҳуқуқи нав мутобиқ буданд, ки дар он ғояи шикасти ҳуқуқи кӯҳна ва таъсиси ҳуқуқи муосир бартарӣ дошт, ки ба Ҳокимияти Шӯравӣ ва Туркистон дахл мекард. Ҳокимиятҳо мувофиқаи қонунҳо ва амалҳои ҳуқуқӣ барномаҳои шуравиро қабул ва иҷро мекарданд. Воқеан, на танҳо ҳукуматҳои миллӣ ва минтақаҳо, балки ҳамаи сохторҳои ҳокимият дар

шикасти сохти ҳуқуқии кӯҳна ва таъсиси ҳуқуқи муосир нақши ҳалкунанда доштанд.

Санадҳо ва Конститутсияи соли 1918 қабулкардаи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Федеративии Русия дар рӯзҳои аввал қабулнамудаи ҶФШС, манбаъҳои асосии ҳуқуқӣ [126] дар Туркистон ба ҳисоб рафта, рушди давлатӣ-ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии онро муайян гардонида буданд [102, с. 86].

Ин санадҳои меъёрии қабулгардида ва асоси онҳо бо таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои маҳаллӣ ва талаботи мардуми ин давлатҳо ба ҳатти ҳуқуқии муосир тавассути тартиби созиш ва муқоиса муаррифӣ мешуданд. Барномаву санадҳои муҳимми қабулшуда, дар маҷмӯъ, беҳбудии ҳуқуқи шуравӣ ва таъсиси як ҳокимияти нав шуморида шудаанд.

Барнома ва қонунҳои қабулшуда, ки асосан дар таҳия ва амалишавии шуравӣ барои ба даст овардани мақсадҳои нави сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба вуҷуд омада буданд, барои Тоҷикистон ва Туркистон мансабҳои ҳифзи ҳуқуқ ва муносибатҳоро ба таври мантиқӣ ва мутобиқ дар оғози давраи шуравӣ таъмин намуда тавонистанд.

Дар айни замон, бо мақсади ба амал овардани як давлати, воқеан, сотсиалистӣ, баъд аз шикасти низоми феодалӣ ва ҳокимияти коҳишёфтаи пешин, такмил ва эҷоди механизмҳои ҳифзи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омад. Ин як раванде буд, ки дар пайи онҳамбастагии ҳоси муомилаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба вуҷуд оварда шуданд. Ҳокимияти Шӯравӣ ҳамчун қисми асосии давлат, ки дастгоҳҳои маҳаллӣ ва шабакаи ҳуқуқиро ташаккул дод, баъд аз мураккабии баъзе масъалаҳо ва гуногунии минтақаҳо боз аз нав ташаккул ёфт, ки он мустакиман мувофиқ кардани сиёсати давлатӣ ба зисти маъмул ва фарҳангҳои ҷадидро талаб мекард.

Аз ин лиҳоз, тасаввур кардани ташкилоти мавҷуда барои ҳифзи ҳуқуқ дар давраи аввалини барпо гардидани давлати шуравӣ талаб мекард, ки дар минтақаи ҳоси Тоҷикистон ба зудӣ сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ

ва сохторҳои иҷроия ташкил карда шуда, бо иттиҳод ба ҳокимияти марказӣ ва омодагӣ барои иштирок дар шаклҳои мураккаби ташаккулёбӣ ва муассир таъсис ёбанд. Мутобики ин, ба ақидаи муҳаққиқони соҳаи мазкур, ба амал баровардани давраи аввалини таҳаввулоти сиёсии кишвар ва муайян намудани низоми ҳуқуқӣ, ки ба наwgониҳои сиёсӣ дар ҳамаи соҳаҳои иҷтимоӣ мувофиқ бошад низ, як раванд бо мураккабии зиёде буд, ки онро танҳо бо роҳи бо ҳам омехтани қонунҳои таҷрибавӣ ва таҷрибаи умумии шуравӣ ба анҷом расонидан мумкин буд.

Дар идомаи ин раванди ташаккулёбӣ назар ба муҳити ҳоси Тоҷикистон ва дигар минтақаҳои Туркистон шуруъ аз соли 1924, пас аз таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, ташкилотҳои ҳуқуқӣ ва сохторҳои ҳуқуқӣ дар кишвар ба таври назаррас такмил ёфтанд. Тағйироти сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ки бо ислоҳот ва барномаҳои пешрафти шуравӣ ҳамоҳанг буданд, зарурати таъриф ва муайян кардани низоми нав барои ҳифзи ҳуқуқ ва амниятро ба миён оварданд.

Аз соли 1924, бо таъсиси ҶМШС Тоҷикистон, қонунгузорӣ ва мақомоти ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон, ба мутобиқ кардани қонунҳо ва тартиботи марбут ба талаботи мардуми минтақа ва сиёсатҳои Ҳокимияти Шӯравӣ. Қонунҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ва Туркистон оғоз карданд таъриф ва иҷрои механизмҳои маъмурии адлия ва мусоидат ба муҳофизати ҳуқуқи шаҳрвандон дар минтақаҳои мавриди назар, ба назар гирифта шуданд.

Таъсиси сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ, ки дар асоси қонунҳои асосии Туркистон ва Тоҷикистон ва инчунин, дигар давлатҳои шуравӣ ташкил ёфтаанд, ёрӣ ба таъриф ва идоракунии фаъолияти мансабдорон, мақомот ва сохторҳои вобаста ба ҳуқуқи инсон, озодиҳои шаҳрвандӣ ва таъмини амният дар ҷомеа буданд. Аз ин рӯ, мақсади асосии ташкилоти ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои шуравӣ, на танҳо таҳкими

сохторҳои давлатӣ дар ҳамаи сатҳҳои идоракунии, балки таъмини ҳифзи ҳуқуқҳои асосии инсон ва муассисаҳои иҷтимоии мавҷуда буд. Дар айнаи замон, ин раванд аз як тараф, ба эҷоди шартҳо барои тавсеаи демократия дар самтҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоии кишварҳои шуравӣ таъсир гузошт ва аз тарафи дигар, ба тақвияти кӯшишҳои давлат дар самти ҷамъоварии ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ мусоидат намуд.

Ҳамзамон, дар давраи аввали таъсиси Ҳукумат ва фаъолияти нави ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон, ба шаклгирии сохторҳои махсуси идоракунии, аз ҷумла прокуратура, суд ва мақомот барои назорат дар фаъолияти мақомоти давлатӣ ва фаъолияти сохторҳои давлатӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандон диққати зиёд дода шуд.

Дуюм, тавре ки И.С. Муҳаммадиев қайд намудаанд, декретҳои сохторҳои марказии ҳокимият, ҳолати умумиро дар бар гирифта, мушаххасоти он дар нормативҳои комиссариатҳои халқӣ дарҷ карда мешуданд [78, с. 176].

Аз тарафи дигар, шумораи зиёди санадҳои ҳуқуқӣ, ки аз ҷониби шӯроҳои маҳаллӣ бо асос ва иҷрои санадҳои ҳуқуқии ҶФШС ва Туркманистон ҶМШС қабул шуда буданд, ҳамзамон, бо ибтиқори худ қабулнамуда низ меъёрҳои навро бо безътиборсозии қонунҳои кӯҳна барпо намуда, муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, аз ҷумла соҳаи судиро бо муқаррароти меъёри таъмин мекарданд.

Дар раванди аз байн бурдани сохтори қуҳна, дар як вақт сохти нави ҳуқуқии шуравӣ дар соҳаи адлия, ки бо роҳи бекор кардани амали қонунҳои қадимӣ ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар асоси принципҳои сотсиалистӣ амалӣ мегардид, ба вучуд меомад. Ин талаботи ифодакунандаи обективи рушди ҷомеа дар санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ амалӣ карда мешуданд. Дар Тоҷикистони Шимолӣ, тавре ки Тоҳиров Ф.Т. зикр мекунанд, чор гурӯҳи санадҳои меъёрии-ҳуқуқӣ амал мекарданд: 1) ҶФШС, 2) ИҶШС (пас аз таъсисёбии он); 3) Туркманистон ҶМШС; 4) Шӯроҳои маҳаллии Тоҷикистони Шимолӣ.

Таҳлили масъалаи барҳам додани меъёрҳои ҳукукии кӯҳна дар раванди инқилоби Бухоро нишон медиҳад, ки ин раванд, аввалан, бевосита бо аз байн бурдани дастгоҳи феодализм ва дувум, дар амал қорӣ намудани санадҳои зиёди мақомоти ҳокимияти Ҷумҳурии халқии Шӯравии Бухоро алоқаманд буд [112, с. 221]. Мақсади ин санадҳо ба таври ғаврӣ ва ё зина ба зина аз байн бурдани сохти тоинқилобӣ ва бунёди низоми нави ҳукукии халқии шуравӣ буд. Ба андешаи Н.Қ. Назарзода дар ин замина 13-уми март соли 1926 ҷиҳати таъмини муқовимати марказонидашуда бо қувваҳои зиддиятшинондиханда аз ҷониби Президиуми марказӣ барои таъсиси мақоми танзимкунанда милитсия ба ғаволият оғоз намуд. Пас аз парокандакунии отрядҳои бо хоҳиши худ ташкилшуда зарурати таъсиси милитсияи савораи марказонидашуда ба миён омад [80, с. 214].

Дар ин самт таҷрибаи Туркменистони ҶМШС барои барҳам додани дастгоҳи амирии феодалий ва муқаррароти ҳукукии динӣ ва ҳуқуқҳои мусалмонӣ дар ҳал кардани вазифаҳои инқилоби мардуми Шӯравӣ, ки хеле мувофиқ ва дастрас буд, арзишманд ва муҳим ба ҳисоб мерафт.

Ҳамаи ин, дар умум, маълум менамояд, ки барҳамдиҳии меъёрҳои қонуни кӯҳна ва таъсиси қонуни мардумӣ-шуравӣ дар раванди инқилоби мардуми Бухоро амалӣ мешуд.

Ба андешаи олими ватанӣ Н.Қ. Назарзода муҳимтарин санади қонунгузорӣ, ки бекор кардани меъёрҳои дахлдори ҳуқуқи қуҳнаро қонунан тасдиқ мекард, ин Конститутсияи ҚХШБ ба ҳисоб рафта, он сентябри соли 1921 аз ҷониби Қурултои II умумибухорой қабул шуда буд [79, с. 215].

Дар Бухорои Шарқӣ дар алоқамандӣ бо вазъияти шадиди сиёсӣ дар ин минтақа, 2-юми январӣ соли 1922 дар ҷаласаи якҷояи КМИ умумибухорой, шурои нахустин ва Комитети КҚБКП дар бораи таъсиси Комиссияи диктатории ғаврии умумибухорои КМИ барои қорҳои Бухорои Шарқӣ [161] қарор қабул намуданд, ки вазифаи он муттаҳид

кардани фаъолиятҳои кумитаҳои инқилобии маҳаллӣ ва таъмин кардани ҳокимияти худ дар минтақа буд.

8-уми январи соли 1922 ҳокимияти КМИ умумибухороӣ [50, с. 284] Идоракунии Комиссияи диктаториро тасдиқ намуда, ташкили тартиби инқилобӣ, равона намудани тамоми нерӯҳо барои шикастани ҳаракати босмачигӣ ва барқарор кардани ҳокимияти шуравиро дар минтақаҳои Бухорои Шарқӣ ба сифати вазифаи аввалиндараҷаи он муқаррар намуд.

Мувофиқи «Низом дар бораи тартиби идоракунии Бухорои Шарқӣ», ки 4-уми июни соли 1922 дар иҷлоси IV умумибухороии КМИ тасдиқ гардид, Комиссияи диктатории февраль ҳамчун як сохтори февраль аз номи умумибухорои КМИ амал мекард ва чунин ҳуқуқҳоро доро буд:

- таҳияи санадҳо, амрҳо, бекор кардани меъёрҳо, мутаваққиф ва тағйир додани қонунҳое, ки бо тартиби умумӣ қабул шуда буданд;
- таҳияи қарорҳои февраль дар ҳамаи бахшҳои ҳаёти давлатӣ;
- гирифтани парвандаро аз муҳокимаи суди умумӣ ва вогузор намудани он ба муҳокимаи суди ҳарбӣ, Комиссияи диктатории февраль бо истифодаи эҳтимоли қазои баландтарин - қатл;
- огози барканории ҳамаи мансабдорон, ҳатто интиҳобшудаҳо ва таъин кардани шахсони нав ба ҷойҳои онҳо;
- хориҷ кардани шахс аз минтақаи Бухорои Шарқӣ, новобаста аз вазифаҳои онҳо [92, с. 112].

Академик Ф.Т. Тоҳиров чунин зикр менамоянд, ки: «Ин ҳама хеле муҳим аст, ки барои нишон додани мавқеи ҳуқуқи Бухорои Шарқӣ дар таркиби ҚХШБ ва таҳлил кардани санадҳои Комиссияи диктатории февраль пас аз барҳам хӯрдани он дар моҳи майи соли 1924 дар ҳолати ба ҳадди мувозинат расидани вазъият ва гузариш ба сохторҳои намояндагӣ, ки одатан натиҷаи фаъолиятҳои қонунгузори онҳо дар шароити ҷанг бо қувваҳои контрреволюционӣ буданд».

Санадҳои меъёрии намояндаи феврулда, Комиссияи диктатории февраль, баъдан иҷлосияи шуроҳо ва КМИ Шӯрои Бухорои Шарқӣ дар

шакли фармон, мурочиат, декрет, қарор, дастурамал, фармоиш ва ғайра таҳия мешуданд, ки баробари бартараф кардан ё маҳдуд кардани мавқеи муқаррароти қонунгузории давраи пешин, муқаррароти ҳуқуқи мардумӣ ва шуравиро таъсис медоданд. Аксари ин санадҳо бо тақя ба қонунҳои ҚХШБ таҳия мешуданд ва бинобар ин, ҳамчун амали татбиқи ҳуқуқ арзёбӣ мешуданд

Вазъияти шадиди мавҷуда дар давраи мавриди назар, дар шарқи Бухоро имконият намедод, ки ин ҷо муқаррароти ҳуқуқи алоҳида, бахусус, дар соҳаи адлияи судӣ, ки аз ҷониби сохторҳои қонунгузории ҚХШБ қабул шуда буданд, бештар паҳн карда шаванд[210].

Барои таъсис ва амал кардани сохторҳои ҳифзи ҳуқуқи ҚМШС Тоҷикистон зарур буд, ки чунин давлат таъсис ёбад. Ҷумҳурии Мухтории Шӯрави Сотсиолистии Тоҷикистон (ҚМШСТ) [101, с. 488-489] на вилояти худмухтор, зеро дар адабиёт махсус қайд шудааст [38, с. 83], ки бо яқҷо кардани ҳудудҳои собиқ ҷумҳуриҳои Бухоро ва Туркистон, ки тоҷикнишин буданд, дар ҳаёти ҚШС Ўзбекистон таъсис дода шуд. Ҷумҳурии Мухтори Шӯрави Сотсиолистии Тоҷикистон аз минтақаҳои зерин иборат буд: қариб тамоми шарқи Бухоро бо вилоятҳои Ғарм, Ҳисор, Кӯлоб, Қурғонтеппа ва қисман, Сари-Осиё, 12 вилояти Самарқанд ва Фарғона. Ба фармони Президиуми КМИ Иттиҳоди Шӯравии ҚШС аз 2-юми январи соли 1925 Помир ҳамчун қисми Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиолистии Тоҷикистон дохил гардид.

Минтақаҳои шимолии Тоҷикистон: Хучанд, Исфара, Конибодом ва Ашт дар ҷараёни аъзо кардани минтақаи Осиёи Миёна дар соли 1926 мустақиман ба ҚШС Ўзбекистон гузаштанд ва дар соли 1929 ба ҚШС Тоҷикистон пайваست шуданд. Ҳамин тавр, тоҷиконе, ки дар ҳудуди Осиёи Миёна зиндагӣ мекарданд, аксаран дар як ҷумҳури муттаҳид карда шуданд.

Бо таъсиси ҶМШС Тоҷикистон, яъне бо тақсими миллӣ ва давлатӣ дар соли 1924 дар ҷумҳурӣ ташкили сохторҳои давлатӣ [140, с. 26], аз ҷумла сохторҳои адлия ва фаъолияти қонунгузорӣ оғоз гардид. Дар ин фаъолияти қонунгузорӣ мутобиқ кардани сохторҳои давлатӣ, мантиқан натиҷаҳои фаъолияти қонунгузории пешинаи ҷумҳуриҳои тақсимшуда, ба монанди ҶМШС Туркистон ва ҶХШ Бухоро бозгӯӣ мешаванд. Дар солҳои аввали ташкилёбии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳои қабулшудаи ҷумҳуриҳои номбурда амали худро нигоҳ медоштанд, зеро таъмини қонунгузории ягона ба зудӣ ба амал намеомад. Ҳамзамон, дар ҶМШС Тоҷикистон [140, с. 28] қонунгузории ҶШС Ўзбекистон амал мекард, ки ҳоло он як қисми ҶШС Ўзбекистон ба ҳисоб мерафт.

Вобаста ба ин, маврид ба қайд аст, ки моҳи ноябри соли 1924 Кумитаи Инқилобии Ўзбекистон қарор дод: «То тасдиқи қонунҳои ягона барои ҶШС Ўзбекистон аз ҷониби сохторҳои ваколатдори давлат, қонунҳои қабулкардаи ҳукумати ИҶШС ва қонунҳои маҳаллӣ, ки дар ҳудуди ҶШС Ўзбекистона амал менамоянд, мавриди истифода қарор дода шаванд» [130].

Аввалин сохтори қонунгузорие, ки ҳам дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ва ҳам дар ҶМШС Тоҷикистон амал мекард, Кумитаи инқилобӣ ба ҳисоб мерафт [178]. Яке аз масъалаҳои муҳим, ки бояд дар лаҳзаи таъсиси ҷумҳурӣ ҳал мешуд, ташкил кардани дастгоҳи нави давлатӣ буд. Бо фармони Кумитаи инқилобӣ аз 22 ноябри соли 1924, 11 кумитаи халқӣ таъсис ёфт, ки ба онҳо Кумитаи Халқии Адлия (КХА), инчунин идораҳои оморӣ, Госплан, Комиссияи арбитраж, Кумитаи молия ва ғайра дохил буданд. Ба зудӣ дар назди Кумитаи инқилобӣ кумитаҳои дигар низ таъсис ёфтанд, аз ҷумла кумитаи истехсолӣ, тичоратӣ, ҳисоботӣ ва ғайра.

Бо таъсиси ҶМШС Тоҷикистон дар ҳаёти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон робитаи аъзои ҷумҳурӣ ва ҷумҳуриҳои мухторӣ барои иҷрои функцияҳои адлия дақиқтар гардида, нақши ин ҷумҳуриҳо дар амалиёти функцияҳои адлия рушд мекард, ки ин барои

ҶМШС Тоҷикистон мувофиқ буд. Аз ин рӯ, бо таъсиси ҶШС Ўзбекистон, КМИ ва КХШ Ўзбекистон як силсила қонунҳои муҳимро қабул карданд, ки муносибатҳои меҳнатиро танзим мекарданд. Аз ҷумла, Низомнома дар бораи Кумитаи Халқии Адлияи ҶШС Ўзбекистон, ки бо фармони КМИ ҶШС Ўзбекистон дар соли 1925 [178] тасдиқ гардид, дар амалия аҳаммияти махсус дошт.

Санаи 7-уми декабри соли 1924 дар ҷаласаи Комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон, бо баробари муҳокимаи дигар масъалаҳо, гузориши раиси Кумитаи инқилобии ҷумхурии А. Додобаев «Дар бораи сохтори дастгоҳи ҶМШС Тоҷикистон» шунида шуда, баъд аз он қарор карда шуд, ки сараввал ташкил кардани Кумитаи халқии адлия ва Прокуратураи давлатӣ бо додгоҳҳои мардумӣ ва сохторҳои прокуратура дар маҳалҳо зарур аст [204].

Сипас, 14-уми феввали соли 1925 Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Кумитаи халқии адлия ва Прокуратураи давлатии ҶМШС Тоҷикистон» қарор қабул намуд. 16-уми декабри соли 1924 дар ҷаласаи Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон протоколи ҷаласаи Кумитаи ташкилоти КИ ҶШС Ўзбекистон аз 10-уми декабри соли 1924, №6, §1, дар бораи пешниҳоди Исмоилзода Али [122] ба вазифаи раҳбари Кумитаи халқии адлияи ҶМШС Тоҷикистон ва муовини ӯ Юлдашев Аҳмад баррасӣ гардида, қарор қабул гардид, ки онҳо ба вазифаҳои зикршуда таъин шаванд. 22-юми декабри соли 1924 дар ҷаласаи навбатии Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон, «Дар бораи бекор кардани қарорҳои Кумитаи инқилобӣ аз 16-уми декабри соли 1924, таҳти №4» қарор қабул шуд ва Исмоилзода А. ҳамчун муовини раиси Кумитаи Халқии Адлияи ҶМШС Тоҷикистон ва А. Юлдашев узви мушовараи Кумитаи Халқии Адлияи ҶМШС Тоҷикистон таъин гардид. Масъалаи таъини раиси Кумитаи Халқии Адлияи ҶМШС Тоҷикистон, ҳамроҳшавии Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ба шаҳри Душанбе ҳалношуда монд.

Комиссариати халқии адлия аз 22-юми декабри соли 1924 дар Ҷумҳурии Мухтории Тоҷикистон ба фаъолият шуруъ кард ва аз 12-уми феввали соли 1925 мақомотҳои он дар шаш вилоят - Душанбе, Кӯлоб, Фарму Қурғонтеппа, Ўротеппа ва Панҷакент ба кор оғоз карданд. 18-уми феввали соли 1925, Т. Сайфутдинов раиси Комиссариати халқии адлия ҶМШС Тоҷикистон таъин карда шуд, ки ҳамзамон Прокурори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Прокуратураи ҶМШС Тоҷикистон ҳамчун бахши мустақил дар назди КХА ҶМШС Тоҷикистон таъсис ёфт.

КХА ҶМШС Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали фаъолият ба иҷрои босуръати вазифаҳои худ шуруъ намуд. Моҳи феввали соли 1925 Низомнома «Дар бораи КХА ҶМШС Тоҷикистон» таҳия карда шуд, ки он дар ҷаласаи васеи Президиуми Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон тасдиқ гардид. Дар боби 12-и Низомномаи мазкур гуфта мешавад: «Прокурори ҶМШС Тоҷикистон назорати амалкарди судҳоро дар тамоми судҳои ҷумҳурӣ таъмин мекунад, ҳукм ва қарорҳоро, ки аз ҷониби судҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла Суди Олии ҷумҳурӣ қабул гардидааст, ба нисбати муҳокима ва тағйири онҳо метавонад, роҳбарӣ кунад».

Дар боби 13-ум низ омадааст: «КХА ва Прокурори ҶМШС Тоҷикистон ҳуқуқи назорати комиссияҳои замин ва арбитражӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Мухторӣ фаъолият мекунанд, доранд».

Дар роҳбарии КХА раиси КХА қарор дошт, ки ҳамзамон прокурори Ҷумҳурии Мухтории Тоҷикистон буд ва дар назди ӯ мушовараи КХА фаъолияти ҳудро амалӣ мекард, аъзои он бо таъини КМИ Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон муаррифӣ мегардиданд (моддаи 14-и Низомнома).

Маврид ба зикр аст, ки ташкилот ва фаъолияти КХА-ҳои ҶШС Ўзбекистон ва ҶМШС Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи дастгоҳи марказӣ бо қонунҳои махсус ба расмӣ дароварда мешуданд. Бо дарназардошти сиёсати давлатӣ дар соҳаи адлия, ки ҳамеша дар ҳолати таҳқиқ ва ислоҳот қарор дошт, ин сохторҳо вобаста ба санадҳои ҳуқуқии онҳо, ки якҷанд маротиба дар пайи фаъолиятҳои амалии онҳо ва вазифаҳои наво,

ки ба миён меомаданд, тағйир ё пурра мешуданд. Масалан, Низомнома дар бораи Кумитаи халқии адлияи ҶШС Ёзбекистон, ки бо фармони КМИ шуроҳо ва КХШ 6-уми майи соли 1925 [176] тасдиқ шуда буд, 22-юми декабри соли 1926 [179] бекор ва такмил дода шуд ва 11-уми октябри соли 1931 бо Низомномаи нав [177] ҷуброн карда шуд, ки дар солҳои оянда вобаста ба тағйироти низомӣ ва вазифаҳои сохторҳои судӣ ва прокуратурӣ боз чанд маротиба тағйир ёфт [140, с. 27-28].

Дар ин раванд барои иҷрои вазифаҳои муҳимми ҷумҳурӣ дар соҳаи адлия, Кумитаи халқии адлия таъсис ёфт ва дар охири соли 1925 бо протоколи №15 ҷаласаи Президиуми Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон Низомнома дар бораи КХА-и ҷумҳурӣ тасдиқ шуд [200]. Пеш аз ин, дар ҷумҳурӣ намоёндаи КХА ҶШС Ёзбекистон дар Тоҷикистон фаъолият мекард. Минбаъд, Низомнома якчанд маротиба бо тағйирот ва иловаҳо рӯйи қор омад, ки вобаста ба ҶШС Ёзбекистон ва пас аз соли 1929 бо тағйири ҶМШС Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Шӯравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон бо тағйироти сохтори судӣ ва прокуратуравӣ таҳия ва такмил дода шуд.

Вобаста ба низомномаи мазкур, функцияҳои Кумитаи халқии адлияи ҶМШС Тоҷикистон, ҳуқуқ ва масъулиятҳои он муайян карда шуданд. Дар назди ин Кумита мушовараи он таъсис ёфт. Инчунин, Низомнома вазифаҳои бахшҳои гуногуни Кумитаро муайян менамуд.

Ҳукумати аввали Тоҷикистони шӯравӣ аллакай дар ҷаласаи аввали Кумитаи инқилобии Тоҷикистон (КИТ) 7-уми декабри соли 1924 дар Тошканд қарор қабул намуда буд, ки барои ташкил кардани Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ (КХҚД) иқдом намуд. Моҳи феввали соли 1925 дар асоси қарорҳои Кумитаи инқилобии Тоҷикистон Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ бо раёсатҳо ва шубаҳои мухталиф, аз ҷумла шубаҳои маъмурӣ, милитсия, ҷустуҷӯӣ, ҷиноятӣ ва хидмати коммуналӣ ташкил карда шуд. Аввалин комиссари қорҳои дохилии КХҚД Абдулло Ярмаҳаммедов (13-уми ноябри 1886-21-уми

сентябри 1940) таъин шуд. Баъдтар, КХКД-и ҷумҳурӣ таҳти роҳбарии Боленко ва Бабишев қарор гирифт. Дар оянда, Кумитаи КХКД Ҷумҳурии Тоҷикистонро нафарони зерин роҳбарӣ намудаанд:

- Матвеев Дмитрий Николаевич (1932-1934);
- Тарасюк Сергей Артемович (10-уми июли 1934 то 28-уми сентябри 1937);
- Загвоздин Николай Андреевич (28-уми сентябри 1937 то 9-уми феввали 1939).

Дар тӯли давраи фаъолиятш Комиссариати халқии корҳои дохила (КХКД)-и Тоҷикистон чандин маротиба сохтор ва номи худро ба таври зерин тағйир дод:

- аз 1924 то 1929 - Комиссариати халқии корҳои дохилии Ҷумҳурии Шӯравии Мухтори Тоҷикистон (КХКД ҶМШСТ);
- аз октябри соли 1929 то декабри 1930 бо таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон, КХКД ба КХКД Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон табдил ёфт;
- аз 1930 то 1934 ба Шӯбаи умури милитсия ва ҷустуҷӯи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Кумитаи аслии Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон (ГУМИУР дар КХШ) ташкил карда шуд;
- аз 1934 то 1946 - КХКД Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон.

Ба андешаи А. Ш. Розикзода [192, с. 95]. ва Н.Ҷ. Назарзода [80, с. 145-149]. дар солҳои 30-юм, милитсия ҳамчун сохтори ҳокимияти давлатӣ мақоми муҳимро дар сохтори маъмурии поёни ишғол мекард. Милитсия дар маҳалҳо қонунҳоро амалӣ намуда, ҳуқуқи шахсӣ ва молии шаҳрвандонро муҳофизат мекард, бо ҷинояткорӣ ва босмачиҳо мубориза мебуд ва корҳои маъмурии мухталифро анҷом медод. Дар Тоҷикистон, пеш аз ин ҳамаи масоил аз ҷониби руҳониён ҳал карда мешуданд, ки онҳо масоили судӣ ва милитсияро низ ба роҳ мемонданд. Дастурҳои мазкур дар бекигарӣ чунин буданд:

1. **Қозӣ** (судя) - адои адлияи шариатино баррасӣ намуда, муллозимҳо (курерҳо, судшавандаҳо) ва котибонро фарогир буд.

2. **Муфти** - тартиб додан ва фароҳам овардани шаҳодатномаҳо дар масъалаҳои шариатӣ, ки ҳайати он аз 2-3 мухаррир (котибон) иборат буд.

3. **Раис** - вазифаҳои нигоҳдошта, тартиботи ҷамъиятиро дар масъалаҳои зиддият ба дини ислом, савдо, мактабҳо, ҳуқуқи оилавӣ, мерос ва ғайраҳо назорат мекард.

Дар ҳамин ҳол, мақомоти маҳаллӣ ба ташкили милитсияи давлатӣ шуруъ карданд. Гузариш ба милитсия тавассути Кумитаҳои инқилобии вилоятӣ ё ислохотӣ тавассути кумитаҳои инқилобии туманӣ ва шаҳрӣ анҷом меёфт. Дар соли 1926 барои мубориза бо босмачигарӣ милитсияи ғайрирасмӣ таъсис ёфт, ки дар ҳамкорӣ бо дастаҳои ихтиёрӣ амал мекард. Моҳи июни 1927 милитсияи ғайрирасмӣ вазифаҳояшро иҷро карда, пас барҳам хӯрд.

Дар рушди минбаъдаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ қонунҳо ва амалкарди умумии қонунгузории шуравӣ ва ҳамчунин, хусусиятҳои хоси рушд ва муҳити қонунгузорӣ дар ҷумҳурӣ эҷод шуданд. Аз ин рӯ, рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон дар ин давра бо як кӯшиши диалектикӣ, вақте ки дар баъзе ҳолатҳо ба назар мерасад, бо омезиши оммавӣ ва хусусиятҳои таҳаввулоти хос ва эволютсияи худ хос ворид мегардад.

Тибқи қарорҳои иҷлосияи аввал, аз ҳисоби аъзои худ Президиуми КМИ интиҳоб ва Ҳукумати ҷумҳурӣ - Шӯрои комиссарони халқӣ Тоҷикистон ташкил шуд. 13-уми майи соли 1925, Иҷлосияи 3-юми Шӯрои ИҶШС тасдиқ кард, ки ҶШС Ёзбекистон (Ўзбекская ССР), ки ба он Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон шомил буд.

Албатта, дар Тоҷикистон чун дар дигар давлатҳои миллӣ ва ташкилотҳои миллӣ, ки дар Осиёи Марказӣ таъсис ёфта буданд, якбора таъсис додани муқаррароти ҳуқуқӣ, ки дар ҳама қисматҳои ҷумҳурӣ як

хел амали он хеле душвор ва ғайриимкон мушоҳида мегардид. Барои вусъат додани қонунгузории яке аз ҷумҳуриҳои боқимонда, ки ҳамчун хати тақсими давлатӣ дар натиҷаи ҷойгиркунии милли бекор шуда буд, бар ҳама қисматҳои нави ташкилшуда, ки ба ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҳар як минтақа бо алоқамандии онҳо мутобикат намекард, амал кардан ин худ як амали сунъӣ ба ҳисоб мерафт. Ин ҳолат на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар дигар ҷумҳуриҳои навтаъсиси Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ба назар мерасид.

Аз ин рӯ, манбаи ҳуқуқи Тоҷикистон қонунҳои ИҶШС, ҶФШС ва Ҷумҳурии Туркменистон буданд, ки дар қисми шимолии Тоҷикистон то тақсими давлативу милли амал мекарданд. Манбаҳои ҳуқуқи ҷумҳурӣ, инчунин меъёрҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Бухорои собиқ буданд, ки дар баъзе аз минтақаи интихобии Тоҷикистон ба тадбирҳои зиёд низ таъсис ёфт.

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон дар давраи мавҷудияти Ҷумҳурии Мухтории Тоҷикистон (1924-1929), аниқтараш дар солҳои 1926-1929, як қатор кодексҳои муҳим қабул ва амалӣ карда шуданд, ки ба ҳаёти ҳуқуқи Ҷумҳурии Мухтории Тоҷикистон таъсири амиқ расониданд. Аз ҷумла, Кодекси ҷиноятӣ (июни 1926) [175], Кодекси ҷиноятию мурофиавӣ (июни 1926), Кодекси маданӣ (январӣ 1928), Кодекси мурофиавии маданӣ (октябри 1927), Кодекси ҷангал (декабри 1927), Кодекси оилавӣ (кодекси қонунҳо дар бораи никоҳ, оила, хидматҳои шахсӣ ва қайди акдии ҳолатҳои шахрвандӣ (июни 1928), Кодекси замин (апрели 1929) [216], Кодекси меҳнат (июли 1929) [174] ва Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ (июни 1926) [216]. Ҳамаи ин кодексҳо, ба андешаи олими ватанӣ Ф.Т. Тоҳиров: «Дар худ кодексҳои ҶФШС-ро бо тағйирот ва иловаҳои таҷассумгари хусусиятҳои маҳаллӣ инъикос мекарданд» [101, с. 161].

Бо дарназардошти ин қонунгузорӣ, баъзеи кодексҳо минбаъд ба таври таҳрири ғаврӣ дубора қабул карда шуданд. Масалан, 29-уми июни соли 1929 КМИ Ҷумҳурии Ўзбекистон Кодекси мурофиавӣ-ҷиноятии

Ўзбекистони ИҶШС-ро қабул намуда, онро аз 1-уми августи 1929 амалӣ кард.

Қабул ва иҷрои кодексҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соҳаҳои асосии ҳуқуқ (ба назар мерасад, ки автономияҳои миллӣ дар асоси ҳуқуқи худ кодексҳо ҳисоб мешуданд) барои ташкил кардани низоми ягонаи манбаъҳои ҳуқуқӣ, дар амалишавии қонунгузории Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон кӯмак кард. Бо истифода аз қонунгузории нав, қонунгузории собиқ Туркменистону Бухоро, ки дар ҳудудҳои ташкилшудаи Тоҷикистон амал мекард ва дар рушди ҳуқуқии кишвар таъсири бузург дошт, аҳаммияти ҳудро гум кард .

Инчунин, бояд қайд кард, ки ҳам Ҷумҳурии Ўзбекистон, ҳам дар Ҷумҳурии Мухтории Тоҷикистон ва баъдтар, Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон, на танҳо дар ҳудудҳои худ кодексҳои ҶФШС Русияро дар соҳаҳои гуногуни ҳуқуқӣ қабул мекарданд, балки таҷрибаи бойи ҳуқуқии он кишварро дар соҳаи қонунгузорӣ, баробар ба хусусиятҳои кишварҳои мухторӣ қабул менамуданд. Тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Ўзбекистон, ҳуди Тоҷикистон ҳам қодир буд, ки ба кодексҳо тағйироту иловаҳо ворид намояд, ки барои мутобиқати онҳо ба шароити маҳаллӣ ва миллӣ зарур буданд.

Ин корҳо барои Ҷумҳурии Мухтории Тоҷикистон ё ҳамчунин дар оянда барои Тоҷикистон аҳаммияти калон доштанд, зеро онҳо имконият доштанд, ки дар заминаи ин кодексҳо ба эҳтиёҷоти иҷтимоии маҳал, соҳибкорӣ ва дастгирии қонунгузорӣ бештар мувофиқат кунанд.

Мавқеи муҳимро дар манбаъҳои ҳуқуқии Ҷумҳурии Мухтории Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон кодификатсияҳои ҳуқуқӣ, ки вобаста ба ҳолати ҳуқуқӣ ва фаъолияти ташкилотҳо ва муассисаҳои мухталифи ҷумҳуриявӣ буданд, ишғол менамуданд. Пас аз ташкил ёфтани Тоҷикистони Мухторӣ ва таъсиси кумитаҳои маҳаллӣ ва дигар ташкилотҳои марказӣ, санадҳои зерин таҳия ва тасдиқ шуданд:

- Комиссари халқии замин (20-уми декабри 1924), [199]

- Комиссари халқии тандурустӣ (24-уми декабри 1924),
- Комиссариати халқии адлия (6-уми майи 1925),
- Комиссари халқии меҳнат (17-уми ноябри 1925),
- Комиссари халқии корҳои дохилӣ (14-уми августи 1926),
- Комиссари халқии маориф (12-уми январи 1926),
- Планкашии давлатӣ (11-уми апрели 1925),
- Сарраёсати хоҷагии об (29-уми юни 1925).

Дар ҳамин давра дар таҳияи ин санадҳо, мавқеи муҳим ва назаррасро КХА ҶМШС Тоҷикистон ишғол мекард.

Пеш аз қабул кардани Конститутсияи Ҷумҳурии Ёзбекистони Шӯравӣ ва Ҷумҳурии Мухтории Тоҷикистон, ҳудуди ваколатҳои ҳуқуқсозии сохторҳои ҷумҳурӣ бо тасдиқ кардани санади Кумитаи инқилобии Тоҷикистон 12-уми декабри соли 1925 муайян шуда буд. Мазмуни асосии муносибатҳои байни комиссияи халқии Ёзбекистон ва Тоҷикистонро бо дастури Президиуми КМИ ҶШС Ёзбекистон, ки аз 7-уми марти 1925 таҳия ва тасдиқ шуда буд, бояд ба инобат гирифт [101, с. 164-182].

Олими намоёни соҳа Ф.Т. Тоҳиров дар ин хусус менависад: «Бояд дуруст ҳисобид, ки тасдиқи ин санад рух наёфтааст, зеро дар Қарори Кумитаи инқилобӣ дар бораи тасдиқи ин санади қонунӣ ҳаргиз зикри пешниҳоди он барои тасдиқ ба Президиуми КМИ ҶШС Ёзбекистон нарафтааст. Ба назар мерасад, ки чунин вазъиятро метавон ба қабули Конститутсияи ҶШС Ёзбекистон, ки бояд қонунан вазъи ҳуқуқии ҶМШС Тоҷикистонро дар таркиби ҶШС Ёзбекистон муқаррар кунад, алоқаманд кард» [101, с. 182].

Дар асоси ин санад [200], ки масъалаҳои конститутсионалии муҳимро фаро мегирад, сохторҳои олии ҷумҳурӣ ҳақ доштанд барои:

1. Тасдиқ кардани санадҳои қонунгузории мустақил:

▪барои ташкили кумитаҳои маҳаллии ҷудогонаи ҷумҳурӣ, инчунин ҳокимиятҳои маҳаллии иҷроия ва шӯъбаҳои онҳо, мутобиқ ба принципҳои умумии чунин сохторҳо дар ҚШС Ўзбекистон;

▪барои таъсиси шӯъбаҳои маъмурӣ ва шабакаи муассисаҳои маҳаллӣ, ки бо бучаи давлатӣ ва маҳаллӣ фаъолият мекунанд;

▪барои ҷавоб ба талаботи маҳаллӣ (миллӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра).

2. Тасдиқ кардани фармонҳои иловагӣ ба қонунгузории ҚШС Ўзбекистон дар тамоми соҳаҳои идоракунии кумитаҳои маҳаллӣ дар ҚМШС Тоҷикистон.

3. Дар мавридҳои зарурӣ бо эҳтиёҷоти махсуси Тоҷикистон ворид кардани иловаҳо, тағйирот ва ислоҳот ба фармонҳо ва қарорҳои ҚШС Ўзбекистон. Дар ҳолати ислоҳот дар кумитаҳои маҳаллӣ ва талаб кардани тағйирот бояд ба КМИ ҚШС Ўзбекистон дархост пешниҳод карда мешуд [101, с. 164-165].

Аз масъалаҳои болоӣ метавон ба чунин хулоса омад, ки асоси муносибатҳои байни кумитаҳои маҳаллии ҚШС Ўзбекистон ва ҚМШС Тоҷикистон, ки ҳаҷми ҳуқуқҳои қонунгузории Тоҷикистонро муайян мекард, ду хел фаъолияти қонунгузориро фарқ кардан мумкин аст: аввалан, эҷоди санадҳои қонунгузории мустақил дар масъалаҳое, ки дар гурӯҳи аввал ёд шуда буданд; дуюм, қабул кардани декрет ва қарорҳое, ки барои илова ба қонунгузории ҚШС Ўзбекистон дар тамоми соҳаҳои идоракунии кумитаҳои маҳаллӣ якҷоянашударо иҷозат дода буданд. Дар дигар ҳолатҳо, муҳофизат аз қонунгузории ҚШС Ўзбекистон дар маънӣ иваз кардан ё илова кардани онҳо танҳо бо иҷозати СИК ҚШС Ўзбекистон қабул карда мешуд.

Ҳамин тавр, дар умум, санади баррасишударо дар ҳаҷми қонунгузории Тоҷикистон муайян намуда, гуфтан мумкин аст, ки муносибати байни санадҳои ҳуқуқии он ва санадҳои ҳуқуқии ҚШС Ўзбекистон, асосан, бо талаботи умумии худ ба низоми шуравии

мустакилият ва хусусиятҳои амалигардонии қудрати ҚМШС Тоҷикистон мувофиқ буданд. Пас аз ин асосҳои санади ёдшуда ба Конститутсияи ҚШС Ўзбекистон (1927) ва ҚМШС Тоҷикистон (1929) дохил карда шуданд.

Ҳамин тариқ, ташаккул ва рушди сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон, дар давраи баррасишуда, бо мушкилот ва баъзан аз омилҳои умумии рушд ва хусусиятҳои таҳлили рушди он вобаста буд.

2.2. Низоми ташкил кардани сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ.

Дар бораи ташаккул ва рушди низоми сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ дар ҚМШС Тоҷикистон иброи андеша намуда, бояд таъкид кард, ки дар ташаккул ёфтани низоми сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ, хусусан, ҳар як сохтори ҳифзи ҳуқуқ, хусусиятҳои хос ва фикру андешаҳо дар хусуси ин сохторҳо ва тамоми низоми сохторҳо мавҷуд буданд. Аввалан, бояд гуфт, ки сохтор ва ҳислатҳои амал кардани низоми судии Тоҷикистон дар ин давра, бо сиёсати умумии соҳаи ҳуқуқшиносии судӣ дар ҷумҳуриҳои шуравӣ муайян мешуд. Масалан, судҳо дар минтақаи шимолии Тоҷикистон бар асоси декретҳои шуравӣ дар бораи суд № 1, 2, 3 [159] ва дигар санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ ва анъанаҳои мавҷуда ташкил мешуданд, вале бо хусусиятҳои хоси амали худ фарқ мекарданд. Дар бораи ин хусусиятҳо, дар давоми таҳқиқот ба таври муфассал ва дақиқ маълумот дода шудаанд.

Дар Тоҷикистон ташаккул ва рушди низоми судӣ хусусиятҳои зиёде дошт, ки аввал дар ҷаҳорҷӯбаи Аморати Бухоро ва баъдтар дар ҷаҳорҷӯбаи ҚХШБ ва сипас, дар ҷаҳорҷӯбаи ҚМШС Тоҷикистон ва ҚШС ба вуҷуд омаданд. Аз ин рӯ, дар ин бахш мо бештар ба масъалаи рушд ва фаъолияти низоми ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистони Шӯравӣ муфассалтар нуқтаи назари хешро баён мекунем.

Бояд таъкид кард, ки муборизаи якҷояи қисмҳои Артиши Сурх ва мардуми Бухоро, ки бар зидди ҳокимияти амир шуруъ шуда буд,

бомуваффақият анҷом ёфт. Санаи 2-юми сентябри соли 1920 ҳокимият сукут кард ва дар харобаҳои Аморати Бухоро давлате бо усули идоракунии нав ташкил ёфт. Амир Саид Олимхон ба Бухорои Шарқӣ гурехт ва дар он ҷо қувваҳои аксулинқилобиро, ки ба ӯ содиқ буданд, ҷамъ овард. Дар Помир Ҳокимияти Шӯравӣ аллакай дар фасли баҳори соли 1919 таъсис ёфта буд. 6-уми октябри соли 1920 дар Бухоро конгресси аввали мардумии Бухоро даъват шуд, ки дар он тахминан ду ҳазор вакил ширкат варзиданд. 8 октябри 1920 ин конгресс қарори таърихи «Дар бораи эълони Аморати Бухоро ҳамчун Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро» қабул кард [155].

Аҳолии зиёди ҶХШБ-ро тоҷикон ташкил медоданд, ки дар Бухорои Шарқӣ мезистанд. Онҳо феврал ба сиёсатҳои барҳамдиҳии дастгоҳи қуҳна ҳамроҳ шуда, бо сохтори нав ба зиндагӣ шуруъ карданд. Аз соли 1921 дар Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро равандҳои аз байн бурдани муассисаҳои давлатии пешина ва таъсиси сохтори нави давлатӣ оғоз шуданд.

Аз ин сабаб ва бо дарназардошти шароити мураккаби Бухорои Шарқӣ, бо фармоиши махсуси КМИ умумибухорой (КМИ ҶХШБ) аз 22-юми январи соли 1922 барои идоракунии Бухорои Шарқӣ Комиссияи ҷавқулода (ЧДК) ташкил шуд, ки он аз раиси комиссия, муовини раис, котиби масъул ва 4 аъзои комиссия иборат буд. Барои беҳтар кардани самаранокии фаъолиятҳои идоравӣ ва судӣ, дар ЧДК шӯбаҳо ташкил карда шуданд: шӯрои иқтисодӣ, шӯбаи назорати давлатӣ, шӯбаи адлия (шӯрои қозиҳо), шӯбаи замин ва об, шӯбаи сохтмон, идораи нақлиёт, шӯбаи тарбия, шӯбаи муассисаҳои тиббӣ, шӯбаи таъмини амният, комиссияҳои ҷавқулодаи молиявӣ ва таъмини ҳуруқворӣ ва трибунали ҳарбӣ [108, с. 140].

Конгресси III Шӯрои умумибухорой бо сабаби хабарҳои ташвишоваре, ки аз вакилони қурултой меомад, Комиссияи ҷавқулодаи

назоратии Шӯрои Бухорои Шарқиро таъсис дод ва раиси он вазири адлия Юсуфзода таъин шуд, ки масъули таҳияи низоми судӣ буд.

4-уми июни соли 1922 дар чаласаи IV ҷавкулодаи КМИ Бухоро Низомнома «Дар бораи Комиссияи ҷавкулодаи диктаторӣ дар Бухорои Шарқӣ» тасдиқ шуд, ки мувофиқи он Комиссияи ҷавкулода ба таври густурдаи ҳуқуқи худ, дар маҳалли дахлдор ба амалиёти ҳарбӣ ва шаҳрвандӣ ва истифодаи ҳуқуқи судии баландтарин оғоз намуд. Комиссияи диктаторӣ, ки аз номи ҳокимияти олии Ҷумҳурии Бухоро - БухКМИ фаъолият мекард, ҳуқуқҳои истисноӣ дошт:

1) қабули декретҳо ва фармонҳо, ки амалҳои Конституцияи ҶХШБ ва дигар қонунҳоро, ки аз ҷониби КМИ Бухоро қабул мешуданд, бекор, мутаваққиф ё тағйир диҳад;

2) қабули фармонҳои ҷавкулода дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ;

3) гирифтани ҳар парванда аз ҳокимияти умумӣ ва интиқоли он барои мурофиа дар шӯъбаи воҳиди трибунали ҳарбӣ, ки махсус барои ин мақсад дар назди Комиссияи диктатории ҷаврӣ таъсис ёфта буд;

4) барканор кардани ҳар шахс аз вазифа, ҳатто интиҳобшудагон ва таъин кардани одамони нав ба ҷойи онҳо, инчунин барҳам додани ҳар як муассиса дар Бухори Шарқӣ;

5) дастгир кардан ва бадарға намудан аз минтақаи Бухорои Шарқӣ, новобаста аз вазифаи ишғолнамуда [203].

Дар давоми тақрибан ду сол, Комиссияи ҷавкулодаи диктаторӣ дар мубориза бо босмачигарӣ, барқарор кардани Ҳокимияти шуравӣ дар Бухори Шарқӣ ва ташкили низоми судӣ ва адлия қорҳои назаррасро анҷом дод. Муҳофизат дар мубориза бо босмачигарӣ ба онҳо имкон дод, ки низоми ҳокимият ва идоракуниро бо принципҳои демократии шуравӣ ба роҳ монанд. Бо ин мақсад, санаи 7-уми июни соли 1924 Комиссияи ҷавкулодаи диктаторӣ барҳам дода шуд. Аз ин ҷиҳат, дар Бухорои Шарқӣ заминаҳои сохтмони сохторҳои марказӣ ва маҳаллӣ гузошта шуданд, ки фаъолияти онҳо бо Қонуни асосии ҶХШБ-и дар Конгресси 2-

юми намояндагони мардум аз 23-юми сентябри соли 1921 қабулгардида, танзим мегардид. Ба ҷойи Комиссияи ғавқулода диктаторӣ, КМИ Шӯрои машваратии Бухори Шарқӣ [203] ташкил ёфт, ки аз шуъбаҳои мазкур иборат буд: шуъбаи ташкилӣ-идорӣ, коммуналӣ, тарбиявӣ, замин, молия, шурои қозиҳо.

Салоҳияти сохторҳои судӣ, аз ҷумла дар қаламрави Тоҷикистон, дар «Асосҳои сохти судии Иттиҳоди Шӯравии Сотсиалистӣ ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ», ки 29-уми октябри соли 1924 бо қарори Иҷлосияи IX КМИ ИҶШС созиш шуда буд, муайян гардид.

Дар ин ҷо бояд ба як амали ҳуқуқӣ аз ҷиҳати илмӣ ишора карда шавад, ки аз ҷониби КИМ ва КХШ содир гардида, нақши муҳимме дар таҳкими қонун ва таъмин кардани ғавқолияти ҳуқуқӣ дорад, ки танҳо дар асоси қонун ташкил ёфта, дар баҳши ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон ва дигар минтақаҳо ғавқолият дошт. Мо ба қарори КИМ ва КХШ аз 16-уми ноябри соли 1922 «Дар бораи тартиби боздошти прокурорҳо, ёрдамчиёни онҳо, раисон ва аъзои трибуналҳои инқилобӣ ва Шӯроҳои суди мардумӣ, судяҳо ва муҳаққиқон» ишора мекунем, ки дар он ҷун муқаррарот омадааст, ки ҳеҷ як мақомоти давлатӣ наметавонанд прокурорҳо, ёрдамчиёни онҳо, раисон ва аъзои трибуналҳои инқилобӣ, судяҳои мардумӣ ва муфаттишонро боздошт намоянд, магар бо иҷозати пешакӣ ва дар ҳолатҳои истисноӣ - бо шартӣ хабар додан ба прокурори ҷумҳурӣ, дар ҳолати боздошти прокурорҳо, раисони трибуналҳои инқилобӣ ва шӯроҳои суди мардумӣ; прокурори вилоятӣ - дар ҳолати боздошти ёрдамчиёни прокурор, аъзои трибунали инқилобӣ ва шӯрои судяҳои мардумӣ, судяҳо ва муфаттишон.

Аз тавзеҳи ҷунин андеша маъзарат меҳохем, ки талаботи қарори КИМ ва КХШ ҶФШС Русия баъд аз якчанд вақт бо гузашти солҳо рӯз аз рӯз боманфиат гардид. Мақомоти идоракунии сиёсии давлатӣ ва баъдтар КХКД эҳсос мекарданд, ки барои боздошт кардани мавзъдорони мавриди ишора дар қарор, аз ҷумла судяҳо ва муфаттишон зарур аст.

Агар ин сохторҳо онҳоро боздошт мекарданд, ин корро бе мушкилот анҷом медоданд. Онҳо на танҳо иҷозатро намегиранд, балки ҳатто суди марбутаро огоҳ намекарданд. Агар иҷозат пурсида мешуд, он ба таври автоматӣ дода мешуд. Ба таври истисно танҳо қоидахоро тасдиқ мекарданд.

Низомнома «Дар бораи мақомоти судии ҶХШБ», ки 5-уми январи соли 1924 бо қарор Кумитаи иҷроияи марказии умумибухорой қабул гардид, тамоми ихтиёриёни сохторҳои адлияи ҶХШБ, асосҳои ҳукуки муносибатҳоро байни сохторҳои адлия, сохторҳои судӣ, прокуратура ва муҳаққиқонро муайян кард [203].

Дар ин замина Прокурори ҷумҳурӣ ёрдамчӣ ва прокурори Суди Олии ҷумҳуриро дошт. Ҳамаи прокурорҳои ноҳияҳо дар назди судҳои маҳаллии худ фаъолият мекарданд. Мувофиқи низомномаи мазкур, назорати Суди Олӣ дар назди ҳамаи сохторҳои судии ҷумҳурӣ тавассути нозирӣ мардумӣ гузаронда мешуд; прокурори ҷумҳурӣ ҳукуқи боздошти ҳар гуна ҳукм, қарор ё таъинро дошта, то ба муҳокимаи Суди Олии суди болоӣ фармоиш намояд. Дар бораи ҳукм ва қарорҳои Суди Олии ҷумҳурӣ, нозирӣ мардумӣ ё прокурори ҷумҳурӣ ҳукуқи пешниҳод кардани эътироз ба КМИ умумибухорой доштанд.

Барои муборизаи муваффақтар бо босмачиён ва хомӯш кардани муқовиматҳои нерӯҳои реаксионӣ, моҳи октябри соли 1924 суди маҳаллии Бухорои Шарқӣ (ҳоло Тоҷикистон) дар ҳайати 13 нафар ва прокуратураи Бухорои Шарқӣ дар ҳайати 4 нафар таъсис ёфт [207].

Сохтори болоии судии ҶХШБ то тақсимооти миллӣ ва давлатӣ дар Ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ҳифз гардид. Он бешубҳа дар таҳкими қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ дар кишвар нақши мусбиро иҷро кард.

Пас аз он, санаи 7-уми декабри соли 1924 Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон гузориши раиси Кумитаи инқилобии ҷумҳурӣ А. Дадобоевро «Дар бораи сохтори дастгоҳи Ҷумҳурии Мухтории Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» баррасӣ кард ва қарор қабул намуд, ки

аввалан бояд Комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатӣ бо судҳои мардумӣ ва мақомоти прокуратура дар маҳалҳо таъкил карда шаванд [204], 14-уми феввали соли 1925 қарор «Дар бораи таъсиси Комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатӣ ҶМШС Тоҷикистон» қабул шуд ва мақомоти он дар шаҳрҳои Душанбе, Кӯлоб, Ғарм, Қўрғонтеппа, Ўротеппа, Панҷакент[205] ба қор оғоз карданд. 18-уми феввали соли 1925 раиси КХА Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон Сайфутдинов Т. таъин шуд, ки дар як вақт прокурори ҷумҳурий низ буд.

23-юми марти соли 1925 Президиуми КМИ Шӯроҳои Ўзбекистони ИҶШС қарор «Дар бораи тасдиқи шӯбаи Суди Олии Ўзбекистони ИҶШС дар Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» [209] -ро қабул ва муқаррароти онро тасдиқ намуд [172]. Бо ин қарор мансаби прокурори шӯбаи Тоҷикистони Суди Олии ҶШС Ўзбекистон тасдиқ гардид.

Таъкили шӯбаи Суди Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон дар Тоҷикистон ба хусусиятҳои миллӣ ва зиндагии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, дурии он аз маркази сийёсӣ - Тошқанд, мушкилоти иртибот бо он ва ниҳоят, хусусияти худӣ мустақилии Шӯравии миллӣ вобаста буд. Шӯбаи Суди Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон дар Тоҷикистон аз Президиум ва ду мушовара - кассатсионӣ ва судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ иборат буд. Дар шӯбаи Суди Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон дар Тоҷикистон мушовараҳои кассатсионӣ ва судии граҷданӣ таъкил нагардида буданд, зеро судҳо дар маҳалҳо парвандаҳои граҷданиро қабул намекарданд ва онҳоро ба судҳои қозигӣ ирсол менамуданд [178]. Санаи 9-уми сентябри соли 1925 Қумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон, пас аз шунидани ҳисоботи шӯбаи Суди Олии ҶШС Ўзбекистон дар Тоҷикистон, қарор қабул намуд, ки дар он ҷунин нишондодҳо оварда шуданд:

1. Таваҷҷуҳи зарурӣ намудан ба норасоии идоракунии қонунҳои инқилобӣ аз ҷониби Суд;
2. Таваҷҷуҳ намудан ба норасоии ҷиддӣ дар сиёсати ҷазо ба тарафдорони босмачигарӣ ва назорат дар кори иҷлосия дар маҳалҳо;
3. Таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудан барои ҳамкорӣ бо Комиссариати халқии адлия;
4. Таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудан ба фаъолияти дастгоҳи тафтишотӣ ва фаъл гардонидани кори он;
5. Таҳкими кори огоҳонӣ ва тарбиявӣ;
6. Таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудан ба тақвияти фаъолияти дастгоҳи Судӣ;
7. Фармоиш додан ба прокурори давлатии ҶМШС Тоҷикистон барои андешидани тадбирҳо дар таҳкими назорати прокурорӣ дар раванди судӣ.

Дар ҷаласаи мазкур мансаби прокурори шуъбаи Тоҷикистони Суди Олии ҶШС Ёзбекистон таъсис ёфт. Раиси шуъбаи Суди Олии ҶШС Ёзбекистон дар Тоҷикистон Юлдашев А. таъин шуд, ки пештар прокурори минтақаи шарқии Бухоро буд.

Аз ҳисоботи КХАТ (Комиссариати халқии адлияи Тоҷикистон) аз 26-уми феввали соли 1926, №639 маълум мегардад, ки дар соли 1925 низоми судии ҷумҳурӣ танҳо дар ҷаласаҳои судӣ, ки ба таври сайёр баргузор гардида буданд, 509 парвандаҳои ҷиноятиро баррасӣ намуданд, ки 117 нафар ба қатл маҳкум шуданд ва 59 нафар ба озодӣ баромаданд, боқимондагон ба ҷазоҳои гуногун маҳкум гардидаанд [199].

Барои мисол, таҳлил бояд кард, ки танҳо суди ноҳиявии Ҳисор дар соли 1925 бо иштироки прокурор 209 парвандаи ҷиноятиро баррасӣ намуд, ки бар зидди аъзои гурӯҳҳои босмачиён ташкил шуда буданд, аз ин 123 парванда дар ҷаласаҳои суди сайёр баррасӣ гардидаанд.

Кумитаи инқилобии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба фаъолияти сохторҳои суд ва прокуратура таваҷҷуҳи

махсус зоҳир менамуд ва бештар ҳисоботҳои онҳоро дар ҷаласаҳои худ шунида, ба камбудихо ва хатоҳо ишора мекард.

Судҳои Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, дар давраи аз 15-уми марти соли 1925 то 1-уми январи соли 1926 1520 парвандаро баррасӣ карданд, ки аз онҳо 918 парвандаи ҷиноятӣ, 490 парвандаи маданӣ ва 122 парвандаи кассатсионӣ буданд. Аз 1-уми январ то 1-уми майи соли 1926 705 парванда, ки аз онҳо 544 парвандаи ҷиноятӣ, 49 парвандаи маданӣ ва 112 парвандаи кассатсионӣ буданд, мавриди баррасӣ қарор дода шуданд.

Диктати заруриро ҷавобгарии ҷиноятии вазнине, ки барои мубориза бо босмачигарӣ муайян гардида буданд, ҷалб менамояд. Дар соли 1926 танҳо дар асоси парвандаҳое, ки аз тарафи шӯбаи тоҷикии Маҷлиси Олии ҶШС Ўзбекистон баррасӣ шуданд, аз 103 нафар ба 52 нафар ҳукми қатл бароварда шуд.

Бояд қайд кард, ки камбудихо дар фаъолияти дастгоҳи прокурорӣ ва таҳқиқотии ҶМШС Тоҷикистон, ҳамеша дар доираи назорати сохторҳои олии ҳизбӣ ва давлатӣ, ҳам дар ҶШС Ўзбекистон ва ҳам дар ҶМШС Тоҷикистон қарор доштанд. Ин камбудихо дар қарорҳои зиёд, ки аз ҷониби онҳо пас аз таҳлили вазъи қонунӣ ва мубориза бо ҷинояткорӣ гирифта шуда буданд, нишон дода мешуданд. Масалан, 10-уми августи соли 1926 ШКХ (Шӯрои Комиссарони Халқӣ)-и ҶШС Ўзбекистон, гузоришро аз ҷониби вазири адлияи ҷумҳурии мазкур шунида, бо мақсади тақвияти қонунӣ тавассути ҷалби оммаи коргарон дар фаъолияти адлия ва таъмини риояи қонун дар фаъолияти комиссарони мардумӣ ва шуроҳои маҳаллӣ, ки онро пешбинӣ мекард, қарор қабул намуд [168]. Қарор пешниҳод мекард, ки дар мувофиқат бо «Қоидаҳои анҷомдиҳии суди ҶШС Ўзбекистон», ки 29-уми сентябри соли 1926 дар 5-умин иҷлосияи махфии КМИ (Кумитаи марказии иҷроия)-и ҶШС Ўзбекистон тасдиқ шуда буд, қарорҳои шуроҳои иҷроия, ки ба қонунҳои амалкунанда муҳолифанд, шикоят карда шавад, бо амалияи маъмурӣ ва

бюрократӣ, тақозо намудани амалҳои хатарноки ҷамъиятӣ ҷазо дода шавад, намегузорад, ки шуроҳои маҳаллӣ ва ноҳиявӣ ба фаъолияти прокурор ва суди прокуратура даҳолат кунанд.

Аз ҷониби КМИ ҶШС Ёзбекистон 7-уми марти соли 1927 оид ба таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои замон, ҷиҳати муҳофизат кардани манфиатҳои онҳо қарор қабул карда шуда, ин вазифа ба салоҳияти суд ва прокуратура гузошта шуд.

Барои анҷом додани чунин қарорҳои муҳофизатӣ, прокурорҳое, ки дар қор қардан бо замон дар чунин парвандаҳо аҳаммият медиҳанд, вазифадор карда шуданд.

Дар робита бо вазъи мушкӣ, ки дар мубориза бо душманони инқилоб ба вуҷуд омада буд, аввалин маҷлиси муассисони Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон «Дар бораи озод кардани замон», «Дар бораи миллиқунонии замин, об, манбаъҳои минералӣ, ҷангалҳо» [167], «Дар бораи ворид кардани қонуни хизмати ҳатмии ҳамаи шаҳрвандони ҶМШС Тоҷикистон дар АСКД» ва «Дар бораи таъмини таҳсилоти умумии ройгон барои қорқарон» изҳорот қабул намуд.

Ҳамчунин, қонун қабул карда шуд, ки мувофиқи он, то қабул шудани Конститутсия дар ҷумҳурий, салоҳияти ҳамаи мақомоти қудратии давлат ба ихтиёри КИМ ҶМШС Тоҷикистон дода шуд.

Ғайр аз ин, КИМ ҶШС Ёзбекистон бо қарор аз 27-уми октябри соли 1928 «Дар бораи тартиби роҳбарӣ дар сохторҳои судии ҶШС Ёзбекистон» ба сохтори КХА (Комиссариати халқии адлия) ҷумҳурий тағйироти бузурге ворид қард. Хусусан, дар қарор таъкид мешуд, ки бо эътибор ба зарурати таъсиси ягонагии таҷрибаи судӣ ва идорақунӣ, КХА ҶШС Ёзбекистон бояд ба таври қомил аз нав ташкил карда шавад, то ки роҳбарӣ дар бораи мақомоти прокуратура ва сохторҳои судӣ таъмин қардад [182].

Барои муттаҳид кардани самтҳои муайяни роҳбарӣ дар сохторҳои прокуратура ва суд дар КХА ҶШС Ёзбекистон мансабҳои ду муовин

таъсис ёфтанд: яке раёсати низоми прокуратура (прокурори ҷумҳурӣ), дигаре назорати судҳо (ҳамон раиси Маҷлиси Олии ҶШС Ёзбекистон).

Бояд таъкид кард, ки дар давраи таҳқиқу омӯзиш то соли 1928 дар Тоҷикистон судҳои қозигӣ амал мекарданд ва мутобиқи қарорҳои КИМ ва ШКХ ҶШС Тоҷикистон аз 30-юми июли 1928, №36 «Дар бораи бекор кардани муассисаи суди қозигӣ дар ҶМШСТ» судҳои мазкур бекор шуданд. Дар ин қарор таъкид шуд, ки бо эътибор ба, воқеан, қатъ шудани мурочиатҳои мардум ба судҳои қозигӣ, Комитети иҷроия ва Шӯрои Комиссарҳои мардумии ҶМШСТ тасмим гирифтанд [171]:

1. Институти судҳои қозигӣ дар ҶМШС Тоҷикистон бекор карда шавад.

2. Муқаррароти судҳои қозигӣ, ки бо қарорҳои Кумитаи инқилобии ҶМШСТ аз 17-уми июни соли 1925, таҳти №15 ва аз 2-юми августи соли 1926, таҳти №36 амал мекард, бекор карда шавад.

3. Ҳамаи парвандаҳо, ки дар судҳои қозигӣ бекор мешаванд, ба суди олии ҶМШСТ интиқол дода шаванд.

4. Иҷрои қарор дар бораи бекор кардани судҳои қозигӣ ва интиқоли парвандаҳо ба суди олии ҶМШСТ бо салоҳияти КХА ҶМШСТ муқаррар карда шавад.

Масъалаи ҷолиб дар рушд ва фаъолияти низоми судии Тоҷикистон, судҳои ҳамкорӣ, судҳои ҷамоатҳо ва судҳои ҳакамӣ мебошад, ки дар ин давра барои Тоҷикистон аҳаммияти хосае доштанд. Сараввал, судҳои ҳамкорӣ, ки бо фармони Комиссарҳои шуравии мардумӣ, ки 14-уми ноябри соли 1919 ташкил шуданд, дар тақвияти интизоми меҳнат ва ҳал кардани баҳсҳои меҳнатӣ нақши муҳимро бозиданд.

31-уми март соли 1920 КИМ Туркистон «Тартиби судҳои таҳқиқи интизомии коргарон» [201; 202] -ро тасдиқ кард. Дар асоси ин тартиб, фармон аз 14-уми ноябри соли 1919 ба амал оварда шуда буд. Дар он гуфта мешуд, ки судҳои таҳқиқи интизомии коргарон дар ҳоле ташкил карда мешаванд, ки бо сабаби вазъи сангини таъминот, ҳарбӣ ва муҳити

сӯзишворӣ дар Ҷумҳурии Шӯравии Туркистон ва инчунин, бо мақсади баланд бардоштани интизоми меҳнат ва истеҳсолот, агар то ҳадди ақал ва истифодаи оқилонаи нерӯҳои истеҳсолӣ дар ҷумҳурӣ мавҷуд бошанд.

Ин судҳо дар марҳалаи муайяни рушди иқтисоди Тоҷикистон дар баланд бардоштани даромад ва рушди иқтисодии маҳалҳо ва корхонаҳо нақши муҳим доштанд. Идоракунии мукаммали ин низом, ки ҳадафи асосии он паст кардани сатҳи ҷинояткорӣ ва муҳофизат кардани ҳуқуқҳои меҳнаткашон буд, мақсади ҷорӣ намудани меъёрҳои қонунӣ дар ҳар ду замина - ҳуқуқи коргарон ва танзим кардани муносибатҳо миёни корфармо ва кормандонро таъмин менамуд.

Дар ҳамин давра таҳкими мақомоти амниятӣ, кам кардани хусусиятҳои манфии замони пешин, таваҷҷуҳ ба амалиёти ҳокимият ва ҳуқуқи мустақил дар Тоҷикистон таъсир гузошт.

Ҳамчунин, дар моҳи майи соли 1928 дар Тоҷикистон як силсила ташаббусҳо барои рушди қонун ва меъёрҳои нав дар ҷорӣ намудани ғайриқонунӣ дар соҳаи ҳуқуқ низ ба амал омаданд.

Судҳои рафӣқона парвандаҳои ҳуқуқвайронкуниҳои кормандонро дар корхонаҳо ва муассисаҳо бо қоидаҳои умумии таъриф, қоидаҳои дохилии интизоми қорӣ ва қарорҳои ҳукумат оид ба интизоми меҳнат мавриди баррасӣ қарор медоданд. Судҳо дар назди шӯъбаҳои маҳаллии иттифоқҳои касаба дар вилоятҳо, ноҳияҳо ва шаҳракҳо ташкил мешуданд. Дар ҳаёти онҳо намоёндагони идораи маҳаллӣ ё марказии корхона, раёсати иттифоқҳои касаба ва маҷлиси умумии аъзои иттифоқи коргарон, ки корхонаи он таҳқиқ мешуд, шомил буданд. Дар корхонаҳо ва муассисаҳо, ки теъдоди коргарон на камтар аз 500 нафар буд, муҳокимаи суди рафӣқона дар корхона, фабрика ё муассиса, ба таври оммавӣ ва дар вақти ҷаласаи ғайриқорӣ баргузор мешуд. Суд аз байни аъзои худ намоёнда ва котибро интихоб мекард.

Суди интизомии рафӣқона тадбирҳои гуногунро, аз ҷумла, тавассути эълони ҳушдор то ишғоли қорҳои вазнини ҷамъиятӣ истифода

мебурд ва дар ҳолатҳои хусусан вазнин, гунаҳкор ба лагери концентратсионӣ фиристода мешуд. Ин тадбирҳо ба шароити шадиди ҷанг ва вазнинии замон мансуб буданд.

Барои ҷалби коргарон ба суд, тартиби муҳокима ва ҷаримаҳо бо роҳи таҳияи дастурҳое муайян мешуд, ки аз тарафи Комиссариати меҳнат ва шурои вилоятии иттифокҳои касаба ва дар ҳамкорӣ бо Комиссариати адлия таҳия мешуд.

Комиссариати меҳнати ҶМШСТ тибқи қарорҳои КХМ (комиссариати халқии меҳнат) ҶФШСР аз 5-уми апрели соли 1922 қарор дод, ки комиссияҳои баҳсӣ ва баҳсҳои шахсӣ дар ҳамаи корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусӣ таъсис ёбанд.

Ҳамчунин, бо мақсади сулҳ ва мусоидат дар ҳалли муноқишаҳо, дар асоси қарорҳои ШКХ ҶМШСТ, судҳои муросо ва комиссарии додгоҳӣ дар асоси қонунҳои нави ҶФШСР таъсис ёфтанд, ки барои ҳал кардани баҳсҳои меҳнатӣ ва шартҳои корӣ байни коргарон ва корфармоён амал мекарданд.

Барои рушди қонунгузорӣ оид ба баҳсҳои меҳнатӣ, дар боби 16 Кодекси ҶФШСР «Дар бораи меҳнат», ки аз соли 1922 муқаррар шудааст, ҳамаи баҳсҳо, ки вобаста ба истифодаи меҳнати кироядоранд, бояд тавассути комиссияҳои баҳс, судҳои муросо ва судҳои ҳакамӣ ҳал карда шаванд, ё ки дар судҳои халқӣ, ки инчунин парвандаҳои ҷиноятӣ бо вайроншавии қонунҳои меҳнатӣ рабтдоранд, мавриди муҳокима қарор хоҳанд гирифт.

Барои иҷрои қарорҳои КИМ Туркистон ва бо мақсади мубориза бо вайроншавии қонунҳои меҳнатӣ, ҶМШС Тоҷикистон «Қоидаҳои ташкилӣ ва ҷаъолияти иҷлосияҳои меҳнатии судҳои халқӣ»-ро таҳия намуд [202].

Дар сурати вайронкунии қонун, судҳо гунаҳкоронро ба корҳои маҷбурӣ, ҷаримаи то 100 рубли тиллоӣ ё маҳрумият аз озодӣ ҷазо медоданд [180].

Парвандаҳои ҷиноятӣ ва муҳимтарини онҳо дар иҷлосияҳои махсуси судҳои халқӣ, ки ҳамчун муҳокимаҳои намунавӣ амал мекарданд, таҳқиқ мешуданд. Намояндагони сохторҳои иттифокҳои касаба ҳамчун айбдоркунандагон ғаёлият мекарданд.

Ҳифзи ҳуқуқи меҳнати коргарон ва хизматчиён баъд аз таъсиси ҶМШС Тоҷикистон мавқеи муҳимро пайдо намуд. Албатта, на ҳама вақт кори мақомот арзёбии дурусти ҳакамии мусолиҳавӣ дар вақти аввал баланд буд ва дар давраи аввал, шумораи парвандаҳо оид ба қонунҳои меҳнатӣ зиёд набуд, назорат дар бораи қарорҳои комиссияҳои баҳсҳои муҳолифати нархҳо, камераҳои мусолиҳавӣ ва ҳакамии суди таҳқиқи парвандаҳо заиф буд [131, с. 41-53].

Дар солҳои 1927-1928 шумораи баҳсҳои меҳнатӣ афзоиш ёфт ва сабаби ин, на зиёд шудани қонунвайронкуниҳо, балки таваҷҷуҳи бештар ба ҳимояи манфиатҳои коргарон буд. Аз ҳисоботи КХА ҶМШСТ дар бораи ғаёлияти муддати зикршуда бароварда мешавад, ки аз 4401 парвандаи шаҳрвандӣ, ки ҷазо дода шуда буд, 777 парвандаҳо ба баҳсҳои меҳнатӣ дахл доштанд, ки асосан дар бораи музди меҳнат буданд. Далели таваҷҷуҳ ба ин масъалаҳо қарори КХА ҶМШСТ аз 29-уми июли соли 1928 дар бораи «Кори КХА» буд, ки дар он таъин кардани муҳлати кутоҳшавии муҳокимаи парвандаҳо, ки аз муносибатҳои меҳнатӣ бармеоянд, алалҳусус, дар бораи барқарор кардани мансаб ва ҳаққи музди меҳнат барои кори иловагӣ зикр шудааст. Бо ҳамин қарор, ҳамчунин пешниҳод карда шуд, ки масъалаи содасозии раванди баҳсҳои меҳнатӣ, аз ҷумла маҳдуд кардани ҳуқуқи ташкилотҳо ба муроҷиат дар суди кассатсионӣ муҳокима кардан мавриди баррасӣ қарор гирад.

Дар баробари ин, дар охири соли 1925 қарорҳои мушаххас дар бораи камераҳои мусолиҳавӣ ва ҳакамии суд барои ҳал кардани баҳсҳои меҳнатӣ, ки дар он ҷо иттифокҳои касаба дар ҷониби коргар баромад, мекунад тасдиқ карда шуданд. Агар муҳолифати байни тарафҳо дар комиссияи мусолиҳавӣ натиҷа надихад, баҳс ба суди ҳакамӣ ирсол

мегардад, ки дар он раёсати чаласаро бо мувофикаи тарафҳо интиҳоб мекунанд ва агар мувофиқа нашавад, раиси ҳакам (довари олӣ) низ аз ҷониби КХМ таъин карда мешавад. Тибқи роҳнамоии дигар, ки дар КХА ба таври даврашакл пешниҳод шуда буд, назоратчии меҳнат доир ба парвандаҳои меҳнатӣ дар назорати иҷрои корҳои қонунгузорӣ ҳузур дошта, метавонад шахси айбдорро дастгирӣ кунад, ҳуҷҷатҳо ҷамъоварӣ кунад, ба суди кассатсионӣ пешниҳод кунад ва ғайра.

Дар ҳамин давра, судҳои халқӣ оид ба парвандаҳои меҳнатӣ таъсис ёфтанд, ки дар онҳо ҳамаи қонунвайронкуниҳо дар Кодекси ҶФШСР «Дар бораи меҳнат», ки онҳо ба самти ҷиноятӣ пайвандӣ доштанд, муҳокима мешуданд. Таъсиси судҳои рафиқона дар охири давраи зикркарда, ки масъалаҳои пардохти маош, интизоми меҳнат ва ғайраро муҳокима мекард, аҳаммияти калон дошт.

Комиссариати халқии меҳнати ҶМШСТ дар ҳамкорӣ бо Комиссариати халқии адлия чандин маротиба роҳнамоии хаттӣ дод, ки ба беҳтар кардани корҳои иҷлосияҳои меҳнатӣ равона карда шуда буд [165].

Дар мувофиқаи иҷлосияҳои махсуси меҳнатӣ, дар судҳои халқӣ ҳал кардани парвандаҳое, ки бо қонунвайронкуниҳои Кодекси ҶФШСР «Дар бораи меҳнат» алоқаманд буданд, шомил буд. Иҷлосияи меҳнатӣ аз судя, як намоянда аз иттифоқҳои касаба ва намоянда аз Шӯрои маҳаллии иқтисодиёти мардумӣ иборат буд.

Дар қарорҳои маҷлиси пурраи Суди Олии ҶШС Ўзбекистон аз 30-юми августи соли 1927 ба судҳо оид ба барқарор кардани мансаб дар тартиби судӣ, ки ба шахсоне, ки ғайриқонунӣ аз хизмат рафтаанд ва масъулият барои мансабдорони гунаҳкор доштанд, тавзеҳот дода шуд.

Пас аз қарори КИМ ва Шӯрои Комиссариати Халқии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон аз 29-уми декабри соли 1929 дар корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъиятии аз 100 нафар коргарон ва хизматчиён камтар дошта, бо тавсияҳо судҳои рафиқона таъсис

ёфтанд [171]. Онҳо бахсҳои марбут ба қонунвайронкунии интизоми меҳнатӣ, беаҳамиятӣ ба амволи ҷамъиятӣ (машинаҳо, асбобҳо, таҷҳизот) ва истехсоли маҳсулоти бесифатро муҳокима мекарданд. Таъкид карда шудааст, ки дар ин давра ба танзими қонунгузорӣ масъаласе, ки бо муҳокимаи бахсҳои меҳнатӣ марбут буданд, таваҷҷуҳ пурзӯр карда шавад.

Дар моддаи 169 Кодекси ҚШС Ўзбекистон «Дар бораи меҳнат» зикр шудааст, ки ҳар гуна вайронкунии Кодекси қонунҳои меҳнат ва ҳамаи дигар қонунҳои меҳнатӣ, инчунин, созишномаҳои коллективӣ, ки дар ҳолати ҷиноятӣ пайғирӣ мешаванд, бояд дар судҳои халқӣ ва суд ба баррасӣ гузошта шаванд. Ҳамзамон, ҳамаи бахсҳои инфиродӣ ва гурӯҳии байни корфармо ва коргарон, хизматчиён, агар дар камераҳои мусолиҳавӣ интиқол наёбад, бояд муҳокима шаванд.

Диққати бештар ба баррасии тартиби мусолиҳавии бахсҳои меҳнатӣ дода шуд. Бо қарори КИМ ва ШКХ ИҚШС аз 29-уми августи соли 1928, қоидаҳои нав дар бораи «Мусолиҳаҳои ҳакамӣ ва муҳокимаронӣ барои бахсҳои меҳнатӣ» тасдиқ карда шуд.

Сохтори асосии раванди мусолиҳавии бахсҳои меҳнатӣ дар корхонаҳоро комиссияҳои баҳс ва бахсҳои ихтилофи нархҳо ҳаллу фасл мекарданд, ки мувофиқи ин қоидаҳо ва тартиботи комиссияҳои баҳсии муҳолифати нархҳо, ки аз ҷониби Комиссариати халқии меҳнати ИҚШС аз 12-уми декабри соли 1928 тасдиқ шуда буданд, амал мекарданд [158].

Комиссияҳои баҳс ва бахсҳои муҳолифати нархҳо бо принципҳои баробарӣ ташкил ёфта, аз намояндагони маъмурият ва кумитаи фабрикаю заводҳо ё кумитаи маҳаллии иттифоқҳои касаба иборат буданд. Ба таври мушаххас, тибқи моддаи 9 Низомномаи комиссияҳои муҳолифати нархҳо, вазифаҳои онҳо ба муқаррар ва тағйири шароити меҳнат, тасдиқ ва тағйири тақсимои кор ва мансабҳо дар гурӯҳҳои тарифӣ, тасдиқӣ ва тағйири меъёрҳои иҷро ва андозаи ҳадди маош,

низомии тарзи иҷро кардани усулҳои тағйир додани маош, муқаррар кардани меъёрҳои камбудии истеҳсолот ва ғайра дахл доштанд. Барои яқинд баҳсҳои меҳнатӣ комиссияҳои муҳолифати наرخҳо муассисаҳои ибтидоӣ мавҷуд буданд, то ки парванда ба комиссияи болоӣ нарасад ва наметавонистанд барои ҳал кардани баҳс ба мақомоти судӣ муроҷиат кунанд.

Камераҳои мусолиҳавӣ дар ҳар як маврид дар асоси созишномаи махсуси иттифоқҳои касабави мувофиқ ба корфармоён барои ҳал кардани баҳсҳои меҳнатӣ ташкил мешуданд. Дар Ўзбекистон камераҳои мусолиҳавӣ дар назди Комиссариатҳои халқии меҳнати ҶШС Ўзбекистон ва мақомоти маҳаллии он ташкил мешуданд.

Камераҳои мусолиҳавӣ, ки аз раис (аз ҷониби мақомоти Комиссариатҳои халқии меҳнат таъин мешуд) ва як намоён аз иттифоқҳои касабави мувофиқ ва як намоён аз корфармо иборат буданд, баҳсҳои меҳнатиро, ки бо муқаррар кардан, тағйир додан, илова ё шарҳ додан ва бастанӣ созишномаҳои коллективӣ ва ҳамчунин дигар баҳсҳои меҳнатиро, ки дар ҷаласаи комиссияи муҳолифати наرخҳо ҳал намешуданд, баррасӣ мекарданд. Дар камераи мусолиҳавӣ ҳама намуди баҳсҳо танҳо бар асоси созиш байни намоёндаи иттифоқҳои касабави мувофиқ ва намоёндаи корфармо ҳал карда мешуданд; вазифаи раис, бе доштани овози муайян, аз кӯмак расонидан ва расидан ба ҳадафи созиш иборат буд.

Ҳақамии суд низ дар ҳар як маврид бар асоси созиш байни иттифоқҳои касоба ва корфармо барои ҳал кардани баҳсҳои меҳнатӣ ташкил мешуд. Ҳамаи судҳо дар назди Комиссариатҳои халқии меҳнат таъсис ёфта, бо дархости яке аз тарафҳо ташкил мешуданд. Тартиби ҳақамии суд аз намоёндагони иттифоқҳои касоба корфармо ва довари оӣ, ки бар асоси созиш байни тарафҳо интихоб мешуд ё аз ҷониби Комиссариатҳои халқии меҳнат таъин мешуд, иборат буд.

Ҳамзамон, камераҳои мусолиҳавӣ, ҳакамии судҳо масъалаҳоеро, ки ба бастан, тағйир додан, илова ё шарҳ додани созишномаҳои коллективӣ марбут буданд, муҳокима мекарданд. Онҳо, инчунин баҳсҳои дигарро, ки дар комиссияи муҳолифати нархҳо ҳал намешуданд, баррасӣ мекарданд. Дар ҷаласаи ҳакамии суд қарорҳо дар асоси созиш миёни тарафҳо қабул мешуданд ва агар созиш ба даст наояд, пас, раис-ҳакамии олий қарор мекард, ки иҷрои қарори қабулнамудаи ӯ хатмӣ буд.

Махсусан, бояд таъкид кард, ки дар қори камераҳои мусолиҳавӣ ва ҳакамии суд як алоқамандии зич вучуд дошт. Одатан, агар миёни тарафҳо дар ҷаласаи камераи мусолиҳавӣ созиш намешуд, масъала барои баррасии ниҳонии он ба ҳакамии суд интиқол дода мешуд.

Ҳакамии судҳо, ба таври қатъӣ талаботи қонунгузории меҳнатро иҷро карда, манфиатҳои коргаронро, ки агар ғайриқонунӣ аз кор рафта бошанд, ғимоя мекарданд, Бисёр вақт қарорҳоро барои ҷалби ғунаҳгорон то масъулияти ҷиноятӣ мебардоштанд.

ШКХ ҶМШСТ 29 июли соли 1928, №16 қарор «Дар бораи интизоми меҳнат дар муассисаҳо ва корхонаҳои давлатӣ ва ҳамчунин дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ»-ро қабул мекунад.

Пас аз ин қарор, ШКХ Иттиҳоди ИҶШС аз 6 апрели соли 1929 «Дар бораи тадбирҳо барои тақвият додани интизоми меҳнат дар корхонаҳои давлатӣ» [168], КИМ ва ШКХ Тоҷикистон аз 23 ноябри соли 1930 қарореро қабул мекунанд, ки онро қарори ШКХ Иттиҳоди ИҶШС-ро ба ташкилотҳои ҳамкорӣ ва муассисаҳои ҷамъиятӣ густариш медиҳад [171].

Дар бораи вазъи ҳуқуқии мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон, аввалин ҳуҷҷате, ки прокуратура дар Туркманистон як ҷузъи прокуратураи Русияи императорӣ [125, с. 67-77] буд, зеро Туркманистон ба он дохил мешуд ва минтақаҳои шимолии Тоҷикистон ҳам ба Туркманистон шомил буданд. Фарқият аз барҳам додани дастгоҳи ҷазои Русия дар Туркманистон ин буд, ки дар он ҷо, махсусан, прокуратураи Русия бо баъзе сабабҳо боқӣ мемонд ва пас аз

инқилоб ҳам чанд муддат амал кард. Вай танҳо дар аввали соли 1919 [156] барҳам хӯрд ва дар баъзе минтақаҳо, минтақаи шимолии Тоҷикистон то соли 1920 таъсири худро нигоҳ дошт.

Масалан, 16-уми ноябри соли 1918 КИМ Туркменистон эълонияи ислоҳоти амиқи низоми судиро қабул кард, ки дар он ба ҳамаи прокуророни палатаҳои судӣ ва прокуророни минтақавӣ пешниҳод шуд, ки бе қатъ кардани фаъолияти худ, феврал ба ислоҳот шуруъ кунанд. Ба тартиб додани ҳамаи намуди парвандаҳо, то 1-уми январи соли 1919 бо истехсолот ба охир расида бошанд. Агар ба минтақаҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон назар андозем, онҳо ба ҳайати Аморати Бухоро дохил мешуданд, аз ин рӯ, дар ин ҷо мақомоти прокуратура вучуд надоштанд, зеро дар дастгоҳи давлатии амири Бухоро чунин сохтор вучуд надошт.

Санаи 23-юми ноябри соли 1923 барои таҳкими қонунӣ кардани инқилоб, таъмин кардани назорат барои иҷрои яхела ва ҳамоҳанг боқӣ мондани қонунҳо аз ҷониби ҳамаи шахрвандон, мансабдорон ва муассисаҳои давлатӣ ва инчунин, таҳкими робита байни сохтори идоракунӣ ва омма, прокуратураи давлатии Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро таъсис ёфт. Ҳолатҳое бар дӯши он гузошта шуда буданд, ки бо мушкilotи истисноӣ мувоҷеҳ буданд, зеро он бо набудани таҷрибаи фаъолият дар соҳаи назорат ва зарурияти амал кардани тавачҷуҳи махсус аз ҷониби кормандони прокуратура суръат мегирифт. Фикрҳои баёншуда маъноӣ онро надоранд, ки аз соли 1920, яъне аз лаҳзаи таъсиси ҚХШБ ва то соли 1923 вазифаҳои назорат дар давлат қомилан иҷро намешуданд. Худи ҳамин саволро дар бораи ҚМШС Туркменистон гузоштан мумкин аст, ки дар он танҳо аз соли 1918 то соли 1922 аслан мақомоти прокуратура вучуд надоштанд, агар ба ҳолати мазкури вазифавии прокуратураи замони Русия дар Туркменистон назар кунем, он танҳо то соли 1919 фаъолият кард.

Табиист, ки дар ин солҳои таърихӣ вазифаҳои назоратро дар ҶМШС Туркменистон бештар ва дар ҶХШБ камтар, мақомоти гуногун иҷро мекарданд, ки инро санадҳои зиёде оид ба шуроҳо, Вазорати адлия ва ғайра ва инчунин маводи бойгонӣ, ки мо хангоми навиштани ин кори илмӣ истифода бурдем, исбот менамоянд.

Имрӯз ҳамаи мутахассисони соҳа хуб медонанд, ки пас аз Инқилоби Октябр ҳукумат дорои прокуратураи императорӣ буд, онро бекор кард, ки мағз ва низоми муҳокимаи судии онро иваз накардааст. То анҷоми ҷангҳои шаҳрвандӣ, аниқтараш то 28-уми майи соли 1922 дар кишвари мо прокуратураи махсусе, ки назорати қонунро оид ба таъмини кори мақомоти тафтишот ва ҷустуҷӯ, ҳамчунин мувофиқати қонунҳо дар ҷаъолияти ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шаҳрвандон анҷом меод, вуҷуд надошт. Муҳимтарин сабаби таъхири панҷсола дар ташкил кардани назорати прокуратура на ин аст, ки аҳаммияти ин муассиса коҳиш ёфта бошад, ин қобилияти он то моҳи октябри соли 1917 қариб маҳдуд буд, дар асоси бевосита ширкат кардани прокурорҳо дар муҳокимаи парвандаҳои ҷиноятӣ дар суд эътиборашон афзуда буд. Баъзан пешниҳод карда мешуд, ки вазифаҳо ва ҳалли ин масъалаҳои тафтишотӣ дар мақомоти давлатӣ баробари ворид гардидан иҷрояшон таъмин мегашт.

Таъсиси прокуратураи шуравӣ дар соли 1922, ки аз назари қобилият, хусусият ва ҷаъолият аз прокуратураи пешинаи императорӣ фарқ мекард, боз як марҳалаи муҳим дар таърихи прокуратураи Тоҷикистон ва Русия буд. Дар асл, ин тағйирот нишондиҳандаи як усули нав ва дуруст барои коҳиш додани таъсири манфии сохторҳои пешинаи ҳокимият ва таҳкими институти назорат дар давраи шуравӣ буд.

Аз он замон то оғози солҳои 90-уми асри XX, вақте ки тағйироти бузурги сиёсӣ дар Русия ва ҷумҳуриҳои шуравӣ рух дод, прокуратура дар якҷанд марҳилаҳо рушд намуд. Баромадҳои В.В. Клочков [123, с. 7-26] ва В.П. Рябсев [133, с. 26] дар соли 1993, ки ба таҳқиқи таърихи

прокуратураи шуравӣ ва баъд аз шикаст хӯрдани ИҶШС бахшида шуда буданд, як андоза дар фаҳмидани рамзи ҳуқукии прокуратура дар давраи шуравӣ ва таъсири он дар ҳаёти сиёсии минтақаи мо сахм гузошт [84, с. 59].

Олими соҳаи мазкур В.В. Клочков таъкид кардааст, ки дар адабиёти илмӣ кӯшишҳое барои маънидоди прокуратураи шуравӣ ҳамчун як воситаи комилан аслӣ гардида буданд, на танҳо хусусият ва мақсади хидматҳои онро ба таври комил баррасӣ мекарданд, балки воситаҳои анъанавии прокуратураи дорои таҷрибаи қаблӣ ба назар гирифта намешуданд [123, с. 17]. Ё ҳамчунин ба назар гирифтааст, ки таъсиси прокуратураи шуравӣ кӯшиши муттаҳид кардани функцияҳои прокуратураи пешина ва баъд аз ислоҳот буд.

Муҳаққиқ В.П. Рябсев дар мақолаи худ чунин хулосаи муҳимро пешниҳод мекунад: «Ба назар мерасад, ки асоси хатои ҳалқунандаи масъалаҳои давлатӣ ва ҳуқуқӣ дар он давра (аввали солҳои асри XX) беэътибории пурра ба назарияҳои классикии тақсимои қудрат, ки дар бисёр давлатҳои ҳуқуқӣ собит шудааст, ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, прокуратура, ки асосан як сохтори назорати қонунгузории қудрат ҳисоб меёфт, вазифаи асосии он назорат дар иҷрои қонунҳо тавассути намояндагони қудратҳои иҷроӣ ва судӣ буд. Дар аввал, ба ҳайси як ҷузъи сохтори иҷроӣ - Комиссариати халқии адлия ва баъдтар, ба ҳайси ҷузъи сохтори судӣ - Суди Олии ИҶШС таъсис ёфт. Ин ҳолат наметавонист таъсири манфиро дар рушди низоми прокуратура, балки дар раванди шаклгирӣ ва тақвияти қонуният» надошта бошад [133, с. 28].

Ба андешаи С.А. Осипян низ назарияи чор марҳалаи рушди прокуратураи Русия мувофиқ аст, пас аз В.В. Клочков ва В.П. Рябсев хусусиятҳои функцияҳои прокуратура дар марҳилаи ибтидоии рушд дар давраи шуравӣ анҷом меод, таҳқиқ кардааст ва ҳамон таҳқиқотро то замони муосир пеш бурдааст.

Ў хулосаҳои В.В. Клочков дар бораи таърихи пайвастаи прокуратураи Русия ва таъсиси прокуратураи шуравии баъди Инқилоби Октябрро ҳамчун кӯшиши ҷамъоварии хусусиятҳои прокуратураи пешина ва пас аз ислоҳот ба назар мегирад, инчунин хулосаи В.П. Рябсев дар бораи хатои ҷиддӣ дар барқарор кардани назорати прокурории Русия дар аввали солҳои 20-ум, ки прокуратураро аввал, ба ҳайси ҷузъи қудратҳои иҷроӣ ва баъдтар, ба қудратҳои судӣ ташкил намуд, қабул мекунад. Аз хулосаи С.А. Осипян дар бораи прокуратураи муосир, ки назоратро дар иҷрои қонунҳо ба намоёндагии давлат анҷом медиҳад ва вазифаҳои худро мустақил аз қудратҳои федералӣ, мақомоти субъектҳои федератсия ва худидоракунии маҳаллӣ анҷом медиҳад, мувофиқ аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди прокуратураи Русия дар солҳои 1922, ки прокуратураи ҶФШС Русия таъсис ёфт, марҳалаи муҳим дар ин соҳа аст. В.В. Клочков, ки фаъолиятҳои прокуратураро дар ин марҳалаи омӯзиш таҳқиқ кардааст, хулосаи аввалини худро дар бораи прокуратураи Шӯравӣ ҳамчун идомаи прокуратураи пешинаи пас аз ислоҳот ва кӯшиши шаффоф кардани ислоҳоти соли 1864 ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Дар раванди барқарор кардани прокуратура дар соли 1922, ба исботи назарияи рушди прокуратураи ФР, прокуратураи Русия то имрӯз як навъи омехта дар назар гирифта мешавад, ки ҳам вазифаҳои назорати иҷрои қонунҳо ва ҳам таъкиби ҷинояткоронро иҷро мекунад. Ин навъи омехта, ки байни иҷрои қонунҳо дар соҳаҳои густурдаи ҳукумат ва таъкиби ҷинояткорон тибқи қонунҳои ҷиноӣ якҷоя карда мешавад, барои давлат муносиб аст. Дар ин марҳалаи рушд, хусусияти асосии прокуратураи шуравӣ, на танҳо дар анҷоми густариш ё расонидани масъалаҳои кӯмаки прокурорӣ, балки дар васеъ кардани доираи назорати прокурорӣ ба шумор меравад.

Ҳадафи асосии қонунгузории прокуратураи Тоҷикистон дар муқоиса бо қонунгузории ҶФШС Русия (то таъсиси ИҶШС) ва ИҶШС ҷӣ гуна

аст? Бояд кайд кард, ки дар давраи шуравӣ, қонунгузории прокуратураи Тоҷикистон ҳамзамон бо қонунгузории ҶФШС Русия ва ИҶШС ба роҳ монда шуда буд ва дар асл тамоми принципи асосии қонунгузорӣ дар бораи прокуратураро такрор кард, аммо пас аз барҳамхӯрии ИҶШС, қонунгузории конституционалии вазифаҳои прокуратура дар механизми давлатӣ, салоҳиятҳои он, таҳия ва рушди қонунҳои конституционӣ дар бораи прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қонунгузории Русия ва рушди қонунҳо дар бораи прокуратураи Федератсияи Русия аз ҳамдигар як андоза тафовут доранд.

Бармегардем ба солҳои аввали ҳокимияти шуравӣ. Принципиҳои асосии ташкил ва фаъолияти прокуратураи ҶФШС Русия дар Маҷмуи муқаррароти назорати прокурорӣ, ки бо Қарори ҷаласаи 3-юми ВКИМ IX Созишнома аз 28-уми майи соли 1922 тасдиқ шудааст, ба таври қонунӣ ифода ёфтаанд. Вижагиҳои асосии фаъолияти прокуратура дар ин санад мушаххас гардидаанд: а) назорат бар мувофиқати фаъолиятҳои ҳамаи мақомоти ҳокимият, муассисаҳои иқтисодӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, инчунин шахрвандони алоҳида; б) назорати мустақими фаъолияти мақомоти таҳқиқотӣ дар самти ошкор кардани ҷиноятҳо, инчунин фаъолияти мақомоти шурои давлатии сиёсии ҳукумат; в) ҳимояи айбдоркунӣ дар додгоҳ; г) назорат бо мақсади дуруст нигоҳ доштани зиндонҳои дар ҳабс қарордошта.

Мувофиқи маҷмуа, прокуратураро Комиссари халқии адлия дар сифати прокурори ҷумҳурӣ роҳбарӣ мекард. Прокурори ҷумҳурӣ вазифаҳояшро мустақиман, тавассути прокурорҳои зинаи поёнӣ, ки ба ӯ тобеъ буданд, иҷро мекард. Ин чора дурустӣ ва марказонида шудани мақомоти назорати прокурориро пурра фаро мегирифт.

Бо таври мукамал, вазифаҳои алоҳидаи прокуратураҳои ҳамаи зинаҳо дар Асосҳои суди Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷумҳуриҳои иттифокӣ, ки бо қарори ҷаласаи 9-уми КИМ ИҶШС Созишномаи аз 29-уми октябри соли 1924 тасдиқ шудааст, муқаррар гардиданд.

Мувофиқи дастури «Дар бораи суди ҚХШБ», ки бо қарори Комитети иҷроияи марказии ӯмумибухорой аз 5-уми январӣ соли 1924 қабул шудааст, барои зинаи прокуратураи давлатӣ вазифаҳои зерин муайян гардидаанд: а) назорати иҷроӣ қонун аз ҷониби давлат бар амалкарди тамоми мақомот, муассисаҳои иқтисодӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ ва шаҳрвандони алоҳида бо роҳи оғоз кардани таъқиби ҷиноятӣ бар зидди шахсони гунаҳкор ва эътироз кардан ба қарорҳои қонуншикан; б) назорати мустақим бар фаъолияти мақомоти таҳқиқот ва пурсиш дар соҳаи ошкор кардани ҷиноятҳо, инчунин, бар фаъолияти мақомоти ҳокимияти сиёсӣ; в) ҳимояи айбдоршаванда дар додгоҳ; г) назорат бар ҳолати дурустии нигоҳдории маҳбусон [208].

Ба ҳайати прокуратура Прокурори давлатии ҚХШБ (ки ҳамзамон муовини аввали вазорати халқии адлия низ буд) ворид мегардид, ки аз ҷониби КИМ Бухоро таъин мешуд. Прокурори ҷумҳурий масъул ва тахти назорати КИМ ҚХШБ ва раёсати он қарор дошт.

Прокурори ҷумҳурий муовини худ ва намоёнҳои прокурорро дар Суди Олии ҷумҳурий дошт. Ҳамаи прокурорҳо ба прокурори ҷумҳурий тобеъ буданд ва ёрдамчиёни онҳо дар судҳои манотикӣ ба прокурор дар суди Олии ҷумҳурий тобеъ буданд. Мувофиқи дастур, назорати баландтарини судӣ бар қонунӣ будани амалҳои ҳамаи сохторҳои судии ҷумҳурий аз ҷониби вазири халқии адлия гузаронида мешуд; прокурори ҷумҳурий ҳаққи дигаргун кардани ҳар як ҳукм, қарор ё тасмимоти судӣ то ба баррасии эътирози суди болоиро дошт. Дар робита ба ҳукмҳо ва қарорҳои Суди Олии ҷумҳурий, вазири халқии адлия ё прокурори ҷумҳурий ҳуқуқ доштанд, ки ба КИМ ӯмумибухорой эътироз пешниҳод намоёнд.

Ғайр аз ин, прокурори ҷумҳурий ҳаққи эътироз кардан бар қарорҳои ғайриқонунии нозирҳои халқӣ дар Шӯрои нозирҳои халқӣ ва Раёсати КИМ ӯмумибухороиро дошт. Прокурори ҷумҳурий роҳбарии фаъолияти тамоми прокурорҳои маҳаллиро мустақиман ва тавассути ёрдамчии худ - прокурори Суди Олии ҷумҳурий ва прокурорҳои зинаҳои поёни назорат

аз қонунияти ғайриқонунии тамоми судҳоро тавассути эътироз кардан бар қарорҳо, тасмимҳо ва ҳукмҳои ғайриқонунии онҳо, ки бо қонунҳои амалкунанда муҳолифат мекунанд ва бо инқилоби ҳуқуқӣ мувофиқат намекунанд, бар зимма дошт.

Барои муборизаи муассиртар бо босмачигарӣ ва муборизаи ниҳой бо муқовимати қувваҳои реаксионӣ дар моҳи октябри соли 1924 суди ноҳиявии Бухорои Шарқӣ (ҳозира Тоҷикистон) бо 13 нафар корманд ва прокуратураи ноҳиявии Бухорои Шарқӣ бо 4 нафар корманд [207] таъсис дода шуд.

Прокурорҳои ноҳиявӣ ва ёрдамчиёни онҳо дар доираи минтақаи худ ҳамон вазифаҳоро, ки прокурори ҶХШБ [52, 138] иҷро мекард, бар уҳда доштанд. Прокурори ноҳиявӣ дар чаласаҳои шуроҳои маҳаллӣ ва иҷроияи онҳо бо салоҳияти овози машваратӣ ширкат мекард ва метавонист бо дархост ба прокурори ҶХШБ барои пешниҳод кардани эътироз ба Шӯрои назирони халқӣ ва КИМ умумибухорой, инчунин ба шуроҳои маҳаллии дахлдор бо мақсади бекор кардани қарорҳо ва тасмимҳо дар ноҳияҳои вилоятӣ, туманӣ (ноҳиявӣ), кетӣ (деҳотӣ) ва кумитаҳои иҷроияҳои онҳо, ки бо қонунҳои амалкунанда муҳолифат мекарданд, ворид шавад.

Ғайр аз ин, ба зиммаи прокурорҳои ноҳиявӣ вазифаҳои зерин воғузор карда шуд: мубориза бо ҷинояткорӣ, ташкил кардани қор барои ошқор кардани ҷиноятҳо, оғоз кардани таъқиби ҷиноятӣ, роҳбарӣ бар ғайриқонунии мақомоти таҳқиқот, ки дар ихтиёри онҳо буданд, ҳимояи айбдоршаванда дар суд ва назорати судӣ тавассути эътироз кардан бар ҳукмҳо, тасмимҳо, қарорҳо ва қарорҳои ғайриқонунии судҳои мардумӣ ва қазияҳои вилоятӣ пеши сохторҳои судии болоӣ.

Чуноне ки пештар қайд карда шуд, структураи низоми судӣ ва назорати прокурорӣ дар ҶХШБ то ҷудошавии миллии давлатӣ дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна боқӣ монд. Бешубҳа, ин сохтор дар таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар кишвар нақши мусбӣ бозид.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, ба низоми сохторҳои адлия аз 7-уми декабри соли 1924 то моҳи феввали соли 1925 чӣ гуна тағйиротҳо рӯй додаанд? Ҳоло, муфасссалтар қайд мекунем, ки дар моҳи феввали соли 1925 Муқаррарот «Дар бораи КХА ҶМШС Тоҷикистон» таҳия гардид, ки он дар маҷлиси васеи Раёсати Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон тасдиқ карда шуд.

Дар фасли 12 ин Муқаррарот омадааст, ки прокурори ҶМШС Тоҷикистон назоратро дар таҷрибаи судии ҳамаи сохторҳои судии ҷумҳурӣ ба амал мебарорад, эътироз мекунад, муваққатан мутааллиқ мекунад ва ба назар гирифтани ҳар як ҳукм ва қарор, ки суди ҷумҳурӣ баровардааст, дар баробари Суди Олӣ» ва дар фасли 13 он омадааст: «КХА ва прокурори ҶМШС Тоҷикистон ҳуқуқи назоратро бар Комиссияҳои заминӣ ва арбитражии амалкунанда дар ҳудуди ҷумҳурии мухторӣ дорад мебошанд».

Ҳамзамон, вазифаи прокурори ҷумҳурии автономӣ мавҷуд буд ва дар назди ӯ мушовараи КХА фаъолият мекард, ки аъзои он аз ҷониби КИМ ҷумҳурии мухторӣ таъин мешуданд (моддаи 14 Муқаррарот).

Прокурори ҶМШС Тоҷикистон ҳисоботи худро ба Раёсати КИМ ҷумҳурии мухторӣ манзур мекард (моддаи 15 Муқаррарот).

Прокурори ҷумҳурии мухторӣ ҳуқуқи назорати номгузорӣ бар қонуниятии фаъолияти ҳамаи сохторҳои ҳокимият, муассисаҳои хоҷагидорӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва афроди шахсино бо оғоз кардани тафтишоти ҷиноӣ дар баробари одамоне, ки амалҳои ҷиноятӣ содир кардаанд, назорат бар фаъолияти сохторҳои тафтишот ва бозпурсиш дар ошкор кардани ҷиноятҳо, назорат бар дуруст иҷро шудани қарорҳо дар ҳабсхонаҳо ва муассисаҳои ислоҳию меҳнатиро дошт. Бо иҷрои назорати прокурорӣ барои риояи аниқ ва дуруст кардани қонунҳо, дар сурати ошкор кардани вайроншавии онҳо прокурори ҷумҳурӣ ба КИМ ҶМШС Тоҷикистон эътироз мебард. Агар КИМ ҶМШС Тоҷикистон бо эътироз

розӣ намешуд, прокурори ҷумҳурӣ ҳақ дошт, ки эътирозро ба Раёсати КИМ ҶШС Ёзбекистон пешниҳод намояд.

Сохторҳои прокуратураи Бухорои Шарқӣ моҳи октябри соли 1924 ташкил гардида, фаъолияти худро аз ҳамон давра оғоз карданд. Пас аз таъсиси ҶМШС Тоҷикистон, сохторҳои прокуратураи Тоҷикистон 14-уми декабри соли 1924 таъсис ёфта, ба фаъолият оғоз намуданд. 16-уми декабри соли 1924 бошад, ҷузъиёти кадрҳо таркиб ёфтанд. Санаи 23-юми марти соли 1925 Раёсати КИМ Шуроҳои ҶШС Ёзбекистон қарор «Дар бораи тасдиқ кардани шӯбаи Суди Олии ҶШС Ёзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистон» [209]-ро қабул кард ва инчунин, Қоидаҳои марбутаро тасдиқ намуд [173]. Бо ин қарор вазифаи прокурори шӯбаи Суди Олии ҶШС Ёзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистон тасдиқ карда шуд.

Вазифаҳои прокурори Суди Олии ҶШС Ёзбекистон ва судҳои ноҳиявӣ тибқи Конститутсияи ИҶШС аз инҳо иборат буданд: пешниҳоди ҳулосаҳо дар ҳамаи масъалаҳое, ки бояд аз ҷониби сохторҳои судӣ ҳал карда шаванд, ҳимояи айб дар суд, эътироз кардан ба ҳукмҳо, қарорҳо ва ҳалномаҳои ғайриқонунӣ.

Дар қарори Комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон аз 9-уми сентябри соли 1925 пешниҳод шудааст, ки қорҳои фаҳмонидадиҳӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ пурзӯр карда шаванд, ки ин хеле диққатҷалбкунанда маҳсуб меёбад. Ҷӣ тавре ки маълум гардид, функцияҳои прокуратураи шуравӣ аз аввалин рӯзҳои фаъолияташ, ҳатто дар минтақаҳои дурдаст ва фарқкунанда инкишоф ёфта, хеле ташаккул меёфт.

Ба шӯбаи прокуратураи ҶМШС Тоҷикистон, тибқи фасли IV, моддаи 8 Муқаррарот дар бораи КХА ҶМШС Тоҷикистон, ки бо қарори Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон аз 6-уми майи соли 1925 ба амал гузошта шуд, вазифаҳои зерин воғузор шуда буданд:

а) назорати иҷрои қонун аз ҷониби ҳамаи сохторҳои ҳокимият, муассисаҳои хоҷагидорӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва афроди шахсӣ, бо оғози таъқиби ҷиноӣ бар муқобили одамони гунаҳкор ва эътироз

кардани қарорҳо, фармонҳо ва дигар санадҳо, ки бо вайрон кардани қонун эҷод шудаанд;

б) назорати мустақим бар ҷаъолияти сохторҳои тафтишоти аввалию ҷустуҷӯ дар омода кардани ҷиноятҳо ва ҳамҷунин, бар ҷаъолияти сохторҳои мақомоти сиёсати давлатӣ (МСД);

в) назорати дурустии ҷаъолияти муассисаҳои маҳрумӣ аз озодӣ ва муассисаҳои таълимии ислохотӣ ва таҳияи қоидаҳо бо Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ (ҚХҚД) дар робита ба низоми ислохотӣ-иттиҳодӣ нисбат ба афроде, ки ба маҳрум кардани озодӣ ё ба қорҳои маҷбурӣ бидуни маҳрумӣ маҳкум шудаанд;

г) вазифаҳои прокурорӣ дар шӯъбаи Суди Олии ҚШС Ёзбекистон ва мушовараи он мувофиқи Муқаррарот «Дар бораи сохтори суди иттифоқҳои ҚШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ» ва қонунҳои эътирозӣ, эътироз қардани қарорҳои Раёсати Комитети инқилобии ҚМШС Тоҷикистон дар масъалаҳое, ки бо сиёсати судӣ алоқаманд мебошанд, иҷро мекард. Дар ҳолати норозигии прокурори ҷумҳурӣ бо қарорҳои маҷлисҳои пленарии шӯъбаи Суди Олии ҚШС Ёзбекистон иҷрои қарорҳои шӯъбаи Суди Олӣ муваққатан ба таъхир гузошта мешавад;

д) оғоз қардани тафтишот бо пешниҳоди Қумитаи инқилобии ҚМШС Тоҷикистон ва бо супоришҳои прокурори ҷумҳурӣ;

е) ҳаракат ва бозпас гирифтани прокурорҳои вилоятӣ ва ёварони онҳо, ба ҳисоб гирифтани таркиби шахсӣ дар назорати прокурорӣ. Дар аввали моҳи августи соли 1925 аз ҳисоби ташкилотҳои судҳои мардумӣ ва суди минтақаи аврупоӣ камераи ёварони прокурор таъсис ёфт.

Санаи 16-уми декабри соли 1925 дар маҷлиси ваеи Президиуми Қумитаи инқилобии ҚШС Тоҷикистон Комиссари халқии адлияи ҚШС Тоҷикистон А.В. Терлитский бо дарназардошти вазъи душворе, ки дар натиҷаи муборизаи дастаҳои босмачиён бо Ҳокимияти Шӯравӣ ба вучуд омада буд ва ба таҳкими ҳокимияти нав дар ҳудуди ҚШС Тоҷикистон монеа мешуданд, мақомоти маҳаллиро шиканча дода, намояндагони

онҳоро бераҳмона нобуд месохтанд ва ба ғаёлияти муътадили онҳо халал мерасонданд, пешниҳод кард, ки 7 шубаи иловагии ёварони прокурор таъсис дода шавад, аммо, бинобар норасоии маблағҳои зарурӣ, ин пешниҳод муваққатан рад карда шуд.

Бо вучуди ин, дар ҳамин маҷлис қарор дар бораи додани имтиёзҳо ба кормандони назорати прокурорӣ ва муфаттишони халқӣ, ки аз ҷойҳои дурдаст омада ё ба сафари хизматӣ фиристода шудаанд, тибқи қарори КИМ ва ШКХ ИҶШС аз 25-уми июли соли 1923 қабул карда шуд.

Мақомоти назорати прокурорӣ дар маҳалҳо, ҳамчунин дар марказ, вазифадор карда мешуданд, ки қонуниятро дар амалҳои мақомоти давлатӣ, муассисаҳои хоҷагидорӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳо ва шахсони мансабдор назорат кунанд. Бо таъя ба ин, Президиуми КИМ Шӯроҳои ҶШС Ёзбекистон бо қарори худ аз 17-уми августи соли 1925 «Дар бораи қонунии инқилоб» прокуророни маҳаллиро вазифадор кард, ки идеяҳои қонунии сотсиалистиро дар байни аҳоли ба таври васеъ тарғиб намоянд, дар шаҳрҳо, ноҳияҳо, волостҳо ва деҳоти ҷумҳурӣ маърузаҳо, суҳбатҳо, қабули мурочиатҳо ва таҳқиқи шикоятҳои меҳнаткашонро дар бораи амалҳои ғайриқонунии мақомоти маҳаллӣ ташкил кунанд, бо ячейкаҳои маҳаллии иттиҳодияҳои «Қўшчӣ» ва «Кормандони замин ва ҷангал», иттифокҳои касаба робитаи зич барқарор намуда, тавассути онҳо ба аҳоли машваратҳои ҳуқуқӣ пешниҳод намоянд.

Ҳанӯз дар соли 1925 прокуратура назоратро бар қонуният ва асоснокии ҳукмҳо, қарорҳо ва таъиноти мақомоти судӣ муқаррар кард. Илова бар ин, прокурори Тоҷикистон назорати ҳамаҷонибаро бар иҷрои қарори Кумитаи инқилобии ҶШС Тоҷикистон аз 19-уми июли соли 1925 ба роҳ монд, ки тибқи он, бо мақсади муҳофизати дастгоҳи шуравӣ ва хоҷагӣ аз воридшавии унсурҳои ҷиноятӣ, ба ҳамаи роҳбарони корхонаҳо, муассисаҳо ва мақомоти хоҷагӣ супориш дода мешуд, ки ҳангоми қабули кормандон ба мансабҳои моддию масъул, маълумоти

дахлдорро дар бораи номзадҳо аз шубҳаи ҷустуҷӯи ҷиноятӣ талаб намоянд ва то гирифтани ҷавоб, чунин шахсонро ба мансаб таъин накунад. Ба таври мунтазам тафтишоти умумӣ ҷиҳати иҷрои ин қарор гузаронида мешуд. Тибқи натиҷаҳои тафтишот, ҳуҷҷатҳои эътиноӣ прокурорӣ (тавсия, қарор ва ғ.) таҳия гардида, прокуророн барои ҷалби шахсони гунаҳкор ба масъулияти саҳти интизомӣ ва ҳизбӣ дар ҳолатҳои вайрон кардан ё иҷро накардани қарори Кумитаи инқилобӣ саъй мекарданд.

Дар миёнаи солҳои 1920 ду масъалаи муҳим ба миён омад, ки самаранокии назорати прокурориро муайян мекарданд ва бинобар ин, андешидани чораҳои фавриро талаб мекард. Яке аз ин масъалаҳо, таъмин намудани мақомоти прокуратура бо кадрҳои омодашуда буд, ки доимо дар ҳолати норасоӣ қарор доштанд. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо, баъзе маълумотро аз ҳисоботи раиси КХА ҶШС Тоҷикистон Сайфутдинов Т. оид ба фаъолияти давраи аз 1-уми октябри соли 1925 то 1-уми январи соли 1926, ки 6-уми апрели соли 1926 ба Кумитаи Инқилобии ҶШС Тоҷикистон ирсол шудааст, мисол меорем.

Аз ҳисобот бармеояд, ки шумораи воҳидҳои кории прокуратураи ноҳиявии Душанбе иборат аз прокурор, котиби прокурор, коргузор ва хаткашон буд. Прокуратураи ноҳиявии Истаравшан бошад, аз прокурор, котиби прокурор ва хаткашон иборат буд. Дар Кӯлоб ва Қурғонтеппа танҳо як прокурор фаъолият мекард. Камераҳои таъсисёфтаи назорати прокурорӣ ҳанӯз дар ҳама ҷо ташкил нашуда буданд. Муддати муайян камераҳои прокуратураҳои вилоятӣ бинобар набудани кадрҳо ғайрифавол боқӣ мондаанд.

Мушкилоти дигари вобаста ба баланд бардоштани самаранокии назорати прокурорӣ, таъмин намудани риояи интизоми хизматӣ аз ҷониби роҳбарони мақомоти идоракунӣ, муассисаҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳо дар муносибат бо прокуророн буд, то ки ин роҳбарон сари вақт санадҳои воқуниши прокурориро оид ба қонуншиканиҳои

ошкоршударо баррасӣ намуда, ухдадорихои мукарраршударо риоя кунанд ва намояндагони худро ба ҷаласаҳо ва машваратҳо оид ба масъалаҳои муҳимми давлатӣ равона созанд.

Бо мақсади фароҳам овардани имконият ба назорати прокурорӣ барои иҷрои дурусти вазифаҳои таъиннамудаи моддаи 78 Низомномаи «Дар бораи сохтори судӣ» оид ба назорати қонуниятии қарорҳо ва амрҳои содиркардаи Кумитаҳои иҷроияи маҳаллӣ ва мақомоти тобеи онҳо, Кумитаи инқилобии ҶШС Тоҷикистон бо протоколи №4539-и ҷаласаи худ аз 5-уми майи соли 1926 Низомнома «Оид ба тартиби баррасии эътирозҳои пешниҳоднамудаи прокуратура аз ҷониби кумитаҳои иҷроияи вилоятӣ»-ро таҳия ва тасдиқ намуд. Тибқи ин санад, ба зиммаи раисони кумитаҳои иҷроияи маҳаллӣ вазифа гузошта шуд, ки бо масъулияти шахсии худ чунин тартиботи баррасии эътирозҳои прокурориро, ки бар асоси моддаи дахлдори Низомнома «Дар бораи мурофияи судӣ» пешниҳод мешаванд, мукаррар намоянд, ки онҳо бояд дар муддати кӯтоҳтарин, дар ҳар сурат, на бештар аз 2 ҳафта аз рӯзи пешниҳоди эътироз, баррасӣ карда шаванд.

Баъдан, 18-уми сентябри соли 1926, дар ҷаласаи Кумитаи инқилобии ҶШС Тоҷикистон бо қарори маҷлиси №2 лоиҳаи қарор «Дар бораи назорати прокурорӣ бар қонуниятии амалҳои ҳамаи Мақомоти ҳокимияти шуравӣ дар ҶШС Тоҷикистон» тасдиқ карда шуд, ки онро прокурори КХА ва мудири шуъбаи назорати маъмурӣ Фёдоров Т.Н. омода карда буд. Ин санад протоколи ҷаласаи Кумитаи инқилобии ҶШС Тоҷикистонро аз 5 марти соли 1926 №4539 мукамал ва дақиқ гардонд.

Ин қарор «Дар бораи назорати прокурорӣ» унвон дошта, вазифаи назорати прокурорӣ чунин муайян карда шудааст: «Бо мақсади амалӣ сохтани ҳамаҷониба ва саривақтии назорат, ки мувофиқи Низомнома «Дар бораи сохтори судӣ» ба зиммаи прокуратура гузошта шудааст, оид ба қонуниятии амалҳои ҳамаи Мақомоти ҳокимияти шуравӣ, комиссариатҳо, муассисаҳои марказӣ, ташкилотҳои хоҷагӣ ва корхонаҳо,

инчунин, кумитаҳои иҷроияи вилоятӣ бояд дар муддати 7 рӯз аз лаҳзаи нашри ҳамаи қарорҳо, варақаҳои назоратӣ ва дигар фармонҳо нусхаи онҳоро ба шӯъбаи назорати маъмурии КХА ҶШС Тоҷикистон ирсол намоянд. Кумитаҳои иҷроияи вилоятӣ, илова бар ин, бояд ҳамаи лоиҳаҳои қарорҳои худро бо прокуророни вилоятӣ мувофиқа кунанд.

Ба ҳамаи ҷаласаҳо, машваратҳое, ки бо ҳалли масъалаҳои дорои аҳаммияти муҳимми давлатӣ алоқаманданд, комиссариатҳо, муассисаҳои марказӣ, ташкилотҳои хоҷагӣ ва корхонаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ҳатман бояд намояндаи шӯъбаи назорати маъмурии КХА-ро даъват намоянд. Шахсони масъуле, ки ин қарорро иҷро намеkunанд, ба ҷавобгарии интизомӣ кашида хоҳанд шуд».

Талаботи қарори мазкур аз ҷониби мақомоти иҷроияҳои вилоятӣ иҷро намегардид. Аз ин рӯ, Раиси КХА ҶМШС Тоҷикистон Негматуллоев Б. ва мудирӣ шӯъбаи назорати маъмурӣ Фёдоров Т.Н. ба Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон бо дархости қабули як қарори махсус муроҷиат кард, ки тамоми иҷроияҳо ва комиссариатҳои халқиро вазифадор менамуд, ки қарорҳо ва дастурҳои нашршударо сари вақт ва мунтазам барои назорат ирсол намоянд. Дар акси ҳол, КХА маҷбур мешавад, ки парвандаи ҷиноятиро нисбат ба шахсони гунаҳкор тибқи моддаи 118 Кодекси ҷиноятии ҶШС Ёзбекистон оғоз кунад.

То моҳи октябри соли 1926 дар Ҳисор, Кӯлоб, Истаравшан ва Қурғонтеппа прокуратураҳои вилоятӣ ташкил карда шуданд. Дар моҳи октябри соли 1927 С. Абдуллоев [153] ба вазифаи прокурори вилоятии Помир (ВМКБ) таъин гардид. Дар соли 1925 прокуратура 184 ариза ва шикояти шаҳрвандонро [211] баррасӣ намуд. Муайян кардани моҳият ва ҳаракати онҳо ғайриимкон буд, аммо аз 1-уми январӣ соли 1926 то 1-уми октябри ҳамон сол ба Мақомоти прокуратураи вилоятҳои Ҳисор ва Кӯлоб 357 шикоят ва аризаи мардум ворид шуд, ки аз онҳо 316 адад (88%) ҳаллу фасл гардида, 46 ариза (12%) бидуни баррасӣ монданд.

Мақомоти прокуратура бо вучуди маҳдудияти ҳайати штатиашон дар мубориза бо ҷинояткорӣ корҳои назаррас анҷом доданд. Танҳо дар давоми 1-уми январи соли 1926 то 1-уми апрели ҳамон сол, аз 358 парвандаи ҷиноятӣ, 192-тои он (зиёда аз 50%) анҷом ёфт. Аз онҳо 8 парванда марбут ба ғайолияти зиддиинқилобӣ, 67 парванда бар зидди тартиботи идоракунӣ (моддаҳои 74-104 КҶ ҚШС Ўзбекистон), 72 парванда дар бораи ҷиноятҳои мансабӣ (моддаҳои 105 КҶ ҚШС Ўзбекистон), 4 парванда марбут ба ҷиноятҳои иқтисодӣ, 29 парванда оид ба ҷиноятҳо бар зидди ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва шарафи шахрвандон (моддаҳои 142-и КҶ ҚШС Ўзбекистон) ва 12 парванда дар бораи ҷиноятҳои молумулкӣ (моддаҳои 170 КҶ ҚШС Ўзбекистон) буданд.

Бо мақсади ислоҳи камбудихо дар ғайолияти мақомоти прокуратура ва суд тибқи қарори КМ ҲК(б) ҚШС Ўзбекистон аз 26-уми октябри соли 1927 маҷлиси ҷумҳуриявӣ бо иштироки кормандони прокуратура ва суд баргузор гардид, ки дар он ба масъалаи муборизаи нокифоя барои таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ диққати махсус дода шуд. Дар қатъномаи Анҷумани II Шӯроҳои ҚШС Ўзбекистон (1927) низ зарурати таҳкими қонунияти инқилобӣ, беҳтар намудани шароити маҳбасҳо, гузаронидани корҳои тарбиявӣ дар онҳо, таблиғи ғояҳои қонуният дар байни оммаи васеи меҳнаткашон, бартараф кардани бюрократия дар таҳқиқ ва баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ, пешгирии даҳолати мақомоти маҳаллӣ ба ғайолияти прокуратура ва беҳтарсозии кори онҳо дар маҳалҳо таъкид гардид.

Қарори КМИ ҚШС Ўзбекистон аз 1-уми декабри соли 1928 «Дар бораи тағйирот ва иловаҳо ба Низомномаи мурофиаи судии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон» (29-уми сентябри соли 1926 дар иҷлосияи 5-уми КМИ Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон қабул карда шудааст) бо мақсади муттаҳид сохтани роҳбарӣ ба мақомоти тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқот, инчунин тақвияти назорати риояи қонуният дар ҷумҳурӣ, Прокуратураи давлатӣ таъсис дода шуд, ки онро

Прокурори Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон роҳбарӣ мекард.

Дар қарор таъкид мешуд, ки назорати риояи қонунҳо, роҳбарии умумӣ ва идоракунии мақомоти тафтишотӣ, назорати бевосита аз болои раванди тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқот, Ҳимояи айбдоркунӣ дар судро прокурори давлатӣ иҷро мекунад.

Ин қарор ба сохтори мақомоти тафтишотӣ низ тағйирот ворид кард. Шӯбаи тафтишотие, ки қаблан дар назди додгоҳҳои ноҳиявӣ фаъолият мекард, пурра ба низоми прокуратураи давлатӣ гузаронида шуд. Ин тадбир тобеияти дутарафаи мақомоти тафтишотиро, ки қаблан мавҷуд буд, аз байн бурд.

Ҳусусияти кори Мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар нимаи дуоми солҳои 20-ум, пас аз таъсиси низоми мустақили мақомоти прокурорӣ, ки аз мақомоти КХА-и ҷумҳурӣ ҷудо буд, дар хотироти яке аз кормандони собиқӣ он Алексей Александрович Ушаров [135] хеле равшан инъикос ёфтааст. Ин хотирот, ки дар китоби «Очеркҳои таърихи прокуратураи Тоҷикистон» нашр шудааст, ба дарки беҳтари шароити фаъолияти прокуратураи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар он солҳо кӯмак мекунад.

То соли 1929 принсипи ягонагӣ ва марказонидашуда будани фаъолияти прокуратураи ҷумҳурӣ татбиқ мегардид. Ин дар он зоҳир мешуд, ки Прокурори Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон вазифаҳои худро ҳам мустақиман ва ҳам тавассути прокуророни вилоятӣ ва ноҳиявӣ, ки намоёндагони ӯ дар маҳалҳо буданд, иҷро мекард.

Ҳамин тариқ, бо ташкили прокуратура ва тақмили пайвасти фаъолияти он, ин сохтор дар таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, муборизаи беамон бо босмачиён ва тарафдорони онҳо - руҳониёни иртиҷоӣ, ғоратгарони моликияти халқ, иҷрои вазифаҳои бузурге, ки давлат дар назди худ гузошта буд, инчунин, таҳкими интизоми меҳнатӣ ва истеҳсолӣ нақши муҳим бозид.

Дар Тоҷикистони Марказӣ ва Ҷанубӣ муассисаҳои ислохотӣ-меҳнатӣ дар давраи тоинқилобӣ комилан вучуд надоштанд. Ба ҷойи онҳо низоми зиндонҳо ҳукмфармо буд, ки аз ҷониби Абдулов К. ҳамаи хусусиятҳои он дақиқ омӯхта шудааст. Ӯ ин зиндонҳоро ба таври шартӣ ба «низоми пенитенсиарӣ» шомил кардааст, ки ба ин ақида розӣ шудан мушкил аст.

Мо метавонем илова кунем, ки мафҳуми «пенитенсиарӣ» ё «пенитенсиар» аз калимаи латинии «poenitentiarius» гирифта шуда, маънои «таъсирӣ», «ислохотӣ»-ро дорад ва дар баъзе кишварҳо низ маънои маҳбас, муассисаи ислохотии навъи зиндонро дорад. Инчунин, он як истилоҳи ҳуқуқӣ мебошад, ки ба ҷазо, асосан ҷазои ҷиноятӣ, алоқаманд аст. Дар зиндонҳои пешазинқилобӣ ҳеҷ гуна суҳан дар бораи ислохоти маҳкумшудагон набуд.

Баъд аз соли 1920, хусусан, пас аз таъсиси Ҷумҳурии Мухтории Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соли 1924, дар тамоми ҳудуди шимолӣ, марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон рушду инкишофи муассисаҳои ислохотӣ-меҳнатӣ асосан аз рӯйи намунаи шуравӣ пеш мерафт. Ҳамаи қонунгузориҳои ислохотӣ-меҳнатии Ҷумҳурии Мухтории Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз қонунгузориҳои Русия ва сипас аз қонунгузориҳои ислохотӣ-меҳнатии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон сарчашма гирифта буданд.

Кодекси ислохотӣ-меҳнатии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон [174], ки дар моҳи июни соли 1926 қабул шуда буд, муддати тӯлонӣ сарчашмаи асосии қонунгузориҳои ислохотӣ-меҳнатии на танҳо Ҷумҳурии Мухтории Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, балки ҶШС Тоҷикистон низ, ҳадди ақал то охири солҳои 30-юми асри XX ба ҳисоб мерафт.

Қадамҳои аввалини КХА-и ҷумҳурӣ дар соҳаи сиёсати кадрӣ диққатҷалбкунанда мебошанд. Бо мақсади омодасозии кадрҳо аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ КХА дар назди мақомоти болоӣ барои ташкил намудани

курсҳои ҳукукӣ дар ҷумҳури дархост пешниҳод кард. Дар назди КХА Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон курсҳои семоҳа ташкил карда шуданд, ки дар онҳо 20 нафар таҳсил мекарданд.

Аллакай дар марҳилаи аввали фаъолияти прокуратураи Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Тоҷикистон хангоми ҳалли масъалаи кадрҳо, интихоби кормандони прокуратура танҳо бо маҳдудияти миллӣ сурат нагирифт ва ба намояндагони миллатҳои гуногун имконият дода мешуд.

Доир ба равшанӣ андохтан ба ин масъала, метавон аз ҳуҷҷатҳои бойгонии солҳои 1924-1925 аз ҷумла фармонҳои КХА Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон чандин мисолҳо овард. Аз нусхаи ин фармонҳо дида мешавад, ки дар баробари тоҷикон, ўзбекҳо, русҳо, тоторҳо ва намояндагони дигар миллатҳо, ки русиро медонистанд, дар мақомоти прокуратура фаъолият доштанд. Фарогирии миллатҳои гуногун ба ҳайати кормандони прокуратура яке аз принципҳои асосии ташкили он буд.

Мутаассифона, татбиқи ин принцип ҳамеша ғоидабахш ва беҳтар набуд. Яке аз ҷиддитарин камбудиҳо дар он буд, ки намояндагони миллатҳои дигар, ки дар мақомоти прокуратура фаъолият мекарданд, ҳатто баъди чандин сол забони тоҷикиро намеомӯхтанд. Камбудии дигар безътиноии баъзе кормандони ғайриточик нисбат ба урфу одатҳои маҳаллӣ ва хусусиятҳои иҷтимоӣ буд. Ин камбудиҳо дар баъзе ҳолатҳо монеаи таъсиси робитаи хуби равонӣ байни шахрвандон ва кормандони прокуратура мешуданд.

Тибқи фармони Комиссариати халқии адлия №3, аз 29-уми декабри соли 1924, Петровская Е. котиби прокуратура таъин гардид. Бо фармони №10, аз 15-уми феввали соли 1925 ёвари прокурори додгоҳи ноҳиявии Душанбе С. Василев таъин карда шуд. Фармони №8, аз 19-уми феввали соли 1925 таъсиси комиссияро барои таҳияи низомномаи махсус дар бораи додгоҳи ноҳиявии Душанбе ва прокуратураи он пешбинӣ мекард. Раиси комиссия муовини раиси Суди Олии Ҷумҳурии Шӯравии

Сотсиалистии Ўзбекистон Мейлихович, Аронзон М. ва мушовири ҳуқуқӣ Я. Вагин аъзои он таъин шуданд. Фармони №13 аз 18-уми феввали соли 1925 В.Г. Свидерскийро ба вазифаи муовини прокурори ноҳияи Душанбе таъин намуд.

Ба иҷрои қарори Шӯрои Комиссарони Халқии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон аз 10-уми августи соли 1926 дар назди КХА-и Ўзбекистон ва Тоҷикистон бюроҳои марказӣ оид ба тарғиби ҳуқуқ ташкил карда шуданд. Дар вилоятҳо бюроҳои ноҳиявӣ ва дар ноҳияҳо бюроҳои машварати ҳуқуқӣ ташкил гардиданд.

Бо мақсади ислоҳи камбудии фаъолияти мақомоти прокуратура ва додгоҳ, тибқи қарори КМХК(б)-и Ўзбекистон аз 26-уми октябри соли 1927 анҷумани ҷумҳуриявӣ бо иштироки кормандони прокуратура ва додгоҳ баргузор шуд. Дар он ба фаъолияти сусти онҳо дар самти мубориза барои таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ ишора гардид.

Дар қатъномаи Анҷумани II Шӯроҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон (1927) низ зарурати тақвияти қонуният, беҳтарсозии кори прокуратура ва додгоҳ таъкид гардид. Аз ҷумла, дар он зарурати таҳкими қонуниятҳои инқилобӣ, беҳтар намудани шароити маҳбасҳо, татбиқи қорҳои тарбиявӣ дар онҳо, таблиғи ғояҳои қонуният дар байни қишрҳои васеи меҳнаткашон, бартараф кардани кашолқорӣ дар тафтиш ва баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ, пешгирии даҳолати мақомоти маҳаллӣ ба кори прокуратура ва беҳтарсозии минбаъдаи фаъолияти он дар маҳалҳо таъкид гардид.

Тавре ки қаблан зикр шуд, мақомоти ҳизбӣ ва шуравии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба масъалаи таъминоти кадрӣ мақомоти адлия дар Тоҷикистон тавачҷуҳи доимӣ зоҳир мекарданд. Маводи бойгонӣ имкон медиҳад, ки маълумоти муайяне оварда шавад, ки динамикаи мақсадноки нишондиҳандаҳо, ки ҳайати шахсии КХА-и (аз

ҷумла прокуратураи) Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро дар миёнаи солҳои 20-уми асри XX тавсиф мекунанд, инъикос намоянд.

Маълумоти пешниҳодшуда, пеш аз ҳама, аз афзоиши шумораи кормандони ҳизбӣ ва комсомолӣ ва баъдан аз зиёдшавии шумораи кормандон аз ҳисоби қишри коргарон ва деҳқонон дар сохтори кадрӣ мақомоти адлияи Ҷумҳурии Мухтории Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон шаҳодат медиҳанд. Инчунин, афзоиши ҳиссаи кормандоне, ки ба миллатҳои бумӣ тааллуқ доштанд, дар шароити риояи равиши фарогирии миллатҳои гуногун (интернатсионалӣ) ба ташаккули ҳайати кадрӣ мушоҳида мегардид.

Ҳамин тавр, мо давраи ташкили (марҳилаи шаклгирӣ) низоми ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистонро дар солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ мавриди баррасӣ қарор додем. Хусусияти хоси ин давра аз он иборат буд, ки вазифаҳои ҳифзи ҳуқуқ, асосан ба зиммаи суд ва прокуратура гузошта шуда буданд, ки барои иҷрои вазифаҳои худ муассисаҳои ислоҳӣ-меҳнатиро истифода мебуданд. Акнун ба таҳлили рушди (марҳилаи инкишоф) низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар солҳои 1930-1937 мегузарем.

БОБИ III. РУШДИ НИЗОМИ МАҚМОТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРӢ ДАР СОЛҲОИ 1930-1937

3.1. Рушди асосҳои ҳуқуқии ташаккули мақомоти ҳифзи ҳуқуқ

Муваффақиятҳое, ки халқи тоҷик дар рушди иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ ба даст овард, инчунин бо фарогирии минтақаи Хучанд [53, с. 43], бо аҳолии тақрибан 260 ҳазор нафар ба ҳайати Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Тоҷикистон, шароитҳои лозимаро барои табдили ҶМШТ ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон муҳайё намуданд. Дар санаи 6-уми июни соли 1929 Бюрои сиёсии КМ ПК (б) ташаббуси ташкилоти ҳизбии тоҷикиро дар бораи чудо кардани ҶМШТ аз ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ёзбекистон ва табдили он ба ҷумҳурии шуравии иттиҳодӣ тасдиқ намуд.

Ҳамзамон, 16-уми июни соли 1929 Президиуми КМИ Иттиҳоди Шӯравӣ, пас аз баррасии масъалаи табдили ҶМШТ ба ҷумҳурии шуравии иттиҳодӣ онро мувофиқ ва зарурӣ донист ва тасмим гирифт, ки ин масъала дар анҷумани шуроҳои Тоҷикистон ва Ёзбекистон баррасӣ карда шавад.

16-уми октябри соли 1929 3-юмин ҷаласаи Шӯрои ҷавкулодаи умумитоҷикистонӣ қарор (Декларатсия) қабул кард, ки дар асоси он ҶМШТ ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон «бо фарогирии ҳудудҳои Хучанд, Уротеппа, Ҳисор, Фарм, Қурғонтеппа, Кӯлоб ва Панҷакент табдил дода шуд» [108, с. 140].

Сипас, 3-юмин Иҷлосияи ҷавкулодаи КМИ Шӯрои Ёзбекистон 7 ноябри соли 1929 ва 2-юмин Иҷлосияи КМИ Иттиҳоди Шӯравӣ 5-уми декабри соли 1929 хоҳиши халқи тоҷикро дастгирӣ намуда, қарор дар бораи хориҷ кардани ҶМШТ аз ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ёзбекистон ва таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро қабул намуд, ки мувофиқи он ҶШСТ бевосита ба ҳайати ИҶШС дохил шуд.

Бо таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соли 1929 дар сиёсати қонунгузорӣ ва сиёсати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соҳаи бунёди сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ тағйироти ҷашмрас ба амал омаданд. Пеш аз ҳама, КМИ ва КХШ ҶШС Тоҷикистон 19-уми декабри соли 1929, №42 қарор «Дар бораи амалӣ кардани қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон дар қаламрави ҶШС» [171], қабул намуд, ки дар он таъкид шудааст:

1. Бо сабаби азнавтаъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба сифати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва баромадан аз ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон, тамоми қонунгузории Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон, ки пештар дар қаламрави ҶМШСТ амал мекард, то замони чудо шудани Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон, то эҷоди қонунгузорӣ мувофиқи ҶШСТ ё бекор кардани он, муваққатан, иҷрои ҳатмии ҳудро дорад.

2. Қонуне, ки аз ҷониби мақомоти қонунгузории Ўзбекистон пас аз чудо шудани ҶМШТ аз ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон қабул мешавад, дар қаламрави ҶШСТ амал намекунад.

3. Лаҳзаҳои чудо шудани ҶМШТ аз ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон санаи тасвиби қарор дар иҷлосияи КМИ Иттиҳоди Шӯравӣ аз 5-уми декабри соли 1929 ҳисобида мешавад.

4. Ба КХС ҶШСТ супориш дода мешавад, ки лоиҳаи қонунгузорӣ барои ҶШСТ омода намуда, барои баррасӣ ба КМИ Шӯроҳои ҶШСТ ва барои тасдиқ ба иҷлосияи наздиктарин пешниҳод кунад.

Тақсимои маъмурию ҳудудии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соли 1930 ба як қатор тағйирот дар сохтор ва вазифаҳои сохторҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷумҳурӣ таъсир расониданд. Бинобар ин, мувофиқи Қарори КМИ ва КХШ Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии

Тоҷикистон аз 30-уми июли соли 1930 «Дар бораи барҳамдиҳии минтақаҳо», минтақаҳои ноҳияи Ҳисор то 1-уми октябри соли 1930 ноҳияи Қурғонтеппа, Кӯлоб, Хучанд ва Панҷакент то 20-уми декабри соли 1930 ноҳияи Фарму қисматхое, ки дар шароити махсуси қаламравӣ қарор доранд, то 1-уми октябри соли 1931 ғайрифайол шуданд. Ҳамзамон, тасмим гирифта шуд, ки дар вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон, ки тақсмоти волостиҳо дошт, ба таҳрири маъмурии хоҷагӣ-райониҳо гузаруш кунад [171].

Барои барҳамдиҳии ноҳияҳо қарорҳои алоҳидаи КМИ Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон қабул карда шуданд: қарор дар бораи барҳамдиҳии ноҳияи Ҳисор аз 15-уми августи соли 1930, қарор дар бораи барҳамдиҳии ноҳияи Қурғонтеппа аз 29-уми августи соли 1930, қарор дар бораи барҳамдиҳии ноҳияи Панҷакент аз 23-уми ноябри соли 1930, қарор дар бораи барҳамдиҳии ноҳияи Фарм аз 12-уми майи соли 1931.

Ҳамзамон, КМИ Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 23-юми октябри соли 1930 қарор «Дар бораи азнавтасисдиҳии сохторҳои судӣ-прокуратурӣ вобаста ба барҳамдиҳии ноҳияҳо»-ро қабул намуд. Дар он таъкид гардид, ки бо таваҷҷуҳ ба барҳамдиҳии ноҳияҳо, аз нав тасис додани сохторҳои судӣ-прокуратурӣ бояд ба тарзи зерин анҷом дода шавад:

1. Ҳамаи судҳо ва прокуратураҳои ноҳиявӣ барҳам дода шаванд.
2. Ба суди халқӣ ҳамаи парвандаҳои шахрвандӣ ва ҷиноятӣ, ғайр аз парвандаҳои зиддиинқилобӣ, ба истиснои ҷиноятхое, ки метавонанд ҷазои баландтарини ҷзтимой (қатл) -ро дар бар гиранд, дода шаванд.
3. Ба ҳукмҳои бароварда ва қарорҳои қабулнамудани судҳои халқӣ, шикоятҳои кассатсионӣ қардан мумкин, ба истиснои: а) қарори парвандаҳои маданӣ, агар қимати маблағи даъвои музди маош аз моҳонаи даромади қаргар зиёд набошад ва агар ин даъво бо аз қор озоднамоӣ алоқамандӣ набошта бошад ва дар баробари ин, дигар

даъвоҳои пулӣ, ки қиматашон аз 100 рубл зиёд набошад. Ғайр аз даъвоҳое, ки оид ба алимент, ки ин даъвоҳо ба судҳои кассатсионӣ новобаста аз ҳаҷми қимати даъво роҳ доштанд; б) парвандаҳои ҷиноятӣ, ки ба зиндон, ё қорҳои маҷбурӣ бо муҳлати то 3 моҳ ё манъ кардани шуғл, ё касби муайян, ё ҳақорат, ё ҷарима то 100 рубл интиҳоб мешаванд, ҳеҷ як кас наметавонад дар ин ҳолатҳо эътироз кунад.

4. Барои суди халқии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон зинаи кассатсиониро Суди Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон муайян менамуд.

5. Ба ҷойи прокуратураҳои округӣ, прокуратураҳои ноҳиявӣ ва шаҳрӣ ташкил карда шаванд.

6. Нозироти таҳқиқ дар ҳар як ноҳия ташкил карда шавад.

7. Дар вилояти Мухтори Кӯҳистонии Бадахшон низоми мавҷуда нигоҳ дошта шавад.

8. Кори омӯзиш ва тафтишотӣ дар назди КХА Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон бо мустаҳкам намудани шуъбаи ташкилӣ ва омӯзишӣ бо кормандони лозимӣ пурқувват карда шавад.

9. КХА Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ду моҳи оянда бояд ба қонунгузорӣ мутобиқатҳои лозимӣ ворид намояд.

10. НКФ Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон бояд аз соли 1931 манбаъҳои молии лозимиро барои ҳифзи судӣ ва тафтишотӣ таъмин кунад ва молу амволи участкаҳои тафтишотӣ ба бучаи маҳаллӣ вогузор карда шавад.

Дере нагузашта, КМИ ва КХС ҶШС Тоҷикистон аз 1-уми январӣ 1931, №205 қарор «Дар бораи барҳам додани Вазорати қорҳои дохилии ҶШС Тоҷикистон, таъсиси Раёсати умури милитсия ва ҷустуҷӯи ҷиноятӣ назди КХС ҶШС Тоҷикистон ва гузаронидани муассисаҳои маҳбасӣ ба ҳокимияти КХА ҶШС Тоҷикистон»-ро қабул намуд.

Дар ин қарор зикр шуда буд: «Таъсири муборизаи синфӣ, ки бо суръати баланди сохтмони сотсиалистӣ бармеояд, ниёз ба таҳкими

шахсият ва молиявии маъмурияти милитсия ва ҷустуҷӯи ҷиноятӣ барои мубориза бо ҷинояткорӣ ва ташкил кардани дурусту воқеии ҳифзи амният ва тартиботи инқилобиро эҷод мекунад. Ҳамчунин, ин фикрҳо талаб мекунанд, ки дар як вазоратхона, муассисаҳои судӣ ва маҳбасхоро муттаҳид кунем» [171, с. 77]. Ғайр аз ин, масъалаи тақвияти масолеҳи маҳаллӣ ва барҳам додани параллелизм дар ин корҳо талаб мекунанд, ки ҳамаи масъалаҳои сохтмони шуравӣ дар президиумҳои масоили маҳаллӣ ва комиссияҳои иҷроия дар президиуми КМИ мавриди баррасӣ қарор гиранд.

Ҳамин тавр, Комиссариати халқии корҳои дохилӣ, ки ду баҳши ба ҳамдигар алоқаманднабударо (коммуналӣ-ҳочагидорӣ ва баҳши маъмурӣ) -ро муттаҳид намуда, дар ҷойи ду сохтори амалкардаистода (баҳшҳои коммуналӣ ва маъмурӣ дар назди комиссариатҳои иҷроӣ ва шуроҳои шаҳрӣ) қарор гирифта буд, дар таҳким ва ташкил кардани сохтори ҳаёти миллӣ иштибоҳҳо дошт, ба як сохтори зиёдатӣ табдил ёфта буд.

Бар асоси гуфтаҳои боло, аз ҷониби КМИ ва Шӯрои Комиссарҳои халқии ҶШС Тоҷикистон, бо тақия ба қарор КМИ ва КХШ Шӯрои ССР [169] қарор карда шуд: аз 1-уми январӣ соли 1931 Вазорати корҳои дохилии ҶШС Тоҷикистон барҳам дода шавад; таъсиси Раёсати умури коммуналӣ дар назди Шӯрои Комиссарҳои халқии ҶШС Тоҷикистон ҳамаи вазифаҳои Вазорати корҳои дохилӣ дар баҳши коммуналӣ, сохтмон ва ҳифзи оташро ба уҳда хоҳад гирифт. Бар дӯши раёсати коммуналӣ-ҳочагӣ, иловатан, роҳбарии бевосита аз болои фаъолияти шӯъбаҳои ҳочагӣ-коммуналии назди комитетҳои иҷроия ва шуроҳои шаҳрии Тоҷиккоммунсоз ва коммун-таъинот, дар баробари ин роҳбарии кооперативҳои манзил ва ба он алоқаманд бонки коммуналӣ гузошта буд.

Дар назди Шӯрои Комиссарҳои халқии ҶШС Тоҷикистон Раёсати умури милитсия ва ҷустуҷӯи ҷиноятӣ ташкил карда шуд ва ба зиммаи он

роҳбарӣ кардани милитсия, ҷустуҷӯи ҷиноятӣ ва назорати маъмурӣ вогузор карда шуд. Ба истисноӣ ин вазифаҳо мувофиқи моддаҳои 4,5 ва 6 ин қарор мустақиман ба КХШ, бахши ташкилотӣ ва котиботи КМИ ҶШС Тоҷикистон вобаста буд.

Ба Раёсати умури милитсия ва ҷустуҷӯи ҷиноятӣ назди Шӯрои Комиссарҳои халқии ҶШС Тоҷикистон роҳбарии тамоми мақомоти милитсия ва ҷустуҷӯи ҷиноятӣ ҷумҳурӣ вогузор гардида, аз 1-уми январӣ соли 1931 бозсозӣ мешуданд ва ба Раёсати умури милитсия ва ҷустуҷӯи ҷиноятӣ, ки назди ҳокимиятҳои иҷроия ва шуроҳои шаҳрӣ ба сифати бахшҳо фаъолият мекарданд, вогузор карда шуданд.

Маҳалҳои нигоҳдорӣ ва қорхонаҳои марбут ба онҳо, ки ҳоло дар идораи Комиссариати халқии қорҳои дохилии ҶШС Тоҷикистон қарор доранд, инчунин масъалаҳои ташкил кардани ихтиёрии маҷбурии қор ва хидматҳои маҷбурий ба Комиссариати халқии адлияи ҶШС Тоҷикистон супорида шуданд.

Роҳбарии умумии фаъолияти мақомоти сабти асноди ҳолатҳои шаҳрвандӣ, роҳбарӣ дар қабули шаҳрвандон ба шаҳрвандии Иттиҳоди Шӯравӣ додани шиносномаҳои хориҷӣ ва вазъи ҳуқуқии хориҷиён, инчунин масъалаҳои марбут ба мазҳабҳо ва фаъолияти ҷамъиятӣ, ки мақсади ғоида бардоштанро надоштанд, ба Инспексияи назорати маъмурӣ, ки дар назди котиботи КМИ Шӯрои Шӯравии ҶШС Тоҷикистон ташкил гардиданд, вогузор карда шуданд.

Масъалаҳои сохтмони Шӯравӣ (сохтмони маъмурӣ, назорат бар фаъолияти дастгоҳи Шӯравии поёӣ ва ғайра) ба бахши ташкилоти КМИ Шӯрои Шӯравии ҶШС Тоҷикистон вогузор карда шуданд. Барои қорқарди муҳофизатии хидматчиёни қорӣ ва иҷрои вазифаҳои қорӣ, онҳо ба Комиссариати халқии меҳнат ва мақомоти маҳаллӣ супорида шуданд. Ташкил кардани барномаи таҳияи кадрҳои нав барои ҳуқуқшиносони шӯравӣ, дар мактабҳои ҳуқуқшиносӣ ва факултетҳо

ташкил кардани курси кӯтоҳмуддати омӯзишӣ барои кормандони судӣ ба нақша гирифта шуд.

Дигаргуниҳои минбаъда дар сохтори давлатӣ ва таъмини талаботи таҷрибавии сохторҳои адлия аз муқаррароти КХА, КМИ ва КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 9-уми апрели соли 1932, №125 талаб менамуд, ки «Доир ба тасдиқи қарор дар бораи Комиссариати халқии адлия ҶШС Тоҷикистон» муқаррароти навро қабул намояд [171, с. 82-85].

Дар асоси қарори мазкур Комиссариати халқии адлия дар асоси Конститутсия ва Қарори умумӣ дар бораи Комиссариатҳои халқии ҶШС Тоҷикистон амал намуда, ба Кумитаи марказии иҷроия ва Шӯрои халқии комиссарҳо тобеъ буда, дар фаъолияти худ қарорҳо, изҳоротҳо ва вазифаҳои гузоштаи онҳоро амалӣ менамуд.

Ба Комиссариати халқии адлия чунин вазифаҳо воғузор шуда буданд.

1. Қабули қарор дар бораи ба уҳда гирифтани сиёсати ягонаи судӣ дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон;

2. Назорат ба қонунӣ будани амалҳои мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ;

3. Роҳбарӣ ва ташкил кардани фаъолияти ҳамаи мақомоти судии ҶШС Тоҷикистон, таълим ва дастур додан ба онҳо ва таҳияи тадбирҳо барои осон кардан ва беҳтар кардани ташкилоти онҳо;

4. Назорат ва роҳбарӣ ба фаъолияти ҳамаи мақомоти таҳқиқотӣ дар ҷабҳаи мубориза бо ҷинояткорӣ;

5. Назорати фаъолияти судҳои ҷамоатӣ, судҳои ҳакамӣ ва судҳои рафиқона, инчунин, дигар муассисаҳое, ки вазифаҳои судиро анҷом медоданд;

6. Ташкил кардани кӯмакҳои ҳуқуқӣ ба аҳоли ва назорат ба фаъолияти машваратчиёни ҳуқуқӣ ва мушовараҳои Ҷимоягарон;

7. Баррасии пешакии ҳамаи қарорҳои барои тасдиқ ба Комиссариати Халқии ҶШС Тоҷикистон ва Шӯрои Комиссариати Халқии ҶШС Тоҷикистон пешниҳодшаванда;

8. Ташкил кардани шарҳҳо ва тафсирҳо барои қонунҳои амалкунанда, бо дархостҳои мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ ва баррасии мавзӯҳое, ки қонунҳои амалкунанда барои дигар Комиссариатҳои халқии ҶШС Тоҷикистон марбут ҳисоб намешуданд;

9. Раванди системанокӣ ва кодификатсия кардани қарордодҳо ва қонунҳои ҳокимият;

10. Ташкил кардани муассисаҳои ислоҳӣ ва меҳнатӣ ва роҳбарии онҳо. Назорат ба маҳалҳои нигоҳдорӣ, назорат ба фаъолияти комиссияҳо оид ба қорҳои ҷавонон;

11. Вориднамоӣ ба тартиботи муайяншуда оид ба муносибатҳои мақомоти судӣ ва прокурорӣ ба муассисаҳои хориҷӣ;

12. Иштирок дар таҳияи барномаҳо оид ба омодагии кадрҳои нави ҳуқуқшиносони шуравӣ дар мактабҳои ҳуқуқшиносӣ ва ташкил кардани курсҳои кӯтоҳмуддат барои қорғарони соҳаи судӣ.

Ҳамин тавр, вазифа ва доираи фаъолияти Комиссариати халқии адлияи ҶШС Тоҷикистон ба дараҷае васеъ гардида буд.

Аз рӯйи сохтори Комиссариати халқии адлия нисбатан душвортар гардида, вале, дар навбати худ, мушаххастар гардид. Роҳбари Комиссариати халқии адлияро комиссари халқии адлия бар уҳда дошта, дар назди ӯ мушовара фаъолият мебард. Комиссари халқӣ дар як вақт прокурор ба ҳисоб мерафт. Ҷонишинони Комиссари халқии адлия раиси Суди олий ва ҷонишини прокурори ҷумҳурӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Ба Комиссариати халқии адлия раёсатҳои зерин шомил буданд: раёсати судӣ - Суди Олии ҶШС Тоҷикистон, раёсати Прокуратураи ҷумҳурӣ, раёсати ташкилӣ-тавсиявӣ, раёсати пешниҳодҳои қонунгузорӣ ва кодификатсия, раёсати молиявӣ-идоракунии ва раёсати муассисаҳои ислоҳӣ-меҳнатӣ.

Суди Олӣ мувофиқи муқаррарот оид ба сохтори судии ҶШС Ёзбекистон, ки дар ҳудуди Тоҷикистон амал мекард, бо риояи қонунҳо ва дастурҳои умумии Қумитаи иҷроияи Марказӣ, Шӯрои комиссарҳои халқӣ ва Комиссариати Халқии Адлияи ҶШС Тоҷикистон фаъолият мекард.

Раёсати прокуратураи марказӣ мувофиқи муқаррароти сохтори судӣ дар ҶШС Ёзбекистон, ки дар ҳудуди Тоҷикистон амал мекард, фаъолият менамуд.

Раёсати прокуратураи марказӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешуд: а) назорати умумӣ; б) назорати судӣ; в) назорати мақомоти тафтишот; г) назорати ҷойҳои маҳрумсозӣ аз озодӣ; д) муҳофизати қор ва истехсолот. Дар ёддошт барои ин қоида таъкид шуда буд, ки назорати мақомоти Идораи сиёсати давлатӣ (ИСД) мувофиқи қоидаи махсус сурат мегирад.

Барои раёсати пешниҳодҳои қонунгузорӣ ва кодификатсия чунин вазифаҳо муқаррар шуда буданд: а) баррасии лоиҳаи қонунҳои пешниҳодшуда, ки аз ҷониби вазоратҳо ворид мешаванд ва пешниҳоди ҳулоса ба онҳо; б) таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо бо фармонҳои мақомоти олии ҳукумат ва Комиссариати халқии адлияи ҶШС Тоҷикистон; в) шарҳ ва таъриф кардани қонунҳо мувофиқи моддаҳои 3, қисми 3, боби 1; г) кодификатсия ва системанок кардани қонунҳо.

Иҷрои нишондодҳои Комиссариати халқии адлияи ҶШС Тоҷикистон дар мавриди шакли лоиҳаҳои декретҳо ва қарорҳо, тарзи кодификатсия ва номгузории онҳо барои тамоми вазоратҳо ҳатмӣ буд.

Шарҳи умумии қонунҳо аз ҷониби Комиссариати халқии адлияи ҶШС Тоҷикистон барои ҳамаи мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ашхоси хусусӣ дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон ҳатмӣ буд.

Ба вазифаҳои раёсати ташкилӣ-тавсиявӣ инҳо дохил мешуданд:

а) таҳияи шабакаи мақомоти судӣ ва прокуратурӣ, ҳайати асосии штатӣ ва тасдиқи сметаи он барои ҳамаи сохтори мақомоти адлия;

б) таҳияи дастурҳои роҳнамоӣ барои тартиби нақшаҳои кории мақомоти маҳаллии адлия ва таҳияи нақшаи умумии кори Комиссариати халқии адлияи ҶШС Тоҷикистон;

в) таҳияи масоили содасозӣ ва тақмили фаъолияти мақомоти адлия;

г) ташкил ва омӯзиши мақомоти маҳаллии адлия, таълим ва роҳнамоӣ;

д) ташкил ва таълим ба судҳои истеҳсолӣ-рафиқона ва ҷамоатӣ;

е) ташкил ва ба роҳ мондани таблиғоти ҳуқуқи шуравӣ ва ёрии ҳуқуқӣ ба коргарон;

ж) иштирок дар роҳбарӣ ба фаъолияти бахшҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ дар шӯроҳои маҳаллӣ;

з) барӯйхатгирӣ ва интиҳоб кардани шахсони масъули мақомоти адлияи маҳаллӣ ва марказӣ, инчунин, омодасозии кадрҳои нав ва баланд бардоштани таҳассуси кормандони адлия;

и) таҳияи низоми гузоришоти оморӣ, таълим дар мавриди ҳисобот, ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти оморӣ;

к) ташкил кардани иҷлосияҳои фаъолони адлияи шуравӣ.

Барои иҷрои вазифаҳои зикршуда, идораи мазкур гурӯҳҳои зеринро дошт:

а) гурӯҳи ташкилӣ-нақшавӣ;

б) гурӯҳи инструкторӣ-санҷишӣ;

в) гурӯҳи омодасозии кадрҳо ва тақсимооти ҳайати шахсӣ;

г) гурӯҳи иттилоотӣ-оморӣ;

д) гурӯҳи назорат барои иҷро.

Ба ваколати раёсати молиявии-маъмурӣ шомил буданд:

а) хизматрасонии хоҷагидорӣ Комиссариати халқии адлия;

б) таҳия ва иҷрои ҳисобнома ва муайян кардани ҳайати кормандон барои тамоми Комиссариат.

Ҳамзамон бо қоидаҳои зикршуда, қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон аз 31-уми декабри соли 1930 «Дар бораи ташкили назорат аз болои иҷрои

қарорҳои ҳокимияти ҶШС Тоҷикистон дар назди комиссариатҳои халқӣ» мавриди амал қарор гирифта буд, ки назорати он низ ба зиммаи Комиссариати халқии адлияи ҶШС Тоҷикистон вогузор шуда буд [171, с. 96].

Соли 1931 барои таърихи мардуми тоҷик ва мақомоти адлия воқеан, муҳим буд. Дар моҳи феввали ҳамон сол Иҷлосияи IV умумитоҷикии шӯро баргузор шуд. Он натиҷаҳои рушд ва такмили Тоҷикистонро аз замони таъдбири он аз ҷумҳурияи худмухтор ба ҷумҳурияи иттиҳодӣ ҷамъбаст кард ва Конституцияи ҶШС Тоҷикистонро қабул намуд.

Дар ҳамон сол 2-юмин иҷлосияи ҷумҳуриявии кормандони судӣ-прокурорӣ дар ҶШС Тоҷикистон гузаронида шуд, ки воқеан, натиҷаҳои кори анҷомёфтаи таъдилот ва дар як дараҷа ташаккули сохтори нави мақомоти прокуратураи Тоҷикистонро аз соли 1929 то соли 1931 ҷамъбаст намуд.

Тағйироти минбаъда дар низоми адлияи ҶШС Тоҷикистон бо қабул кардани Конституцияи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1931 алоқаманд буд, ки марказонидан ва мутамарказ шудани мақомоти назорати прокуратураи Конституцияи ИҶШС дар соли 1936 дар худ таҷассум карда буд. Ҳамчунин, тағйирот дар низоми мақомоти адлия, хусусан, дар вазъи ҳуқуқии ҳуди Комиссариати халқии адлияи ҶШС Тоҷикистон дар Конституцияи ҶШС Тоҷикистон соли 1937 инъикос ёфт. Таваҷҷути муқоисаи мақоми Комиссариати халқии адлияи ҶШС Тоҷикистон дар Конституцияҳои солҳои 1931 ва 1937 маълумоти дақиқ ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, дар соли 1931 боби 6-уми Конституцияи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1931 номи «Дар бораи Шӯрои Комиссарҳои Халқии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» унвон дошт. Мувофиқи моддаи 49 Конституцияи Шӯрои Комиссарони халқии Тоҷикистон аз раиси Шӯро, ҷонишини ӯ ва 9 комиссари халқӣ, ки шашумаш Комиссари халқии адлия ном дошт, иборат буд. Мувофиқи моддаи 52 Конституция «Дар сарпарастии ҳар як комиссариат, аъзои

Шӯрои Комиссарони халқии Тоҷикистон - комиссарҳои халқӣ» қарор доштанд.

Мувофиқи моддаҳои 56-58 Конституция, ҳамаи комиссариатҳо ба ғурӯҳҳои муттаҳид ва номутаҳид тақсим мешуданд ва Комиссариати Халқии Адлия ба комиссариатҳои номутаҳид шомил мешуд, яъне Комиссариати ягонаи Халқии Адлия дар Иттиҳоди Шӯравӣ вуҷуд надошт.

Дар назди ҳар комиссар таҳти раёсати ӯ ҳайати мушовара ташкил мешуд, ки аъзои он аз ҷониби Шӯрои Комиссарони халқии ҶШС Тоҷикистон таъин мегардиданд. Комиссари халқии адлия ҳуқуқ дошт, ки танҳо қарорҳои худро дар тамоми масъаласе, ки вобаста ба ваколатҳои мувофиқи комиссариат буданд, қабул кунад. Дар сурати норозигӣ аз қарорҳои комиссар, мушовара ё аъзои алоҳидаи он, бидуни таъхири иҷроӣ қарор, метавонист, ба Шӯрои Комиссарони халқии ҶШС Тоҷикистон муроҷиат кунад.

Комиссарони халқӣ дар тамоми фаъолияти худ дар назди Шӯрои комиссарҳои халқии ҶШС Тоҷикистон ва назди Кумитаи иҷроияи марказии шӯрои ҶШС Тоҷикистон ҷавобгар буданд.

Дар Конституцияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон соли 1937 боби 4 «Мақомоти идоракунӣ давлатӣ дар Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» номгузорӣ шуда, ба ташкилот ва фаъолияти Ҳокимияти Шӯрои Комиссарони халқии Тоҷикистон бахшида шудааст.

Таркиби Шӯрои Комиссарони халқии Тоҷикистон бо моддаи 45 Конституция муайян карда шуда буд, ки мувофиқи он «Шӯрои Комиссарони халқии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз ҷониби Шӯрои Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон бо таркиби: Раиси Шӯрои Комиссарони халқии ҶШС Тоҷикистон, ҷонишинҳои Раиси Шӯрои Комиссарони халқии ҶШС Тоҷикистон, Раиси Комиссияи давлатии нақшаи ҶШС Тоҷикистон; 12 Комиссари

ҳалқии ҶШС Тоҷикистон, ки ҳаштумин аз онҳо Комиссари ҳалқии адлия буд, ташкил карда мешавад. Ғайр аз ин, ба таркиби Шӯрои Комиссарони ҳалқии ҶШС Тоҷикистон, намояндаи Комитети захираҳои ИҶШС ва намояндагони комиссариатҳои ҳалқии умумӣ низ шомил буданд».

Комиссарони ҳалқии ҶШС Тоҷикистон бахшҳои идоракунии давлатӣ, ки ба ваколати ҶШС Тоҷикистон дохил мешуданд, роҳбарӣ мекарданд. Онҳо «дар доираи ваколати Комиссарони ҳалқӣ фармон ва дастурҳои мувофиқро бар асос ва барои иҷрои Қонунҳои ИҶШС ва ҶШС Тоҷикистон, қарор ва дастурҳои Шӯрои Комиссарони ҳалқии ҶШС Тоҷикистон, фармон ва дастурҳои комиссариатҳои ҳалқии Ҷумҳуриявии Иттиҳоди Шӯравиро назорат мекарданд» мебароварданд.

Дар боби чоруми Конститутсияи ҶШСТ соли 1931-уми комиссариатҳо ба гурӯҳҳои муттаҳид ва номутаҳид тақсим мешуданд ва Комиссариати адлия ба гурӯҳи номутаҳид шомил буд, яъне, танҳо Ҷумҳуриявӣ, пас дар моддаи 48 Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1937 Комиссарони ҳалқии ҶШС Тоҷикистон ё комиссариатҳои ҳалқии умумиҷумҳуриявӣ ва ҷумҳуриявӣ номида мешуданд ва Комиссариати ҳалқии адлия ба Комиссариати Иттиҳод шомил шуд, ки мувофиқи терминологияи Конститутсияи соли 1931 - Комиссариати муттаҳид буд. Ғайр аз ин, онҳо аллакай ба «дубликат» ё тахти ду марҳалаи итоатгарӣ қарор доштанд, яъне тибқи моддаи 50-и Конститутсия, «Комиссариатҳои муттаҳидшудаи ҳалқии ҶШС Тоҷикистон вазифаҳое, ки ба онҳо дода шудаанд, тахти роҳбарии Шӯрои Комиссарҳои Ҳалқии ҶШС Тоҷикистон ва инчунин, Комиссариатҳои Муттаҳиди Иттиҳоди Шӯравӣ қарор доштанд».

Дар чунин шароит дар Тоҷикистон расман мураттабсозии ҳаматарафа гузаронидан лозим буд. Тахти ибораи мураттабсозии расмӣ он мураттабсозие фаҳмида мешавад, ки ба маводи мураттабсозӣ ҷамъ оварда шуд, қонуни амалкунанда аҳаммияти ҳатмӣ медиҳад. Баъзан сохторҳои ҳуқуқсозӣ ба ин маҷмуи мавод қудрати истисноӣ дода, бар

зидди ҳамаи санадҳои бадастнаомада, онҳоро ғайриқонунӣ эътироф мекунанд. Мисоли чунин ҳамгирой «Маҷмуи гурӯҳбандии қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон», ки аз ҷониби Кумитаи Марказӣ ва Шӯрои Комиссарҳои халқии ҷумҳурӣ ва таҳрири Комиссариати халқии адлияи он тасдиқ шудааст. Ин маҷмуаи қонунгузорӣ дар таҳқиқоти диссертатсионии мазкур кӯмаки амалии худро расонидааст.

Инкишофи мураттабсозӣ ва рушди қонунгузории Тоҷикистони шуравӣ, ки бо дастурҳои сохторҳои ҳуқуқсозӣ гузаронида шуданд, барои омӯзиш муҳим буда, имконият медиҳанд, ки бо дарназардошти таҷрибаи ҷамъшуда, усул ва шаклҳои мақбули тартибот дар ҳоли ҳозир муайян карда шаванд.

Аввалин кӯшиши мураттабсозии қонунгузории ҷумҳурӣ наشري ин «Маҷмуи гурӯҳбандии қонунҳои амаликунандаи Ҷумҳурии Шӯравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон» дар соли 1932 буд. Ин маҷмуа, чунон ки қаблан гуфта шуд, натиҷаи мураттабсозии расмӣ буд, зеро баъд аз омода кардани Кумитаи махсуси Комиссариати адлияи ҷумҳурӣ, пас аз наشري он аз ҷониби Шӯрои Комиссарҳои халқии Тоҷикистон ва КМИ тасдиқ шуда, дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ бо наشري махсуси он мавриди амал қарор гирифт.

Хусусияти хоси таҷрибаи аввалини матраҳсозӣ дар таърихи ҷумҳурӣ дар он буд, ки бо амал кардани ин маҷмуа эътироф гардид, ки ҳамаи қонунҳое, ки ба он ворид нашуда буданд, безътибор шудаанд. Бо истисноии якчанд кодекс ва санадҳои расмикардашудаи ҶШС Ёзбекистон, ки дар қаламрави ҶШС Тоҷикистон амал мекарданд.

Дуюмин, хусусияти ин маҷмуа дар он буд, ки он натиҷаи матраҳсозӣ танҳо қонунгузории Тоҷикистон набуд. Ба он як қатор санадҳои меъёрӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати ҶМШС Туркменистони пешин ва ҶШС Ёзбекистон қабул шуда буданд, ҳамроҳ карда шуда буд. КМИ ва Шӯрои Комиссарҳои халқии Тоҷикистон, вақте ин маҷмуаро тасдиқ карданд,

қарор доданд, ки онҳоро дар тамоми қаламрави ҶШС Тоҷикистон амалкунанда эътироф кунанд.

Маҷмуаи матраҳсозии «Қонунҳои амаликунандаи ҶШС Тоҷикистон» 1-уми январи соли 1932 нашр шуда буд, аммо муаллифони тасмим гирифтанд, ки баъзе санадҳои дертар қабулшударо низ ба он дохил кунанд, чунки онҳо вазъияти навро муаррифӣ мекарданд ва чун ҷойгир кардани қонунҳои беътиборшудаи онҳоро, ки бо қабули қонунҳои нав беътибор шуданд, ҳатто то 1 январи соли 1932 амал мекарданд (дар вақти наشري маҷмуа дигар амал намекарданд), танҳо як расмияти нодаркор буд, ки метавонад хонандаро гумроҳ созад» [171].

Маҷмуаи матраҳсозӣ, ки 463 санадро дар бар мегирифт, аз ҳафт бахш иборат буд: сохтмони шуравӣ, тарзи сохтмони хоҷагӣ, хоҷагии деҳот, иқтисодии кишвар, меҳнат, дастгоҳи молиявӣ-андозӣ, сохтмони иҷтимоӣ-маданӣ, судӣ ва маъмурият. Маводи ҳуқуқӣ дар дохили бахшҳо, ба бахшҳо ва дар бахшҳо ба бобҳо тақсим мешаванд. Санадҳо бо принсипи «аз умумӣ ба махсус» ва танҳо бо риояи ҳамин принсип - бо тартиби хронологӣ ба даст оварда мешаванд. Дар Маҷмуа рақамгузори пайвастаи санадҳо риоя шуда, он аз муқаддима ва феҳрист иборат аст.

Таҳлили маҷмуаи матраҳсозӣ нишон медиҳад, ки дар он як қатор норасоиҳо мавҷуданд, ки ба сатҳи пасти техникаҳои қонунгузорӣ ва нарасидани таҷрибаи қонунҳои соҳаи матраҳсозӣ вобаста аст. Санадҳои ҳуқуқӣ дар Маҷмуа, дар бахшҳое ҷойгир шудаанд, ки ба назари муаллифони бештар мувофиқанд ва дар натиҷа онҳо каме ба масъалаҳои муҳталиф таъсир мерасонанд. Аз санадҳои асосӣ ҳеҷ гуна қисматҳо гирифта намешаванд ва ишораҳо ба онҳо дар бахшҳои дигар, мақолаҳо, бобҳо ва дигар ҷое, ки дар маҷмуа мавҷуд аст, дода намешаванд, ки ин бешубҳа, арзиши маводи мураттабсозиро паст мекунад ва истифодаи онро душвор мегардонад.

Дар Маҷмуа ба камбудӣҳо дар матраҳсозӣ ва ҷойгиркунии санадҳо роҳ дода шудааст. Масалан, дар бахши якум, бо номи «Сохтмони

Шӯравӣ» бахши III «Тоҷикикунонии дастгоҳ ва лотиникунонии алифбо» чой гирифта, дар бахши II «Санадҳое, ки ба хизматҳои низомӣ марбутанд» ва қарори КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 18-уми июли соли 1930 «Дар бораи муҳофизати мавзёҳои гидротехникӣ» ба чойи бахши «Обёрӣ» дар бахши «Заминсозӣ ва заминистифодабарӣ» чойгир гардидааст ва ғайра.

Ба Маҷмуа, инчунин, санадҳои ғайримеъёрӣ дохил шудаанд (масалан, Мурочиатномаи 3-юмин ҷаласаи Шӯрои Ҷавкулодаи умумиточикӣ «Ба ҳамаи меҳнаткашони ҶШС Тоҷикистон»), санадҳои аҳаммияти муваққатидошта (қарорҳои КМИ ҶШС Тоҷикистон аз 12-уми декабри соли 1931 «Дар бораи таҳия кардани нақшаҳо барои стандартикунонии ҶШС Тоҷикистон барои соли 1932», аз 26-уми октябри соли 1931 «Дар бораи нархҳои интиқоли бор, бо нақлиёти савор ва нақлиёти чархдор», ки муҳлати амалашон то 1-уми январи соли 1931 муайян шудааст ва ғайра).

Тағйироте, ки бо таҳлили қарори таҳияшуда ҳосил шуда буданд, дар Маҷмуа мавриди ҳамгироӣ қарор нагирифта, алоҳида оварда шудаанд (масалан, қарорҳои КМИ ва КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 29-уми августи соли 1930 «Дар бораи тағйироти банди б, моддаи 2, қарорҳои КМИ ва КХШ ҶШС Тоҷикистон» аз 30-юми июли соли 1930 «Дар бораи барҳамдиҳии ноҳияҳо», қарори КМИ ҶШС Тоҷикистон аз 14-уми октябри соли 1930 «Дар бораи тағйироти қарорҳои КМИ ва КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 29-уми августи соли 1929, №157 дар бораи барҳамдиҳии Қурғонтеппа» ва ғайра).

Санадҳое, ки ба Маҷмуа ворид шуда буданд, аз таҳрир нагузашта буданд. Аз онҳо муқаддимаҳо, моддаҳо, бандҳои фармоишӣ ва мавқеи муваққатӣ, бандҳо дар бораи безътиборшавии санадҳои муайяни қаблӣ ва ғайра истисно карда намешуданд.

Вақте ки дар соли 1940 Раёсати корҳои Шӯрои Комиссарҳои халқии ҶШС Тоҷикистон «Маҷмуаи санадҳои амалкунандаи Шӯрои

Комиссарҳои халқии Тоҷикистон»(278, с.) [171] -ро омода ва нашр намуд, ду юм ин кӯшиши инкорпоратсияи қонунгузори дар ҚШС Тоҷикистон сурат гирифт.

Камбудиҳо дар Маҷмуаи хронологӣ, аз ҷумла, ҳама ва норасоӣҳо дар Маҷмуаи матраҳсозии соли 1932 низ мавҷуд буданд, инҳо мебошанд: интиҳоби тасодуфии давраи фаъолиятҳои ҳуқуқӣ барои солҳои 1935-1939, номгузори нодурусти Маҷмуа (ба ғайр аз қарорҳои КХШ, дар он қарорҳои КМИ ва КХШ, Комитети марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон ҳам дохил шудаанд), дохил накардани якҷанд қарорҳои амалкунандаи меъёри, иҷрои полиграфии бесифат ва ҷопи шумораи маҳдуд - 250 нусха. Баъди ин Маҷмуа пас аз як сол Раёсати қарорҳои Шӯрои Комиссарҳои халқии Тоҷикистон як маҷмуаи дигарро бо номи «Маҷмуаи қарорҳои Шӯрои Комиссарҳои халқии Тоҷикистон барои соли 1940» нашр кард, ки ба он муҳимтарин санадҳои амалкунандаи дар соли мазкур таърифшуда ворид шуда буданд [171].

Бо вуҷуди ҳамаи ин камбудиҳо дар самти мурағбатсозии қонунгузори дар марҳилаи аввалини матраҳсозӣ, он барои аҳаммияти бузург дошт. Мурағбатсозии қонунгузори барои истифодаи дурусти санадҳои меъёри барои мутахассисони ҷумҳури кӯмак расонид, барои дар амал татбиқ кардани қонунҳо мусоидат намуд ва ба ин тартиби ҳуқуқӣ тақвият бахшид, зеро ки аввалин таҷрибаи чунин қор буд, ки асосҳои фаъолиятро дар соҳаи низомдиҳии маводҳои ҳуқуқии ҷумҳури гузошт.

Ҳарчанд ки матраҳсозии қонунгузори дар ҷумҳури соли 1936 расман ба Комиссариати халқии адлия вогузор шуда буд, солҳои 1942-1957 бо камбудии пурраи ҳама гуна қори матраҳсозӣ ҳос буд. Ба ҳар ҳол, метавон ҳулоса кард, ки дар ин давра қори бузурги матраҳсозӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби дастгоҳи КХА ҷумҳури амалӣ шуд ва ин бояд ба таври ҷиддӣ қадр карда шавад.

Аз ин рӯ, дар давраи баррасишуда, низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуки Тоҷикистон рушд намуда, бо унсурҳо ва санадҳои меъёрии зарурӣ барои иҷрои вазифаҳои асосии онҳо таъмин гардид. Дар ин давра низ қорҳои матраҳсозӣ аз ҷониби КХА ҷумҳурӣ мушоҳида карда шуд, ки, бешубҳа, ба таҳкими минбаъдаи низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мусоидат намуд.

3.2. Такмил ва тақвияти низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ

Бо табдили Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотисалистии Тоҷикистон ба ҷумҳурӣ дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ, марҳалаи нави тақмили ташкилотӣ ва тақвияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон шуруъ мешавад. Бо ин мақсад аз охири даҳсолаи 20-ум ва аввали даҳсолаи 30-юм қори як қатор тадбирҳои ташкилотию ҳуқуқӣ, ки ба ҷустуҷӯ ва беҳтар намудани тақмили ташкилотӣ ва тақвияти ин мақомот равона шуда буданд, анҷом дода мешаванд. Ҳамин тавр, бо қарори КМИ ҶШС Тоҷикистон аз 28-уми январӣ соли 1930 «Дар бораи таъсиси Суди Вилояти Мухтории Кӯҳистони Бадахшон» қарор шуда буд:

1. Барои хизматрасонӣ дар Вилояти Мухтории Кӯҳистони Бадахшон суди вилоятӣ таъсис дода шавад. Мавқеи ҷойгиршавии суди вилоятӣ шаҳри Хоруғ таъин карда шавад.

2. Иҷлосияи доимии суди округи Ҳисор дар Вилояти Мухтории Кӯҳистони Бадахшон бекор карда шавад.

3. Ба КХА ва НКФ ҶШС Тоҷикистон тавсия дода мешавад, ки дар доираи буҷет ва сарфаи сохторҳои судӣ-прокурорие, ки дар Вилояти Мухтории Кӯҳистони Бадахшон мавҷуданд, воситаҳо барои нигоҳубини суди вилоятиро таъмин намоянд.

4. Ба Кумитаи Иҷроияи Вилояти Мухтории Кӯҳистони Бадахшон супорида шавад, ки ҳайати роҳбарии Суди вилоятиро барои тасдиқ ба Комиссариати халқии адлия пешниҳод кунад.

Соли 1931 барои таърихи мардум, мақомоти адлия ва суди Тоҷикистон соли намоён буд, зеро моҳи февралӣ ҳамон соли Анҷумани

IV умумиточикии Шуроҳо баргузор гардид. Он натиҷаҳои рушди Тоҷикистонро аз замони табдил шудани он аз ҷумҳурии мухторӣ ба ҷумҳурии шуравӣ ҷамъбаст кард ва Конститутсияи ҶШС Тоҷикистонро тасдиқ намуд. Дар ҳамин сол, Иҷлосияи 2-юми судӣ-прокуратурии ҶШС Тоҷикистон баргузор шуд, ки дар асл натиҷаҳои кори анҷомдодашударо дар мавриди табдилот ва, бахусус, таъсиси сохтори нави сохторҳои прокуратураи ҶШС Тоҷикистонро аз соли 1929 то соли 1931-ро ҷамъбаст кард.

Рушди минбаъдаи судҳои ҷамоатӣ, судҳои истехсолӣ-рафיקона дар корхонаҳо, заводҳо, дар муассисаҳо ва ширкатҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, инчунин, судҳои рафיקона дар колхозҳо дар ҳамин давра рӯй медиҳад. Ин раванд ва такмили онҳо дар асоси қарорҳои КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 12-уми майи соли 1931, №422 «Дар бораи ташкили судҳои ҷамоатӣ» [171, 794-796], қарори КМИ ва КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 15-уми декабри соли 1931, №78 «Дар бораи судҳои истехсолӣ-рафיקона дар корхонаҳо, заводҳо, дар муассисаҳо ва ширкатҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ» ва инчунин, қарори КМИ ва КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 9-уми ноябри соли 1930 «Дар бораи судҳои ҳамкорӣ дар колхозҳо» амалӣ карда шуданд.

Ҳамаи ин нишон медиҳад, ки сохторҳои судӣ дар давраи баррасишуда ба таври назаррас демократӣ шуда, ба аҳоли наздик шуданд.

Бо таъсиси ҶШС Тоҷикистон прокуратураи Ҷумҳурии Мухтории Тоҷикистон ба прокуратураи ҶШС Тоҷикистон табдил ёфт ва прокурори ҶШС Тоҷикистон Муллоҷон Саъдуллоев таъин гардид.

Дар асоси Муқаррарот дар бораи Суди Олии ИҶШС ва Прокуратураи Суди Олии ИҶШС, ки бо қарори КМИ ва КХШ ИҶШС аз 24-уми июли 1929 тасдиқ шуда буд, сохторҳои прокуратура, аз ҷумла прокуратураи ҶШС Тоҷикистон вазифаҳои зеринро иҷро мекарданд:

1. Назорати иҷрои қонунҳо дар фаъолиятҳои сохторҳои давлатӣ, сохторҳои хоҷагӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва эътироз кардан ба қарорҳои ғайриқонунӣ қабулкардаи ин сохторҳо ва ташкилотҳо;

2. Оғоз кардани парвандаҳои ҷиноятӣ, маъмурӣ ва интизомӣ бар зидди афроде, ки ҳуқуқвайронкуниҳо ё ҷиноятҳо содир кардаанд;

3. Роҳбарии фаъолияти сохторҳои тафтишот;

4. Ташкил кардани сохторҳои ҷамъиятӣ;

5. Ширкат дар муҳофизати судӣ, дар муҳокимаи парвандаҳои ҷиноятӣ ва шаҳрвандӣ;

6. Назорати иҷрои ҳукмҳо, дурустии нигоҳдории одамон дар боздошт, ҳолати ҷойҳои ҳабс ва ташкили корҳои маҷбурӣ.

Бо гузашти вақт, дар сохторҳои прокуратура тағйироти муайяне ба амал омаданд. Ҳамин тавр, тибқи қарорҳои XVI ҷалосияи ПК (б) «Дар бораи гузаронидани тақсимои нави маъмурии ноҳиявикунонии кишвар» КМИ ва КХШ ИҶШС аз 23-юми июни соли 1930 қарор қабул карданд ва бо муқаррароти қарори мазкур аз 1-уми октябри соли 1930 ҳамаи округҳо барҳам дода шуданд.

Ҳамзамон, дар асоси қарори КМИ ва КХШ ИҶШС аз 30-юми июни соли 1930 КМИ ва КХШ ИҶШС Тоҷикистон аз 31-уми октябри соли 1930 қарор «Дар бораи шароити интиқол ба ноҳияҳо ва хориҷи хизматчиён дар робита бо барҳам додани округҳо»-ро қабул намуд.

Пас аз барҳам додани ноҳияҳо, бо қарори КМИ ва КХШ ИҶШС аз 3-юми декабри соли 1930 ба асосҳои истехсолоти судӣ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷумҳуриҳои шуравӣ тағйирот ворид карда шуд. Бо далели барҳам додани округҳо, дар ҷумҳурӣ, прокуратураҳои округӣ барҳам дода шуданд ва ба ҷойи онҳо прокуратураҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ таъсис ёфтанд, ҳамзамон прокуратураи ВМКБ (Вилояти Мухториي Кӯхистони Бадахшон) таъсис дода шуд.

Дар шаҳрҳо ва ноҳияҳои бузург, ки аҳаммияти иқтисодӣ ва сиёсӣ дошта буданд, вазифаи ёрдамчии прокурор таъсис ёфта, шумораи онҳо вобаста ба эҳтиёҷоти воқеии мавҷуда дар асоси кадрҳо муайян мешуд.

Прокурорҳои ноҳиявӣ аз ҷониби прокурорҳои вилоятӣ таъин ва аз кор озод карда мешуданд. Ба прокурорҳои ноҳиявӣ тамоми вазифаҳои бекор кардани прокуратураҳои минтақавӣ вогузор мешуд. Муфаттишон аз ҷониби кумитаҳои иҷроияи ноҳиявӣ ё шӯроҳои шаҳрӣ бо пешниҳоди прокурорҳои ноҳиявӣ таъин мешуданд.

Бо гузашти вақти начандон тӯлонӣ, 28-уми июни соли 1930 бо қарори КМИ ва КХШ ҶШС Тоҷикистон Қонун «Дар бораи сохторҳои адлияи ҶШС Тоҷикистон» қабул гардид. Боби VI ин санад, ки ба прокуратураи давлатӣ марбут буд, қарор дар бораи прокуратураи Шӯрои Олии Суди ИҶШС-ро пурра намуд. Тибқи ин қарор, ба прокуратураи ҷумҳурӣ вазифаҳои зерин вогузор карда шуданд:

- Роҳбарии фаъолияти тафтишот, ки бо кӯмак ба сохторҳо, ки дар ҳайати сохторҳои адлия қарор доранд ва ё ба вазорату идораҳои дигар марбут ҳастанд;

- Нозирот барои фаъолияти сохторҳои ОГП;

- Ташкилоти айбдоркунии ҷамъиятӣ;

- Ташкил кардани нишастҳо оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ ва роҳбарии фаъолияти онҳо;

- Назорат аз болои фаъолияти маслиҳатчиёни ҳуқуқӣ.

Ҳамзамон, санади мазкур ба прокурори ҷумҳурӣ вазифаҳои зеринро вогузор намуд:

а) Роҳбарии умумӣ ва назорати фаъолияти ҳамаи кормандони прокуратураи назоратӣ ва дастгоҳи таҳқиқотии ҶШС Тоҷикистон;

б) Назорат аз қонунӣ будани амалҳои комиссариатҳо ва дигар муассисаҳои марказии ҶШС Тоҷикистон.

в) Эътироз овардан ба фармонҳои ғайриқонунии КХШ ва Раёсати КМИ ҶШС Тоҷикистон. Прокурор дар доираи салоҳият ҳуқуқ дорад, ки

аз тамоми сохторҳои ҳокимият, муассисаҳо, ташкилотҳо ва мансабдорони ҶШС Тоҷикистон маводи лозимиро дархост кунанд. Ин талабот барои иҷро ҳатмӣ мебошанд. Прокурор метавонад бо ҳуқуқи овоздиҳии машваратӣ дар чаласаи ҳамаи комитетҳои иҷроия ва дигар сохторҳои ҳокимият ва идоракунии, ки дар қаламрави хидмати назорати ӯ амал мекунанд, иштирок намояд.

Ба дӯши муфаттишон гузаронидани амалҳои тафтишотӣ роҳбарӣ ва назорат аз болои фаъолияти дигар сохторҳои тафтишотӣ дар суд ҳамчун айбдоркунанда иштирок намудан, вогузошта шуд.

Дар соли 1930 дар ҳайати прокуратура вазифаи ёрдамчии прокурори ҷумҳурӣ оид ба назорат дар кор ва истехсолот таъсис ёфт.

Дар ибтидои солҳои 30-юм назорати прокурор аз болои иҷрои конунҳо дар сохторҳои таҳқиқот ва тафтишот, инчунин, дар ҷойҳои маҳрумсозии озодӣ, ғайри қасбӣ гардид. Тибқи моддаи 6 Кодекси муҳофизати ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон, аз ҷониби прокуратура дар давоми соли 1929 аз боздошт 116 нафар озод карда шуда, нисбат ба кормандони ҷойҳои маҳрумсозӣ аз озодӣ 32 парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда шуд. Илова бар ин, аксаран ҳамчун боқимондаҳои даврони феодализм ҷиноятҳои бераҳмона рух медиоданд, ки аз шахсони масъули сохторҳои тафтишотӣ барои муайян намудани шахсони гунаҳкор масъулияти баланди қасбӣ талаб карда мешуд.

Дар маҷмӯъ, дар соли 1930 54 машварат ва мактубҳои дастурӣ таҳия карда шуданд.

Дар асоси қарори КМИ Шӯроҳои КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 9-уми ноябри соли 1930, №182, қарор дар бораи «Судҳои рафӣқона дар қолхозҳо» аз 12-уми майи соли 1931 қабул гардида, қарор дар бораи «Судҳои ҷамоавӣ» тасдиқ шуда буд. Дар моддаи 2 ин қарор омадааст: «Судҳои ҷамоавӣ як таъсири ҷамоати танзим барои аъзои ноустувори ҷамъияти меҳнатӣ ба ҳисоб мерафт. Парвандаҳои, ки ба бойҳо, қулақҳо ва ҳамаи одамони ғайримеҳнатӣ рабт доштанд, ба суди халқӣ тааллуқдор

буданд, на ба суди ҷамоавӣ». Судҳои ҷамоавӣ парвандахоро дар муҳлати на зиёда аз 10 рӯз баррасӣ мекарданд.

Кормандони прокуратура мувофиқи машварат аз 22-юми майи соли 1931 «Дар бораи ташкил кардани судҳои ҷамоавӣ» барои корҳои ташкилӣ бо онҳо ҳамкорӣ менамуданд, намегузоштанд, ки ба узвияти онҳо бойҳо ва кулакҳо қабул гарданд, ба онҳо барои қабули қарор мутобиқ ба қонунҳо, кӯмак мекарданд.

Дар соли 1930, сохторҳои прокуратураи Тоҷикистон муроҷиатҳои расидаро аз мақомоти давлатӣ - 373, аз ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва кооперативӣ - 197, аз коргарон - 371, аз батракҳо - 146, аз деҳқонон - 1528, аз хизматчиён - 1031, аз аъзои Артиши сурх-201, аз мардуми ғайримехнатӣ -370 ва аз дигарон - 736 ададро баррасӣ ва ҳал намудаанд. Аз онҳо, баъзе ҳолатҳои хилофи қонунҳои заминӣ - 259, хилофи андоз - 2050 ва ғайра будаанд. Тақрибан ҳамаи шикоятҳо дар муҳлати се рӯз баррасӣ гардидаанд. Пас аз баррасии шикоятҳо, 955 парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда шуд, 183 ҷазо ва ба 512 даъвои шаҳрвандон ҷавоб дода шуданд.

Дар соли 1930, сохторҳои прокуратураи ҶШС Тоҷикистон 281 ёддоштро, ки дар рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо нашр карда буданд, таҳлил карданд. Аз ин миқдор, 69,5% тасдиқ ёфтанд ва дар асоси онҳо 131 парвандаи ҷиноятӣ оғоз гардид, як даъвои шаҳрвандӣ пеш гузошта шуда, 37 парвандаи интизомӣ оғоз ва 79 эътироз пешниҳод гардид. Ҳамзамон, пас аз натиҷаҳои санҷиш, 3 кормандони нашрияҳо барои нашри маълумоти хато ба ҷавобгарии судӣ кашида шуданд.

Дар он давра, кор кардан бисёр душвор буд, зеро кормандони прокуратура, қариб ки ҳама, таҳсилоти кофӣ надоштанд, на дар соҳаи ҳуқуқшиносӣ, на дигар соҳаҳо ва захирае вучуд надошт. Тақсими гурӯҳҳо чунин буд: 35% аъзои ҳизб, 11,5% аъзои комсомол, 12% коргарон, 92,3% деҳқонон ва 67% аҳолии маҳаллӣ.

Коркарди минбаъдаи сохторҳои прокуратураи ҶШС Тоҷикистон мустақиман ба иҷлосияи дувуми кормандони судӣ-прокурорӣ, ки дар шаҳри Сталинобод (номи қаблии Душанбе) баргузор шуд, вобаста буд. Дар кори иҷлосияи кормандони суд, прокуратура ва сохторҳои ҳизбӣ ва шӯравӣ иштирок карданд. Дар иҷлосия Саъдуллоев М. вазири адлия ва прокурори ҷумҳурӣ дар гузориши худ пешниҳод кард, ки натиҷаҳои қорре, ки кормандони суд ва прокуратура анҷом дода буданд, дар таҳкими қонуният норасоииҳои мавҷударо таҳлил намуда, роҳҳои ҳаллу фасли онҳоро пешниҳод кард. Аз ҷумла, ӯ дар гузориши худ қайд намуд: «Ҳолатҳои ба ҳаёс гирифтани қамбағалон ва миёнаҳолон дар қолҳозҳо ба назар мерасанд. Танҳо дар ноҳияи Ҳучанд аз 150 нафар, ки боздошт ва ба ҷавобгарӣ қашада шудаанд, беш аз 50 нафар қамбағалон буданд, ки маҳкум қарда шуданд ва қолу қулқҳои онҳо қусодира қарда шуд. Ин ҳодисаҳо ба ҳаёгӣ рабт намудан қумқин нест. Ин таҳрифи қомили ҳади синфӣ мебошад, ки онро Ленин таҳия намуда буд. Танҳо бо даҳолати прокуратура қамбағалон аз зери боздошт озод шуда, парвандаҳои қиноятӣ қатъ қарда шуданд».

Дар миёнаи қолҳои 30-қум, сохторҳои прокуратураи ҶШС Тоҷикистон дар ҳамқорӣ бо диғар сохторҳои ҳуқуқӣ як қори бузурге дар қубориза бо қурӯҳҳои қиноятқеша, қиноятҳои ҳизматӣ ва иқтисодӣ, тоза қардани шаҳрҳо ва қишлоқҳо аз унсурҳои зиддиқамъиятӣ, муҳофизат қардани тартиботи қамъиятӣ ва қолиқияти иқтимоӣ ва таъмини назорати дурусти иқрои қонунҳо аз қониби сохторҳои тафтишот ва суд дар баррасии парвандаҳои қиноятӣ анҷом доданд.

7-қуми қарти қоли 1933 дар марқилаи таҳкими ҚҲА ҶШС Тоҷикистон, бюрои ҚМПК (б) ҶШС Тоҷикистон бо протоқоли №11 Имомов Қинорро ҳамқун узви ҳизб, матинирода, боинтизом ва аз қиҳати сиёсӣ зирақ барои мақоми райси ҚҲА ҶШС Тоҷикистон таъин намуда, ӯро аз вазифаи вазири тандурустии ҶШС Тоҷикистон озод намуд.

Бо ворид кардани вазифаи муовини раиси КХА Тоҷикистон - прокурори ҷумхури, аз моҳи июни соли 1933 қарор аз тарафи бюро КМПК (б) Ҷумҳурии Шӯравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон А.Я. Розенбергро ба ин вазифа тасдиқ кард.

Таҳқиқоти анҷомёфта имкон медиҳад, ки баъзе андешаҳо дар ин масъала пешниҳод шаванд. Дар ин солҳо натиҷаҳо равшан нишон доданд, ки равандҳои саноатикунонӣ ва муттаҳидгардонӣ дар шароите, ки на ҳама аъзои ҷомеа, балки ҳар як шахс дар соҳаи фаъолияти худ ба талаботе, ки аз ҷониби роҳбари Ҳизби Коммунистӣ ва кишвар гузошта мешуданд, ҷавоб медоданд.

Меъёрҳои қабулнамоӣ ба ин равандҳо аз муносибати бетараф то муқовимати фаъолона аз тарафи мухолифони низом гуногун буданд. Ҳамчунин, муносибати аъзои ҷомеа ба талабот ба моликияти давлатӣ ва моликияти колхозҳо ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ ҳамчун «моликияти муқаддас ва дахлнопазир» назар ба бархӯрду дурустӣ якхела набуд. На ҳама омода буданд, ки худ ва моликияти худро барои ҳифзи моликияти давлатӣ ва ҷамъиятӣ қурбон кунанд. Ба андозаи кофӣ, ки ғоратгарӣ дар корхонаҳои давлатӣ ва колхозҳо ҳоси ҳамон давра шуд. Бояд таъкид кард, ки пайваста афзоиш ёфтани табақаи иҷтимоии кормандони давлатӣ, ки фаъолиятшон ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ ҳар як шахрванди шуравиро, ҳамчун ҳуқуқ ба ҳаёти истеҳсоли ва ҳаёти ҳаррӯзаӣ одамон, иҷро мекард, на ҳама вақт мутобиқ бо талаботи қонунҳо амал мекард, ки барои вайрон кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ омил шуд.

Дар боло ба дастовардҳои назарраси прокурорӣ дар ҶШС Тоҷикистон дар нимаи аввали солҳои 30-юм ишора карда шуда буд, ки рушди меҳнати бисёре аз кормандони прокуратура ва таҳқиқотчиён дар ин давра аён шудааст, аммо ин дастовардҳо дар ҷаҳорҷӯби муайян маҳдуд буданд, ки бо низоми сиёсӣ пайваст буданд, ки ҳар сол шеваи он

бештар ба шакли давлатӣ ва низоми якҳизбӣ даромад, ки дар он сарвари «ботамкин» ҳизб дар маркази таваҷҷуҳи ҳамаи мардум қарор дошт.

Фаромӯш набояд кард, ки аллақай дар он давр барои фаъолияти назорати прокурорӣ «минтақаи манъ» фаъолияти ҳизбӣ пайдо гардид яъне фаъолияти назорати прокурорӣ ба фаъолияти кормандони ҳизб паҳн намегардид. Аз ҷумла, ба кормандони Идораи Сиёсати давлатӣ (ИСД) то ба он дараҷае паҳн намегардид, ки қарори КИМ ва КХШ СССР аз 20-уми июни соли 1993 «Оид ба ташкили прокуратураи ИҶШС» ва Низомномаи прокуратураи ИҶШС талаб мекард. Прокуророн дастури ҳизбӣ ва талаботи Прокурори ИҶШС-ро оид ба мубориза бо босмачигарӣ, хиёнаткорӣ, бо душмани синфӣ ва амалҳои зиддишӯравиро иҷро мекарданд.

Ба ҷанбаҳои мусбат ва манфии фаъолияти прокуратураи ҶШС Тоҷикистон дар нимаи аввали солҳои 30-юм бояд ба рӯзи 7-уми июли соли 1932 эътибор дод, ки дар он рӯз ҷаласаи тантанавии кормандони адлия ва прокуратураи ҶШС Тоҷикистон, бо иштироки ташкилотҳои ҳизбӣ, шуравӣ, касбӣ ва дигар созмонҳои ҷамъиятии ҷумхури баргузор шуд, ки он ба 10-солагии таъсиси прокуратураи шуравӣ бахшида шуда буд. Дар гузориш «Дар бораи вазифаҳои прокуратураи шуравии Тоҷикистон», ки раиси КХА Тоҷикистон С. Хочияров дар ҷаласаи тантанавӣ ишора кард, инчунин, дар суханронии роҳбарони фаъоли ҷумхури, ки пас аз 12 рӯз аз пешниҳоди қарор, яъне аз 25 июни соли 1932 дар бораи «Қонуни инқилобӣ» қабул карда шуда буданд, дастовардҳои прокуратураи ҶШС Тоҷикистон, ки баланд бардоштани сатҳи касбии кормандони оперативӣ ва таҳкими қонуният дар тамоми соҳаҳои зиндагии ҷамъиятии кишварро дар бар мегирифт, баён карда шуданд. Ҳамзамон, дар ҷаласа ба камбудии бартарафнашуда ва роҳҳои бартараф кардани онҳо таваҷҷуҳи асосӣ дода шуд [162].

Прокурорҳои ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ, аз ҷумла прокуратураи ҶШС Тоҷикистон баъд аз таъсиси Прокуратураи ИҶШС ва қариб дуҷоним сол

дар тобеияти ду сохтор қарор доштанд: аз як ҷониб Комиссариати адлияи ҷумҳурӣ (тақрибан тавассути прокурори ҷумҳурӣ, ки дар ҳайати КХА қарор дошт) ки роҳбарии оперативиро анҷом меод ва Прокурори ИҶШС, ки «роҳбарии умумии фаъолияти прокуратураи ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ» ба зиммаи ӯ буд.

Дар ҳамин давра, албатта, равшан буд, ки комилан ба анҷом расидани марказият ва тавсеа кардани прокуратура дар сатҳи иттиҳоди кӯтоҳ ба назар мерасид.

Ҳангоми дар вазифаи прокурори Иттиҳоди ИҶШС қарор доштани И.А. Акулов, барои амалӣ гардидани қарорҳои КМИ ва КХШ ИҶШС «Дар бораи қонуниятҳои инқилобӣ» аз 25-уми июни соли 1932, ҳалли мусбии муносибатҳои манфӣ байни прокурорҳо ва сохторҳои маҳаллӣ, ки ба принципҳои ташкил ва фаъолияти прокуратура зид буданд, мусоидат намуд. Ӯ дар талоши беҳтар кардани шароит ва сифати кор дар прокуратураҳои ноҳиявӣ, шаҳрӣ ва вилоятӣ буд. Тавачҷуҳи асосиро барои мустаҳкам гардидани робитаҳои кормандони прокуратура бо аҳоли меод ва вақти зиёд сарф мекард, ки прокурорҳо шахсан дар ташкили қабули шаҳрвандон, баррасии пешниҳодҳо, изҳороти онҳо ва шикоятҳо ширкат кунанд. Бисёре аз тафтиши арзу шикоятҳо таҳти назорати шахсӣ ва муҳити муҳайёнамудаи ӯ бароварда мешуд. Ин дар ташаккули коллективи прокуратураҳои ҷумҳуриҳои иттиҳод ва фаъолиятҳои онҳо таъсири мусбӣ дошт.

Дар давраи мазкур фаъолияти прокуратураи шуравӣ назар ба як шеваи нав, ки дар ҶШС Тоҷикистон ва дар тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ мавриди татбиқ қарор гирифта буд, ин буд, ки прокурорҳо кӯшиш мекарданд, ки дар корҳо ва корҳои маъмурии истехсолӣ ва идоракунӣ дар объектҳои, ки ахбори онҳо таҳти назари онҳо қарор дошта буд, даҳлат кунанд. Агар дар соли аввалини фаъолияти прокуратураи Шӯравӣ ин даҳлат ба натиҷаи касбӣ нарасидани кормандони прокуратура ва набудани таҷрибаи кофӣ амалиёти назоратӣ, зинаи

пасти мубодилаи таҷрибаи пешрафтаи прокурорӣ дар мақомоти прокуратура, мавҷуд набудани мактаби тақмили ихтсоти прокуророн мавҷуд бошанд, солҳои зиёд он чараён мунтазам қарор гирифт.

Прокуратураи ИҶШС ба нигоҳи ҳизби марказӣ бо мақсади чӣ хеле, ки В.И. Ленин қайд менамояд, ки қонуният бояд на танҳо дар Русия, балки барои тамоми федератсияҳои ҷумҳурии шуравӣ мутобиқ гардид. Прокурорҳои ҷумҳуриҳои иттиҳод, аз ҷумла прокурори ҶШС Тоҷикистон, бояд ҳамаи тартиботи прокуратураи ИҶШС-ро дуруст ва бе мамониат иҷро мекарданд. Дар ин ҳолат манфиатҳои зиёд буданд, вале камбудии низ ба назар мерасиданд.

Ҳақиқати ҳол ин аст, ки таъсири прокуратураи ИҶШС ба прокуратураи ҷумҳуриҳои иттиҳод, хусусан, прокуратураи Тоҷикистон, аз лаҳзаи таъсисёбии он пайдо нашудаанд. Хусусан, мусоидат ба таъсири прокуратураи ИҶШС як раванди фаъолият буд. Соли 1933 прокуратураи ИҶШС таъсис ёфта, то соли 1936 аз таркиби комиссариатҳои мардумии адлия кишварҳои иттиҳод ва ҷумҳуриҳои мухторӣ ҷудо шуда, ба иттиҳоди бевоситаи прокуратураи ИҶШС гузашт.

Пас аз соли 1920, махсусан, пас аз таъсиси ҶМШС Тоҷикистон дар соли 1924 рушди муассисаҳои ислохотӣ-меҳнатӣ, асосан дар тарзи шуравӣ ва ба қонунгузории кишвар мувофиқ ба роҳ монда шуда буд, аммо бояд дарк кард, ки барои сохтани шабакаи муассисаҳои МИТ ва муассисаҳои зиндонӣ дар ҶШС Тоҷикистон намунаи махсуси Шӯравӣ вучуд надошт.

Ҳамзамон, танҳо пас аз соли 1929 дар ҷумҳурии аввалин биноҳо, ки нисбатан мувофиқ ба мафҳумҳои муассисаҳои ислохотӣ-меҳнатӣ буданд, пайдо шуданд. Дар ҳамин вақт, қонунгузории ислохотии Тоҷикистон дар асоси Кодекси ислохотии ҶШС Ёзбекистон дар соли 1926 оғоз ёфт.

Дар ин маврид, хусусан, шаҳодатномаи КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 15-уми августи соли 1930 «Дар бораи беҳтар кардани шароити кории кормандони тиббӣ санитарии хизматкунанда, ки ба ҷойҳои маҳбас

хидмат мекунанд» [171] гуфта мешавад, ки бодикқат ба аҳаммияти таъмини ҷойҳои маҳбас бо кормандони тиббии омода ва бо дар назар доштани шароитҳои вазнини хидматрасонии кормандони тиббӣ-санитарии ҷойҳои маҳбас, Комитаи Иҷроияи Марказӣ ва Шӯрои Комиссарҳои Мардумӣ тасмим гирифт, ки аз 1-уми октябри соли 1930 ба кормандони тиббӣ-санитарии доимӣ, ки дар хидматрасонии ҷойҳои маҳбаси Тоҷикистон фаъолият мекунанд, қарорҳои КМИ ва КХШ ҶШС Тоҷикистон аз 30-юми январи соли 1929, №3 дар бораи зиёд кардани маош барои хизматҳои таърихӣ кормандони милитсия, ҷустуҷӯи ҷиноӣ ва ҷойҳои маҳбаси ҶМШС Тоҷикистон қабул ва татбиқ карда шуд.

Дар тавзеҳи ин санади ҳуқуқӣ гуфта мешавад, ки амали ин модда ба шахсони ишғолкунандаи мансабҳо дар ташкилотҳо ва муассисаҳои дигар дар ҳолати қорӣ бо мутахассисон паҳн намешавад. Дар ҳамон вақт дар асоси ин қонунгузории ҳуқуқӣ ба Вазорати Комиссариати ҳифзи саломатӣ ва Вазорати Комиссариати меҳнати Тоҷикистон супорида мешавад, ки як феҳристи вижаи бемориҳои касбии кормандони тиббӣ-санитариро бо тартиби таъмини иҷтимоӣ тартиб диҳанд.

Бояд қайд кард, ки дар соли 1930 КМИ ва КХШ Тоҷикистон ба номи «Дар бораи тасдиқи қонуни хидматрасонии муассисаҳои ислохотӣ-меҳнатӣ Тоҷикистон» қарори муҳим қабул карданд.

Бо ин роҳ, ба назар мерасад, ки ин ҳама пешравиҳо дар қорҳои прокурорӣ дар Тоҷикистон, афзоиши дониш ва маҳорати касбӣ намудани кормандони прокуратура ва тафтишот дар ду соли аввали 30-юм нишон меод, вале ин пешравиҳо дар ҷаҳорҷубаи марзҳои муайян бо таваҷҷуҳ ба режими сиёсӣ дар он замон маҳдуд буданд. Дар ин давраи фаъолияти прокуратураи шуравӣ назар ба Тоҷикистон ва тамоми ИҶШС як падидаи нав ба вуҷуд омад. Фаъолияти прокурорҳо дар умури идорӣ, иқтисодӣ ва қорҳои ба онҳо марбут, ки онҳо ба он мутобиқ гардида, бо мақсадҳои ба тартиб даровардани қорҳои назоратӣ ба камол

мерасиданд. Маълум шуд, ки натиҷаи марказонидани прокуратура дар самти умури кишвар дар ояндаи наздик босуръат оғоз хоҳад шуд.

Хулоса

Натиҷаҳои аз таҳқиқоти мазкур бадастомада дар мавзуи «Ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар солҳои 1924-1937» ба мо имкон медиҳад, ки як қатор хулосаҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ, инчунин, тавсияҳои амалиро баён намоем.

Дар маҷмӯъ, дар рисолаи илмӣ мазкур таърихи ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҶМШС Тоҷикистон ва ҶШС аз замони таъсисёбии он то ворид шуданашон ба низоми ягонаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ИҶШС то нимаи солҳои 30-юми асри XX таҳқиқ гардидаанд, ки давраҳои зеринро дар бар мегиранд:

1) аз таъсиси ҶМШС Туркистон (Тоҷикистони Шимолӣ) ва инқилоби сентябрии соли 1920 дар Бухоро (Тоҷикистони Марказӣ ва Ҷанубӣ) то таъсиси ҶМШС Тоҷикистон;

2) ҶМШС Тоҷикистон (1924-1929);

3) Табдили ҶМШС Тоҷикистон ба ҷумҳурии иттиҳодӣ ва ворид шудани ҳуқуқҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҶШС Тоҷикистон ба низоми ягонаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ИҶШС (1929-1937).

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур мафҳуми «низомӣ ҳифзи ҳуқуқ» дар давраи таърихӣ мазкур ва ворид кардан ба таҳлили илмӣ имкон додааст, ки ба падидаҳои ҳуқуқӣ ин давра объективона баҳо диҳем. Вучуд надоштани таҳлили илмӣ низомӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ин давра, аз як тараф, ҳолигӣ дар илми ҳуқуқи тоҷик ба бор оварда бошад, аз тарафи дигар, стереотипҳоро дар ташҳиси ҳаёти ҳуқуқӣ Тоҷикистон дар солҳои 1924-1937 ба вучуд оварда буд.

Аз баҳши якум, ки хусусияти назариявӣ-ҳуқуқӣ дорад, метавон хулоса кард, ки фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ бо функцияи ҳифзи ҳуқуқи низомӣ ҳуқуқӣ ва функцияи ҳифзи ҳуқуқи давлат вобаста аст. Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ раванди ташкилӣ-ҳуқуқӣ кори ҳифзи ҳуқуқи давлат ҳамчун самти махсуси фаъолияти давлатӣ аст, ки мустақиман бо таъмини тартиби ҷамъиятӣ ва амният ва дар муқобила бо ҷинояткорӣ ва

ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандон алоқаманд аст. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ як сохтори давлатӣ, хадамоти давлатӣ ё муассиса мебошад, ки вазифаҳои таъмини амният, қонуният ва тартиби ҳуқуқиро иҷро мекунад, бо ҷинояткорӣ мубориза мебарад ва инчунин, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандонро ҳимоя мекунад.

Низоми ҳифзи ҳуқуқи давлат як соҳаи мураккаби татбиқи ҳуқуқ аст, ки дар он сохторҳои гуногуни давлатӣ, робитаҳои онҳо ва сиёсати ҳуқуқӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ муттаҳид шудаанд. Муайян намудани ҷузъҳои номбаршуда тавассути усули илмӣ-омӯзишӣ амал мегардад. Аз ин рӯ, методологияи илмҳои ҳуқуқиро метавон ҳамчун як низоми принципҳо, усулҳо ва роҳҳои ташкил кардани фаъолият дар соҳаи таҳқиқоти воқеии давлат ва ҳуқуқ дар муҳлати муайяншуда ва дар доираи шахси муайян ном бур.

Бар зами ҷалби васеи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, маводи амалӣ ва маводи бойгонӣ ва хусусиятҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар давраи таҳқиқшаванда (боби 2 ва 3), муваффақиятҳо ва норасоииҳои анҷоми ин фаъолият нишон дода шудаанд.

Хусусиятҳо ва умумиятҳои ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон то таъсиси ҚМШС Тоҷикистон, ҳам дар доираи ҚМШС Туркистон ва махсусан, дар ҚХШБ - давлате, ки таърихи Тоҷикистонро ҳамчун ҷумҳурӣ оғоз кард, муайян ва ҷамъбаст шудаанд (параграфи 1, боби 2).

Пас аз Инқилоби Октябр ва таъсиси ҚМШС Тоҷикистон (1917-1924) дар сарзамини Тоҷикистон низоми мустақили мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вучуд надошт, яъне дар он давр он ҳолате қарор дошт, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар маънои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ба вучуд наомада буданд, зикр кардан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон шакли давлатдорӣ дар қолаби муайян ҷой надошт.

Инкилоби Октябр, устувории низоми ҳифзи ҳуқуқи Империяи Русияро фурӯ резонда, низоми ҳифзи Бухороро вайрон кард ва асосҳои онро шикаста, ба бадтарин ҳолат оварда расонд.

Бо таъсиси ҶМШС Тоҷикистон, дар ҷумҳурии мазкур ислоҳоти муҳталиф амалӣ гардиданд, ки мустақиман ё ғайримустақим ба ҳамаи мақомоти судӣ, мақомоти қорҳои дохилӣ, прокуратура, адвокатура ва қонунгузорӣ, ки фаъолияти онҳоро танзим мекард, таъсир расонд. Рушди қонунгузорӣ дар самти мақомот дар солҳои 1924-1929-ро бояд ба ислоҳоти низоми табдилёбӣ, на ин ки унсурҳои алоҳидаи механизми ҳифзи ҳуқуқ, балки, дар умум, низоми ташкилнамудаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар бар мегирад. Ин табдилотро метавон оғоз ва ташаккули низоми ҳифзи ҳуқуқ номид, ки имкон медиҳад, ки роҳҳои таҳқиқотӣ ва арзёбии онро тағйир диҳад ва мавқеи ҷаҳонбинӣ-идеологӣ ва объективиро баррасӣ намояд.

Натиҷаҳои маводи омӯзишии бадастомада нишон медиҳанд, ки дар давраи таҳқиқшаванда дар Тоҷикистон мақомоти прокуратура мавқеи хоси ҳудро дар низоми мақомоти давлатӣ доштанд, ки аз нуқтаи назари ташкилоти ҳокимияти давлатӣ («таҷзияи ҳокимият») на дар «шакли классикӣ» бо ҷудо кардани он ба се шоха - қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ, балки ба чор шоха, аз ҷумла мақомоти прокуратура (ҳокимияти прокурорӣ- назоратӣ) амалӣ мегардид.

Дар қори таҳқиқот хусусияти байналмилалӣ ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон нишон дода шудааст, ки на танҳо ҷалби намоёндагони миллатҳои дигар барои фаъолият дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, инчунин омода намудани кадрҳо дар сиёсати давлат ба амал омад, ки ҳадафи онҳо таъмин намудан бо мутахассисони аз ҷиҳати ахлоқӣ ва касбӣ хуб омодашуда буда, дар сохторҳои адлия ва ҳифзи ҳуқуқ фаъолияти босамар мебарданд.

Дар таҳқиқоти илмӣ мазкур ҳадди батанзимдарории ҳуқуқ ва дар доираи он рафти фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла суд,

прокуратура ва мақомоти корҳои дохила дар солҳои мазкур таҳлил гардидаанд.

Дар кори диссертатсионӣ таърихи ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҚМШС Тоҷикистон ва ҚШС аз замони таъсиси он то шомил шудани онҳо ба низоми ягонаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ИҚШС то нимаи солҳои 30-юм таҳқиқ шуда, заминаҳои фаъолияти онҳо муайян гардидааст.

Бо боварӣ метавон гуфт, ки таҳқиқоти мазкур барои амалӣ гардидан, на ин ки вазифаи илми ҳуқуқӣ, аз ҷумла таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон, масъалаҳои алоҳидаи назарияи давлат ва ҳуқуқ, балки донишҳои ҷамъиятӣ ва гуманитарӣ, хусусан, таърихи халқи тоҷик дар давраи шуравӣ ва манбаъшиносӣ мусоидат намуда, манобеи он дар ин соҳаҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Барои мукаммал гардонидани қонунгузорӣ ворид намудани **тағйиру иловаҳои зерин** ба мақсад мувофиқ аст:

1. Ба моддаи 2-юми Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» тағйирот дохил карда шуда, мафҳумҳои бунёдии фарогирандаи қонунгузорӣ оид ба фаъолияти прокуратура ба таври мушаххас муқаррар карда шаванд, зеро мафҳумҳои дар моддаи мазкур овардашуда, вобаста ба ҳаҷм ва доираи танзими қонуни конституционии мазкур кифоягӣ наменамояд.

2. Қисми 2-юми моддаи 5-уми Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин муқаррар карда шавад: «Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Конституция, Қонуни конституционӣ ва қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ метавонад дар дигар самтҳои, ки даҳолати назорати прокурорӣ зарур аст, фаъолият намояд». Мақсади дар чунин шакл тағйирот ворид намудан ба муқаррароти моддаи 3-юми Қонуни конституционӣ мутобик намудани муқаррарот ба қисми 2-юми моддаи 5-уми қонуни зикргардида мебошад.

3. Барои ба тариқи фаҳмо ва равону аз нуқтаи назари техникаи ҳуқуқҷодкунӣ мутобик будани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» зарур шуморида мешавад, ки дар моддаи алоҳида «Мафҳумҳои асосӣ» муқаррар карда шавад. Барои он ки, дар ҳақиқат ҳам, фаъолияти милитсия яке аз самтҳои муҳимми сиёсати давлатиро ташкил менамояд, ки аз ҳар ҷиҳат фаҳмо ва дастрас будани падидаҳои марказии қонуни соҳавӣ метавонад дар баамалбарории мақсади қонунгузориҳои мазкур самарайи дилхоҳро ба амал оварад. Аз нуқтаи назари фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва талабот ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

низ воридсозии тағйироти мазкур ба мукаммалии илмӣ, мазмунӣ ва низомнокиву оммафаҳмии қонун оварда мерасонад.

4. Барои боз ҳам ба талаботи замони муосир мутобиқ намудани фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ташаккул ва рушд додани низоми ҳамоҳангии он ва ба стандартҳои минтақавию байналмилалӣ ҷавобгӯӣ намудани он, бояд бо ҷалби олимон, коршиносон ва кормандони собиқадори мақомоти мухталифи ҳифзи ҳуқуқи мамлакат «Стратегияи дурнамои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия карда шавад. Албатта, омили мазкур метавонад дар худ асосҳои илмӣ, амалӣ ва таҷрибавиро оид ба муайян намудани муаммоҳо, роҳҳои ҳалли муаммоҳо ва дурнамои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мамлакатро мустаҳкам карда бошад.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО)

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

[1]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

[2]. Суханронии Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Муассисаи давлатии омодасозии кадрҳои баландхаттисоси низомӣ, Октябр 29, 2024, [Захираи электронӣ], [Матн], Манбаи дастрасӣ: <https://khovar.tj/> (санаи мурочиат 12.11.2024с.)

[3]. Конституция Российской Федерации: комментарий Конституционного Суда РФ, официальный текст, принятие и вступление в силу поправок к Конституции РФ. М, Юрайт. 1998. С. 20.

[4]. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июли соли 2005 №107 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.12.2024).

[5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, №41 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.12.2024).

II. Монографияҳо ва воситаҳои таълимӣ

[6]. Абдумаджидов, Г.А. Сборник законов Узбекской ССР и указов Президиума Верховного Совета Узбекской ССР 1938-1971 гг [Текст] / Г.А. Абдумаджидов. – Ташкент.: Узбекистан, 1972 - 616 с

[7]. Авдонкин, В.С. Правоохранительные органы в схемах с комментариями. 2-е изд [Текст] / учеб. пособие / В.С. Авдонкин. - Р.А.П.: Эксмо, 2004. -318 с.

[8]. Аврутин, Ю.Е., Зубов, И.Н. Органы внутренних дел в государственном механизме РФ (государственно-правовые и социальные вопросы функционирования и перспектив развития): монография [Текст] / Ю.Е. Аврутин, И.Н. Зубов. - Санкт-Петербург.: СПб университет МВД России, 1998. - 198

[9]. Агзамходжаев, А., Уразаев, Ш.З. СССР - социалистическое государство советских народов [Текст] / А. А. Агзамходжаев, Ш.З. Уразаев. – Ташкент.: 1972. -309

[10]. Алексеев, С. С. Общие дозволения и общие запреты в современном праве [Текст] / С.С. Алексеев. - М.: Юрид. лит, 1989. – 286 с.

[11]. Алексеев, С.С. Правовое государство - судьба социализма: Науч.-публицист. Очерк [Текст] С.С. Алексеев. - М.: Юрид. Лит, 1988 - 174 с.

[12]. Бабаханов, М.Б. Во внешних сношениях он был весьма ограничен в соответствии Российско-Бухарскими договорами 1869 и 1873 годов [Текст] / М.Б. Бабаханов. - Самарканд. - 1868. 320 с.

[13]. Бабия, Б.М., Мрига, В.В., Цемко, В.П. Советский закон и гражданин. Юридический справочник / /Под ред. акад. Изд-е 2, перераб. И доп [Текст] / Б. М. Бабий, В.В. Мрига, В.П. Цемко. Киев, Киев: Наук. думка, 1984. - 800 с.

[14]. Байтин, М.И. Аверин, А.В. Правоприменительная деятельность суда и формирование научно-правового сознания судей: Проблемы теории и практики [Текст] / М.И. Байтин, А.В. Аверин. - Саратов.: Сарат. гос. акад. Права, 2003 – 305

[15]. Басков, В.И. Прокурорский надзор : Учеб.-метод. пособие [Текст] / В.И. Басков. – М.: Зерцало, 1997 – 78 с.

[16]. Батышев, А. С, Сальников, В.П., Сергевнин, В.А. и др. Полиция США (сравнительный анализ) [Текст] / А.С. Батышев, В.П.Сальников, В.А. Сергевнин. - СПб.: Фонд «Ун-т», 2002. – 223 с.

[17]. Березовская, С.Г. Ленинские основы социалистической законности: В помощь лектору [Текст] / С.Г. Березовская, д-р юрид. наук. - М.: Знание, 1972. -32 с.

[18]. Биленко, С.В. Советская милиция России: Организация сов. рабоче-крестьян. милиции РСФСР и ее деятельность по охране рев. порядка (1917-1920 гг.): Учеб. пособие [Текст] / С.В. Биленко. -М: Акад. МВД СССР, 1976. -96 с.

[19]. Бобуа, З.Б. Правоохранительные органы РФ: учебник. [Текст] / З.Б. Бобуа. -Новосибирск.: Сиб. отд-ния Рос. акад. наук, 2002. – 33.

[20]. Боер, В.М, Янгол, Я.Г. Российская государственность: от тоталитаризма к правовому государству [Текст] / В.М. Боер, Н.Г. Янгол, Петерб. гос. ун-т аэрокосм. приборостроения. - СПб.: СПбГУАП, 1997. - 237 с.

[21]. Боер, В.М. Городинец, Ф.М., Григонис, Э.П. и др. Правовое государство: науч. изд. [Текст] / Боер В.М., Городинец Ф.М., Григонис Э.П. и др.; Под. общ. ред. Сальникова В.П. МВД России. С.- Петерб. ун-т. - СПб.: Алетейя: Изд-во С.-Петербур. ун-та МВД России, 1999. - 245 с.

[22]. Болдырев, В.А. Негативные иски о признании в российской судебной практике : учебное пособие [Текст] / В.А. Болдырев. - М.: «Юрист», 2025. - 280 с.

[23]. Борисов, Ю.С, Курицын, В. М., Хван, Ю.С. Политическая система конца 20-30-х годов. О Сталине и сталинизме // Историки спорят: тринадцать бесед // Под общ. ред. В. С. Лелчука [Текст] / Ю.С. Борисов, В. М. Курицын, Ю.С. Хван. - М.: Политиздат, 1989. – 510 с.

[24]. Борисов, Ю.С, Советская историческая наука [Текст] / Ю.С. Борисов, – М.: Знание, 1961. – 32с.

[25]. Братко, А.Г. Запреты в советском праве // Под ред. Н.И. Матузова. [Текст] / А.Г. Братко. – Саратов, 1979. - 92 с.

[26]. Братко, А.Г. Правоохранительная система (вопросы теории) [Текст] / А. Г. Братко. - М.: Юрид. лит., 1991. - 206 с.

[27]. Братусь, С.Н. Судебная практика в советской правовой системе [Текст] / С. Н. Братусь. - М.: Юрид. лит., 1975. - 327 с.

[28]. Буков, В.А. От российского суда присяжных к пролетарскому правосудию: у истоков тоталитаризма [Текст] / В.А. Буков // Министерство юстиции Российской Федерации, Российская правовая академия, Международный юридический институт. - Москва.: АЦ, 1997. - 450 с.

[29]. Буризода, Э.Б. Масоили назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат: Нашри 3 [Текст] / И.Б. Буризода. – Душанбс: «Дониш», 2022. - 209 с.

[30]. Бурмистров, К.Д. Воробейкова, Т.У. Роль прокурорского надзора в обеспечении социалистической законности [Текст] / Т.У. Воробейкова, К.Д. Бурмистров. - М.: Юрид. лит. 1979. - 69 с.

[31]. Витрук, К. В. Правоохранительные органы в политической системе развитого социалистического общества [Текст] / К.В. Витрук. - М.: Российская академия правосудия, 2012. - 120 с.

[32]. Воробейкова, Т.У. Советская милиция в годы борьбы за социалистическую реконструкцию народного хозяйства (1926-1934 гг.) [Текст] / Т.У. Воробейкова. – М.: Б.м., 1977. – 40 - 49 с.

[33]. Гимпелевич, Р.С. О роли земельного права в укреплении союза рабочего класса и крестьянства в Таджикской ССР // Ученые записки. Том XI: Труды юридического факультета. Выпуск 4 // Таджикский государственный университет [Текст] / Р.С. Гимпелевич. - Сталинабад. - 1956. – 149 – 174 с.

[34]. Гойман, В.И., Лазарев В.В. Правоохранительные органы в Советском правовом государстве: Понятие, система, направления совершенствования // Теоретические и организационно-правовые проблемы применения наказания [Текст] / В.И. Гойман, В.В. Лазарев. Уфа.: Сб. науч. трудов. - 1990. - 16 с.

[35]. Гордиенко, А.А. Образование Туркестанской АССР [Текст] / А.А. Гордиенко. - М.: Юрид. лит. - 1968. - 315 с.

[36]. Гравина, А.А. Органы юстиции в СССР [Текст] / А.А. Гравина. – М.: Акад. МВД СССР, 1985. - 113 с.

[37]. Григонис, Э.П. Теория государства и права: Учебное пособие [Текст] / Э.П. Григонис. - Санкт-Петербург.: ПИТЕР. 2002. - 317 с.

[38]. Еникеева, З.Г. Автономная республика [Текст] / З.Г. Еникеева. М.: Юрид. Лит. - 1964. - 399 с.

[39]. Еропкин, М.И. Развитие органов милиции в Советском государстве [Текст] / М.И. Еропкин. М.:, 1967. - 87 с.

[40]. Житов, К.Е., Крылова, В.Г. Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Туркестане. Сб. док. [Текст] / К.Е. Житов, В.Г. Крылова. - Ташкент, Госиздат УзССР, 1939. - 232 с.

[41]. Жогин, Н.В. Суконцев, А.А. По следам преступлений. Молодая гвардия [Текст] / Н.В. Жогин, А.А. Суконцев. – Москва.: мол. гвардия. - 1969. - 256 с.

[42]. Иванников, И.А. Организованная преступность и государственная власть в России (конец XX - нач. XXI ст.): монография [Текст] / И.А.Иванников. Ростов н/Д: РГУПС. 2002. - 97 с.

[43]. Иванов, В.Л, Миссия Ордена. Механизм массовых репрессий в Советской России в конце 20-х - 40-х гг. (на материалах Северо-Запада РСФСР) [Текст] / В.А. Иванов. СПб.: ЛИСС., 1997. - 461 с.

[44]. Исаков, В.Б. Фактический состав в механизме правового регулирования [Текст] / В.Б. Исаков. – Саратов.: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. - 128 с.

[45]. Искандаров, Б.И. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в., ч.II [Текст] / Труды...// Акад. наук Таджик. ССР. Ин-т истории им. Ахмада Дониша/ - Душанбе, 1963. - 350 с.

[46]. Искандаров, М. Земельно-водная реформа в Северном Таджикистане [Текст] / М. Искандаров. - Душанбе.: «Ирфон», 1963. -52 с.

[47]. Искандаров, М. Из истории советского строительства в Таджикистане (1924-1929гг.) [Текст] / Отв. ред. //и авт. Предисл / акад.

С.А. Раджабов; Ленинабад. гос. пед. ин-т им. С.М. Кирова / М. Искандаров - Душанбе.: «Ирфон», 1976. - 211 с.

[48]. Искандаров, М. Из истории советского строительства в Таджикистане (1929-1937гг.) [Текст] / Отв. ред. С.А. Раджабов / М. Искандаров. – Душанбе.: «Дониш» 1983. - 227 с.

[49]. История советского государства и права Узбекистана: учебник для вузов [Текст] / А.И. Ишанов, Х.С. Саматова, Ш.З. Уразаев. – Ташкент.: Укитувчи, 1969. -140 с.

[50]. Ишанов, А.И. Бухарская Народная Советская Республика [Текст] / А.И. Ишанов. - Ташкент.: Узбекистон, 1969. - 391 с.

[51]. Ишанов, А.И. Победа народной советской революции в Бухаре [Текст] / А.И. Ишанов. – Ташкент.: Узбекистон, 1957. -169 с.

[52]. Ишанов, А.И. Создание Бухарской Народной Советской Республики. (1920-1924 гг.) [Текст] / А.И. Ишанов Изд. АН Уз. ССР. – Ташкент.: Узбекистон, 1955. -138 с.

[53]. Кельдиев, И. Издание и распространение произведений классиков марксизма-ленинизма в Таджикистане [Текст] / И. Кельдиев. – Душанбе.: «Ирфон», 1973. -190 с.

[54]. Кенджаев, С., Мирзоева, К. Очерк истории прокуратуры Республики Таджикистан [Текст] / С. Кенджаев, К. Мирзоева. - Душанбе, 1995.-214 с.

[55]. Керимов, Д.Л. Проблемы общей теории права и государства: учеб. пособие для студентов вузов / Д.А. Керимов; Рос. Федерация, М-во образования и науки, Тюмен. гос. ун-т, Ин-т государства и права, Ин-т дистанц. образования. - 2-е изд. - Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2005. - 681 с.

[56]. Кириченко, М.Г. Высшие органы государственной власти РСФСР [Текст] / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т советского законодательства. – М.: Сов. Россия, 1968. - 244 с.

[57]. Киссис, М.П. Задачи и организация советской милиции: Учеб.-метод. кабинет [Текст]: Учебное пособие для учеб. пунктов МООП-

УООП / Полк. милиции М. П. Киссис; Под. ред. полк. милиции А. М. Косоговского; Упр. кадров и учеб. заведений М-ва охраны обществ. порядка РСФСР. – М.:, 1964. - 27 с.

[58]. Коваленко, А.И. Правовое государство: концепции и реальность: (В схемах, поясн. и рекомендациях в процессе его изуч.) [Текст] / Коваленко А.И. - Москва.: Б.и., 1993. - 78 с.

[59]. Коситсин, А.П. Образование и развитие Союза Советских Социалистических Республик (в документах) [Текст] //Образование и развитие СССР: [Сборник] // [Предисл. д-ра юрид. наук, проф. А.П. Косицина]. / М.: Юрид. лит., 1973. - 735 с.

[60]. Кривой, В. И. Новое в законодательстве о трудовом договоре [Текст] / В. И. Кривой. – Минск.: Беларусь, 1991. - 78,

[61]. Лазарев, В.В. Судебная практика в современной правовой системе России: монография [Текст] / В.В. Лазарев. – М.: НОРМА, ИНФРА-М, 2017. - 431 с.

[62]. Лазарев, В.В. Теория права и государства: учебник [Текст] / В.В. Лазарева. – М.: Спарк, 2004. – 527 с.

[63]. Ломовский, В.Д. Задачи советского прокурорского надзора и их осуществление в современных условиях: (Учеб. пособие) [Текст] / В.Д. Ломовский. - Калинин.: Калин. гос. ун-т., 1976. -79 с.

[64]. Лубшев, Ю.Б. Курс адвокатского права: учебник для высших учебных заведений [Текст] / Ю.Ф.Лубшев. Москва.: Профобразование, 2004. - 388 с.

[65]. Лукашева, Е.А. Нерсисянц, В.С, Мальцев, Г.В. Правовое государство и обеспечение прав личности [Текст] / Нерсисянц В.С., Мальцев Г.В., Лукашева Е.А. -М.:, 1989. – 138 с.

[66]. Лукин, Ю.Ф. Из истории сопротивления тоталитаризму в СССР (20-80-е годы) [Текст] / Ю.Ф. Лукин М.: МГУ, 1992. - 203 с.

[67]. Маляров, М.П. Прокурорский надзор в СССР: учебник для юрид. ин-тов и фак [Текст] / М.П. Маляров. М.: Мысль, 1966. - 331 с.

[68]. Маркс, К., Энгельс, Ф. Сочинения [Текст]: в 30 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. Письма Ф. Энгельса к разным лицам: январь 1888 - декабрь 1890 / подгот. к печати Л.Р. Миськевич и В.А. Морозовой. М.: Госполитиздат, 1965. - 599 с.

[69]. Мелкумов, В.Г. Советская прокуратура и проблемы общего надзора [Текст] / В.Г. Мелкумов, - Душанбе: 1970. - 242 с.

[70]. Мордовец, А.С., Магомедов, А.А., Силантьева, Л.В. Права человека и деятельность органов внутренних дел [Текст] / А.С. Мордовец, А.А. Магомедов, Л.В. Силантьева, А.А. Чинчиков. Саратов: СВШ МВД РФ, 1994. - 131 с.

[71]. Муллаев, М.М. История уголовного права Таджикской ССР [Текст] / М.М. Муллаев ч.1. - Сталинабад, ТГУ, 1960. -225 с.

[72]. Мулукаев, Р.С. История органов внутренних дел дореволюционной России: учеб. пособие [Текст] / Р.С. Мулукаев. - М., 1984. - 91 с.

[73]. Мулукаев, Р.С. История органов внутренних дел: учебник [Текст] / Р.С. Мулукаев. – М.: Акад. упр. МВД России, 2015. - 321 с.

[74]. Мулукаев, Р.С. Организационно-правовые основы становления [Текст] / Р.С. Мулукаев - М.: Академия МВД- СССР, 1975. -108 с.

[75]. Мулукаев, Р.С. Советская автономия [Текст] / Р.С. Мулукаев. - М., 1960. - 48 с.

[76]. Мулукаев, Р.С. Советская милиция: история и современность [Текст] / Р. С. Мулукаев. М.: Юрид. лит., 1987. -335 с.

[77]. Мураметс, О.Ф. Шамба Т.М. Правопорядок в развитом социалистическом обществе [Текст] / - М.: Юрид. лит., 1979. -176 с.

[78]. Мухаммадиев, И.С. Теоретические и исторические аспекты борьбы с преступностью в условиях военного положения [Текст] И.С. Мухаммадиев- Худжанд, Технологического парка ТГУПБП, 2024. - 209 с.

[79]. Назарзода, Н.Ч. Совершенствование организации и деятельности таджикской милиции (1945-1991гг) [Текст] / Н.Ч. Назарзода. - Душанбе. Эр-Граф, 2009. - 215 с.

[80]. Назарзода, Н.Ч. Организационно-правовые основы создания и развития таджикской милиции (1917-1945гг) [Текст] / Н.Ч. Назарзода. - Душанбе: Эр-Граф, 2009. - 214 с.

[81]. Назаров, Б.Л. О юридическом аспекте позитивной социальной ответственности [Текст] // Сов. гос. и право / Б.Л. Назаров. – М.: Наука, 1981. – 29-38 с.

[82]. Нерсисян, В.С. Право и правовой закон: становление и развитие // В. С. Нерсисян; под ред. В.В. Лапаевой // Гос. образовательное учреждение // высш. проф. образования «Российская акад. Правосудия». [Текст] / В.С. Нерсисян. – М.: Норма, 2009. - 382 с.

[83]. Нерсисянц, В.С. Проблемы формирования социалистического правового государства: Тр. акад. // Труды Академии МВД СССР // Редкол.: К.Е. Игошев (пред.) и др. [Текст] / Нерсисянц В.С. - М.: Акад. МВД СССР, 1991. - 170 с.

[84]. Нижник, Н.С., Ахмедов, Ч.Н. Правоохранительная система Российской империи: структурно-функциональный анализ: монография [Текст] / Н.С. Нижник, Ч.Н. Ахмедов. - Санкт-Петербург.: Астерион, 2008. - 514 с.

[85]. Осипян, С.А. Типология российского федерализма и конституционно-правовые проблемы организации государственной власти и прокурорского надзора [Текст] / С.А. Осипян. – Москва.: Гуманитарий, 2004. - 207 с.

[86]. Платонов, О.А. Тайная история России. XX век. Сталин [Текст] / О.А. - М.:, 1996. -320 с.

[87]. Правкин, И.В. К вопросу о содержании правоохранительной системы России // История государства и права [Текст] / И.В. Правкин. М.: 2008. - 7-8 с.

[88]. Раджабов, С.А. Великая Октябрьская революция и развитие таджикской советской государственности [Текст] / С.А. Раджабов. – Сталинабад.: Б.м., 1957. – 5-26 с.

[89]. Раджабов, С.А. Таджикская ССР - суверенное советское государство [Текст] / С.А. Раджабов. – Сталинабад.: Таджикгосиздат, 1957. - 348 с.

[90]. Радько, Т.Н. Теория функций права: монография [Текст] / Т.Н. Радько. - Москва: Проспект, 2014. - 268 с.

[91]. Рассказов, Л.П. Карательные органы в процессе формирования и функционирования административно-командной системы в Советском государстве (1917-1941) [Текст] / Л.П. Рассказов. - УВШ МВД России. Уфа, 1994. - 465 с.

[92]. Рачабов, С.А. Масъалаҳои пайдоиш ва рушди давлатдории советии Тоҷикистон. Мавадҳои сессияи илмӣ оид ба таърихи халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар давраи социализм [Матн] / С.А.Рачабов. Сталинобод, 1957. -105 с.

[93]. Розикзода, А.Ш. Таърихи ташаккул ва фаъолиятҳои милиси Тоҷикистон [Матн] / А.Ш. Розикзода. – Душанбе, 2001. -108 с.

[94]. Розыков, Ш.К. К истории советского суда в Таджикистане [Текст] / Под общ. ред. акад. проф. С.А. Раджабова; Тадж. гос. ун-т им. В.И. Ленина. - Сталинабад: [б. и.], 1960. - 114 с.

[95]. Ромашов, Р.А. Конституционное государство: (История, современность, перспективы развития) [Текст] / Р.А. Ромашов. - Красноярск.: КГУ, 1997. - 119 с.

[96]. Семенов, А.А. Очерк устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени //Труды института истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР Т.ХХV, вып. II. [Текст] /А.А. Семенов. – Сталинабад.: Акад. наук. Тадж. ССР., 1954. – 74 с.

[97]. Симкин, Л.С. Органы юстиции и суды: борьба с преступностью [Текст] / Л.С. Симкин. - М.: Юрид. лит, 1988. – 126 с.

[98]. Стерник, И.Б. Становление революционной законности в Туркестане: советское государство и право [Текст] / И.Б. Сутурина. - М.: Наука, 1958. - 143 с.

[99]. Студеникина, С.С. История советской Конституции (1917-1956) [Текст] / С.С. Студеникина. - М.: Госюриздат, 1957. - 1046 с.

[100]. Сулимин, С.И. Чудовищные злодеяния финско-фашистских захватчиков на территории Карело-Финской ССР: сб. док. и матер [Текст] / С.И. Сулимин. - с. изд-во Карело-Фин. ССР, 1945. – 303 с.

[101]. Тахиров, Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане [Текст] / Ф.Т. Тахиров; Отв. ред. Усманов О.У.; АН Тадж. ССР, Тадж. гос. ун-т им. В.И. Ленина. – Душанбе.: Дониш, 1987. - 192 с.

[102]. Тахиров, Ф.Т. История государства и права Таджикистана Т.2. Кн.1. [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе.: Дониш, 2001. - 192 с.

[103]. Тахиров, Ф.Т. Правовая система Таджикской АССР (1924-1929 гг.): Учеб. пособие [Текст] / Тахиров Ф.Т. - Душанбе, ТГУ, 1988. - 130 с.

[104]. Тахиров, Ф.Т. Установление советской власти и создание высших органов государственной власти в Восточной Бухаре //Ученые записки [Текст] / Ф.Т. Тахиров. Т.2. - Душанбе,

[105]. Тиунова, Л.Б. Конституция и правовое государство: учеб. пособие [Текст] / Л. Б. Тиунова. - СПб.: СПбГУ, 1992. - 72 с.

[106]. Тоҳиров, Ф.Т. Низоми ҳуқуқи пеш аз инқилобии Тоҷикистон [Матн] / Ф.Т. Тоҳиров. - Душанбе, 1998. - 110 с.

[107]. Уразаев, Ш.З. Туркестанская АССР - первое социалистическое государство Средней Азии [Текст] / Ш.З. Уразаев. – М.: Госюриздат, 1961. – 179 с.

[108]. Фаньян, Д.К. К истории советского строительства в Таджикистане (1920-1929 гг.): монография: [Текст] / К.Д. Фаньян Сборник документов. Ч. 1. Архивный отд. НКВД Тадж. ССР — Сталинабад.: Тадж. гос. изд-во, 1941. 140 с.

[109]. Хакимов, М.Х. Развитие национальной Шурабской государственности в Узбекистане [Текст] / М.Х. Хакимов. - Ташкент, Изд-во «Наука», 1974. – 21 с.

[110]. Хушвахтзода, Х. Институт военного управления Таджикистана в VIII-XIII вв. [Текст] Х. Хушвахтзода. - Худжанд: «Ношир», 2022. – 171 с.

[111]. Черноголовкин, Н.В. Теория функций социалистического государства [Текст] / Черноголовкин В.Е. - М.: Юрид. лит, 1970. – 215 с.

[112]. Чиркин, В.Е. Переходные государственные формы: уч. записки [Текст] / В.Е. Чиркин. - Свердловск: 1963. – 510 с.

[113]. Чугаев, Д.А. История национально-государственного строительства СССР [Текст] / Д.А. Чугаев. - М.: Мысль. - 1968. - 503 с.

[114]. Шамба, Т.А. Советская демократия и правопорядок Советская демократия и правопорядок [Текст] / Т. М. Шамба. – М.: Мысль, 1985. - 160 с.

[115]. Эбзеев, Б.С. Конституция. Демократия. Права человека [Текст] / Б.С. Эбзеев. - М.: Черкесск, 1992. – 228 с.

[116]. Янгол, Н.Г., Янгол, В.Н. Органы внутренних дел в правоохранительной системе современного российского государства: монография [Текст] / Янгол Н.Г., Янгол В.Н. - Санкт-Петербург.: СПб. гос. ун-т аэрокосмического приборостроения, 2001. – 138 с.

III. Мақолаҳои илмӣ ва дигар адабиётҳои махсус:

[117]. Баскин, Ю.А, Кант и формирование идеи правового государства в первой половине XIX века в Германии Кантовский сборник. Калининград, 1993. С. 62

[118]. Бойцова, В.В., Бойцова Л.В. Ответственность государства за действия должностных лиц: публично-правовая или частноправовая [Текст] / В.В. Бойцова, Л.В. Бойцова. Санкт-Петербург.: Санкт-Петербургского ун-та, - 1993. – С. 72-79.

[119]. Большой юридический словарь [Текст] / Под ред. А.Я. Сахарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. М.: ИНФРА – М., 1999. – 703 с.

[120]. Винокуров, С.К, Анализ практики и проблемы совершенствования борьбы с экологической преступностью [Текст] / С.К. Винокуров. // Российский следователь. - 2001. - №5. - С. 33-38

[121]. Иодковский, А.Н. История советской кодификации (Вопросы кодификации) [Текст] / А.Н. Иодковский // Вопросы кодификации. Сборник научных статей. – 1957. - №25а. – С. 28-52

[122]. Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929 гг.) [Текст] / А.А. Кахаров. - Душанбе, 1999. – 192с.

[123]. Клочков, В.В. Создание и развитие российской прокуратуры [Текст] / В.В. Клочков // НИИ пробл. укрепления законности и правопорядка. – 1993. - №10. – С. 7-26.

[124]. Матузов, Я.И. О принципе «все не запрещенное законом, дозволено» [Текст] / Я.И. Матузов // Сов. гос. и прав. – 1989. - № 8. – С. 3-9.

[125]. Махбубов, М. Таъсиси мақомоти прокуратура дар Ҷумҳурии Автономии Туркменистон [Матн] / М. Махбубов // Китоби мақолаҳо, – Тошканд. - 1993. - С. 67-77.

[126]. Наша газета, №161, 6 августа 1918 г.

[127]. Недбайло, Я.Е. Система юридических гарантий применения юридических норм [Текст]: / Я.Е. Недбайло // Правоведение. - Л. -1971. - №3. – С. 44-53

[128]. Новицкая Т.Е. Октябрьская революция и слом старого права (1917-1918) [Текст]: / Новицкая Т.Е. // Вестник МГУ, Право. - 1978. - №6. - С. 35-41.

[129]. Ожегов, С.И. Словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов. – М.: Рус, - 1981. - 816

[130]. Правда Востока», 30 ноября 1924 г. С.26

[131]. Пресницкий, Н. Вопросы труда в республиках Средней Азии [Текст] / Н. Пресницкий. // Народное хозяйство Средней Азии. – 1926. - №2-3, - С. 158.

[132]. Расулов, А. Очерки истории советского суда в Узбекистане [Текст] / А. Расулов // Уч. записки юрфака САГУ. Вып.П. - 1956. №31. - С.63-66.

[133]. Рябцев, В.П. Становление и развитие функции прокуратуры и ее организационной структуры [Текст] / В.П. Рябцев // советская прокуратура. Очерки истории. - 1993. - С. 26-42

[134]. Сборник важнейших декретов, постановлений и распоряжений правительства СССР и РСФСР за 1924 г. – Ташкент.: Комис. НКЮ. - 1924. - № 25. – С. 76-83.

[135]. Хотамов Н. Свержение эмирского режима в Бухаре [Текст] / Н. Хотамов. - Душанбе, 1997. – 29 с.

[136]. Хотирахон Амир Олимхон / [муаллиф, тавзеҳот ва таҳияи Аҳрор Мухторов]. — Душанбе: Адиб, 1992. — 42, [2] сах., [4] л. портр., ил. портр.; 22. — ISBN 5-8362-0692-9.

[137]. Энциклопедия государства и права / Коммунистическая академия, Секция общей теории государства и права; под редакцией П. Стучка. - Москва: Изд-во коммунистической акад., 1925-1927.

IV. Рисолахо ва автоферати рисолахо

[138]. Бойков, А.Д., Рагинский, А.Ю., Мураметс, О.Ф. Правовое воспитание в процессе правоохранительной практики [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.09.01 / Бойков, Александр Дмитриевич. – Москва, 1974. – 79 с.

[139]. Братко, А.Г. Правоохранительная система (вопросы теории) [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01 / Братко Александр Григорьевич. - М., 1992. – 33 с.

[140]. Васинова, М.С. Развитие законодательства Узбекской ССР и проблемы его кодификации [Текст]: автореф. дисс... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Васинова Мамлакат Сабировна. - Ташкент, 1974. –41 с.

[141]. Ермоловым, Г.Л. Добровольные организации в США по борьбе с преступностью (историко-правовой анализ) [Текст]: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Ермолович Геннадий Павлович. - СПб., 2001. – 40 с.

[142]. Кожевников, С.Я. Юридическая ответственность в системе права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кожевников Олег Александрович. - Саратов, 2003. - 19 с.

[143]. Колесникова, А.Н. Хронологическое собрание как форма инкорпорации законодательства [Текст]: автореф. дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Колесников Александр Николаевич. М.: 1967. - 17 с.

[144]. Маннанов, В.Р. Борьба за укрепление социалистической законности в Туркестанской АССР и создание советской прокуратуры [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.00. Ташкент: [б. и.], 1967. -19 с.

[145]. Матвеев, Т.Г. Организация деятельности негосударственной правоохранительной системы [Текст автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.13 // Академия управления МВД России / Матвеев Тимофей Германович. - Москва, 1998. - 24 с.

[146]. Мухаммадиев, И.С. История и становление органов прокуратуры на севере Таджикистана в 1923-1930 гг [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.00 / Мухаммадиев Изатулло Сайфуллоевич. – Худжанд, 2009. – 26 с.

[147]. Недбайло, Я.Е. Применение советских социалистических правовых норм [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.00 / Недбайло, Петр Емельянович. М.: 1956. - 988 с.

[148]. Сутурина, М.Н. Правоохранительная система государства: теоретико-правовой аспект: [Текст] автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Сутурина Марина Николаевна; - Санкт-Петербург, 2008. - 20 с.

[149]. Туманов, Т.А. Теоретические проблемы научной организации управления в органах внутренних дел [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.02 / Туманов Геннадий Анисимович. - М.: 1974. - 31 с.

[150]. Юков, М.К. Структурно-сложное содержание гражданских процессуальных правоотношений [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид.

наук: 12.00.00 / Юков Михаил Кузьмич. - Свердловск.: Свердл. юрид. ин-т., 1972. – 21 с.

V. Маводҳои бойгонӣ ва аз таҷрибаи судӣ:

[151]. Ф.Р – 490 – Суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

[152]. Ф.Р – 493 – Суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

[153]. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ф.Р – 1 – Комиссияи диктатории ғавқулодаи масъалаи Бухорои Шарқӣ, Оп./10.Д. 9, 13, 14.

[154]. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон. Фонд Ревком Узбекской ССР Оп. / 1 Д 225,227

[155]. Бывший ЦПА ИМЛ, ф.122, оп.1, д.10, л.д.332

[156]. Вестник комиссариата юстиции, 1919, N2, с.3.

[157]. Вестники комиссариата юстиции. 1919-1921 Декрет о создании СНК 26 октябрь (8 ноябрь) 1921.

[158]. Известия НКТ СССР, 1928, N51-52.

[159]. Известия ТуркЦИК, 1918, 30 ноября.

[160]. Известия ТуркЦИК. 1918-1920 аз 2 январ то 9 август

[161]. История Коммунистических организаций Средней Азии [Текст] // Ин-ты истории партии при ЦК КП Казахстана, Киргизии, Таджикистана, Туркменистана, Узбекистана - филиалы Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; [Пред. ред. коллегии А. М. Богоутдинов]. – Ташкент.: Узбекистан, - 1967. - 783 с.

[162]. Коммунист Таджикистана, 1932, N154(751), 9 августа.

[163]. Коммунисти Тоҷикистон. 1932-1936 Сталинабад, аз 30 сентябр 1932 то 18 октябри 1936. Маводҳои III Съездҳои ҳуқуқи судӣ, прокуратура ва тиббӣ.

[164]. Пост. СНК Тадж.АССР от 29 июля 1928 г. № 16// Систематическое собрание. С. 582-583.

[165]. Сборник циркуляров и разъяснений НКЮ и Верх. суда Узб.ССР. Самарканд, 1928, ст.299, 240, 241.

[166]. Сборник действующих постановлений Шӯрава Народных Комиссаров Таджикской ССР (на 1.1.1940 года.). Сталинабад, 1940.

[167]. Сборник постановлений Народных Комиссаров Таджикской ССР за 1940 год Сталинабад, 1941.

[168]. СЗ СССР 1929 г. № 19, ст. 167.

[169]. СЗ СССР, 1930г. № 60, ст. 640

[170]. СЗ СССР, 1924г. № 23, ст. 203.

[171]. Систематический сборник действующих законов Тадж. ССР, 1931, ст.422.

[172]. СУ РСФСР, 1922г.-N77-С.960.

[173]. СУ РУЗ, 1925г. №11, л.д. 149—494

[174]. СУ Узб ССР 1926. № 11-12, ст.55

[175]. СУ Узб.ССР. 1926, №11-12, ст54.

[176]. СУ УзССР 1925 г., № 16, ст. 174.

[177]. СУ УзССР 1931 г., № 33, ст. 282.

[178]. СУ. УзССР 1925, №9. ст.102

[179]. СУ. УзССР 1926 г, № 42, ст. 175.

[180]. Туркестанская правда, 3.02.23г., N24; 16.03.23г., № 61.

[181]. Туркестанская правда. 1918-1923 Революционная правда, Тошкент №8 (53)

[182]. Узбекский ССР, 1928, №44, ст.1096—1097.

[183]. Ф.Р – 10 – Комитети ичроии марказии (ЦИК) Ҷумҳурии Тоҷикистон., Оп. / 3, а д. 2, 8, 9.

[184]. Ф.Р – 11 – ЦИК Советов Таджикистана., Оп. / 5 Д. 1, 3, 7.

[185]. Ф.Р – 17 – СНК Таджикской ССР.

[186]. Ф.Р – 18 – СНК Таджикской ССР.

[187]. Ф.Р – 329 – Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон., Оп. / Д. 2, 6, 10, 11.

[188]. Ф.Р – 330 – Суди олии Тоҷикистон.

[189]. Ф.Р – 386 – Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон., Оп. / 2. Д. 12.

- [190]. Ф.Р – 485 – Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон., Оп. 27. Д 28, 31, 55, 61.
- [191]. Ф.Р – 5 – Идоракунии марказии муҳофизати Бухоро Шарқӣ., Оп. / 38. Д. 4, 5, 7.
- [192]. Ф.Р – 9 – Комитети инқилобии (Ревком) Ҷумҳурии Таджикистон, Оп. / 4. Д. 1, 2, 5.
- [193]. Ф.Р. - 428 – Суди оӣ, оп 351,352,353.
- [194]. Ф.Р. - 46 Комитети инқилобии БНСР (Бухревком), Оп. /1 Д.7,24,115,115а. Ф.Р. - 47 Комитети иҷроии марказии (ЦИК) БНСР., Оп. / 1Д. 76, 205, 425, 456.
- [195]. Ф.Р. - 461 – Прокуратура, оп 1. Д 10,11, 24, 32, 29.
- [196]. Ф.Р. - 5 - Оп 2. Д.1,4, 6.
- [197]. ЦГА Республики Таджикистан, ф.62, оп.1, д.795, л.д.664
- [198]. ЦГА Республики Таджикистан , ф.Р-1, оп.1, ед. хр.10, л. 13-21.
- [199]. ЦГА Республики Таджикистан, Ф.9, оп.1, д.15, л.19
- [200]. ЦГА Республики Таджикистан, ф.9, оп.3, д.118, л.146
- [201]. ЦГА Республики Таджикистан. ф.485, оп.1, д.4, л.д.1.
- [202]. ЦГА Республики Узбекистан, ф.Р-17, оп.1, д.364, л.77.
- [203]. ЦГА Республики Таджикистан, ф.1, оп.1, д.10, л.д.65
- [204]. ЦГА Республики Таджикистан, ф.9, д.1, протокол №1 заседания РК Тадж. АССР.
- [205]. ЦГА Республики Таджикистан, ф.9, оп.1, д.1, л.д.1.
- [206]. ЦГА Республики Таджикистан, ф.47, оп.1, д.8, л.д.17; д.372, л.д.33
- [207]. ЦГА Республики Таджикистан, ф.9, оп.1, д.248, л.30
- [208]. ЦГА Республики Узбекистан, ф.64, оп.1, д.100, л.д.246
- [209]. ЦГА Республики Узбекистан, ф.86, оп.1, д.2220, л.д.28;
- [210]. ЦГА Республики Узбекистан. ф.Р-17, оп.1, д. 1109, лл. 13-16.
- [211]. ЦГА Тадж. АССР, ф.9, оп.1, д. 248, л.д.45.
- [212]. ЦГА Республики Узбекистан, ф.Р-48, оп.1, д. Ш, л. д.234.

VI. Захираҳои электронӣ

[213]. Закон Российской Федерации «О частной детективной и охранной деятельности» от 04 марта 1998 №33-ФЗ (последняя редакция) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.consultant.ru/document/> (дата обращения: 20.06.2023).

[214]. Закон РСФСР «О судостроительстве РСФСР» от 8 июля 1981 года №96 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://normativ.kontur.ru/document> (дата обращения: 11.05.2024).

[215]. Конституция Российской Федерации: от 04.03.1998 №33-ФЗ (последняя редакция) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/> (дата обращения: 20.06.2023).

[216]. Собрание кодексов Узбекской ССР. Самарканд от 1 января 1929. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://rusneb.ru/catalog/> (дата обращения: 10.01.2024).

[217]. Таможенный Кодекс Российской Федерации от 28 мая 2001 года №31-ФЗ [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.consultant.ru/document/cons> (дата обращения: 10.10.2024).

[218]. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 №197-ФЗ (ред. от 28.12.2025) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.consultant.ru/document/> (дата обращения: 15.10.2024).

[219]. Уголовно-процессуальный Кодекс Российской Федерации от 5 декабря 2001 года № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.zakonrf.info/upk/> (дата обращения: 25.04.2024).

[220]. Указом Президиума Верховного Совета УССР «Об утверждении Положения о товарищеских судах и Положения об общественных советах по работе товарищеских судов» от 11 марта 1977г [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://e-ecolog.ru/> (дата обращения: 10.01.2024).

[221]. Федеральный Закон «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации» от 31 мая 2002 г. № 63-ФЗ

[Электронный ресурс]. Режим доступа: [//http: www. mogcowadvokat. ruz_advok. html](http://www.mogcowadvokat.ruz_advok.html). (дата обращения: 10.10.2024).

[222]. Федеральный конституционный закон Российской Федерации «О Конституционном Суде Российской Федерации» от 12 июля 1994 года №1-ФКЗ [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.consultant.ru/document/cons> (дата обращения: 10.10.2024).

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФИ ДАРАЧАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1-М] Хусаинова, Ш.М. Организационно-правовые основы наркомюста Республики Таджикистан в период 1920-1930 гг. [Текст] / Ш.М. Хусаинова // Юридические науки – 2007. – №6 (28). – С. 18-20. ISSN 1728-8886.

[2-М] Хусаинова, Ш.М. К вопросу о роли правоохранительных органов в государственном механизме Республике Таджикистан [Текст] / Ш.М. Хусаинова // Чёрные дыры в Российском законодательстве – 2010. – №1 (10). – С. 52-55. ISSN 0236-4964.

[3-М] Хусаинова, Ш.М. Особенности становления и развития правоохранительных органов в Республике Таджикистан [Текст] / Ш.М. Хусаинова // Проблемы в Российском законодательстве – 2010.–№1 (2010). – С. 61-63. ISSN 2072-3164.

[4-М]. Хусаинова, Ш.М. Баъзе ҷабҳаҳои назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқии ташаккул ва рушди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.М. Хусаинова // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2025. – №1 (53). – С. 181-184. ISSN 2305-0535.

[5-М]. Хусаинова, Ш.М. Раванди таъсис ва ташаккули ниҳодҳои мақомоти адлия дар ҶМШС Тоҷикистон (1924-1929) [Матн] / Ш.М. Хусаинова, Ш.Ю. Кенҷазода // Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «АХБОРИ ДДҲБСТ». – 2025. – №2 (103). – С. 11-19. ISSN 3005-8023.

[6-М]. Ҳусаинова, Ш.М. Баъзе масъалаҳои назариявии мафҳум ва мазмуни ғаёлияти ҳифзи ҳуқуқ [Матн] / Ш.М. Ҳусаинова // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2025. – №4/1 (57). – С. 51-54. ISSN 2305-0535.

II. Мақолаҳои, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ба таърифи расидаанд:

[7-М]. Ҳусаинова, Ш.М. Организационно – правовые основы Республики Таджикистана в период 1920-1930 гг. [Текст] / Ш.М. Ҳусаинова // Юридические науки №6 (28). – 2007 г. – С. 18-20.

[8-М]. Ҳусаинова, Ш.М. История создания развития прокуратуры Таджикской ССР. [Текст] / Ш.М. Ҳусаинова // Современные гуманитарные исследования. 2008. –№ 6 (25) – С. 167-173.

[9-М]. Ҳусаинова, Ш.М. Организация системы правоохранительных органов Таджикистана в первые годы советской власти [Текст] / Ш.М. Ҳусаинова // Сборник трудов второй международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы современных гуманитарных, экономических и правовых исследований» г. Айя-Напа (Кипр), 14-21 октября 2012 г. – С. 166-172.

[10-М]. Ҳусаинова, Ш.М. К вопросу об общей характеристике системы правоохранительных органов и правоохранительной системы [Текст] / Ш.М. Ҳусаинова // Сборник трудов III международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы современных гуманитарных, экономических и правовых исследований» г. Барселона (Испания), 4-12 мая 2013 г. – С. 177-180.

[11-М]. Ҳусаинова, Ш.М. Хусусиятҳои ташкил ва таъмини ғаёлияти прокуратураи ҳарбӣ [Матн] / Ш.М. Ҳусаинова // Маҷаллаи конференсияи донишҷадавии илмӣ-амалии ДИС ДДТТ бахшида ба Рӯзи илми тоҷик таҳти унвони «Рушди иқтисодиёти инноватсионӣ индустриалӣ: назария, усулҳо, таҷриба» (19-26 апрели соли 2019, Хучанд). – С. 339-341.

[12-М]. Ҳусайнова Ш.М. Ҳифзи ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудифиавии он вазифаи муқаддаси шахрванд [Матн] / Ш.М. Ҳусайнова // Маҷлиси конфронси донишқадавии илмӣ-амалӣ бахшида ба 28-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти унвони «Конститутсия - бахтномаи миллат» (4 ноябри соли 2022, ш. Хуҷанд). – 2022, – С. 109-114.

[13-М]. Ҳусайнова Ш.М. Перспективы применения цифровых технологий в сфере правового регулирования [Матн] / Ш.М. Ҳусайнова // Маҷлиси конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба эълонгаштани солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” (28 мартӣ соли 2025, ш. Хуҷанд). – 2025, – С. 333-337.